

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВETERANІВ І VETERANOK

Експертний огляд та рекомендації
Коаліції громадських організацій

2025

Цей матеріал став можливим завдяки підтримці Уряду Великої Британії, наданої через Міністерство закордонних справ, у справах Співдружності та розвитку Великої Британії в межах проекту «Концепція державної політики України щодо ветеранів та їхніх сімей». Проект реалізується громадськими організаціями Ветеран Хаб, Принцип, Юридична сотня та Простір Можливостей. Інформація у матеріалі не завжди відображає погляди Уряду Великої Британії.

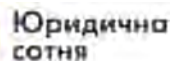
Анотація

Ця концепція висвітлює спільне бачення чотирьох громадських організацій, що працюють із ветеранами, ветеранками та їхніми родинами. Ми об'єднали досвід надання послуг, дослідницької та адвокаційної роботи, щоб запропонувати рамку майбутньої державної політики, яка буде чутливою до реальних обставин життя ветеранів і ветеранок. У документі ми окреслюємо головні принципи політики щодо ветеранів та ветеранок, розглядаємо чинну нормативну базу, механізми її формування.

Концепція стане у пригоді всім, хто формує та реалізовує політики — органам влади, аналітичним та дослідницьким командам, надавачам послуг. Її мета — запропонувати системне бачення політики щодо ветеранів та ветеранок як динамічного, гнучкого й справедливого механізму підтримки, що може бути адаптованим до реальних обставин та гідно відповідати на них.

Цей матеріал став можливим завдяки підтримці Уряду Великої Британії, наданої через Міністерство закордонних справ, у справах Співдружності та розвитку Великої Британії в межах проєкту «Концепція державної політики України щодо ветеранів та їхніх сімей». Проєкт реалізується громадськими організаціями Ветеран Хаб, Принцип, Юридична сотня та Простір Можливостей. Інформація у матеріалі не завжди відображає погляди Уряду Великої Британії.

Цей документ є виключною відповідальністю авторів та може не відображати думку та позицію донорів і партнерів організацій-авторів.

Довідка про авторів концепції

Ветеран Хаб — мережа сталої підтримки ветеранів, ветеранок і близьких воїнів та воїнок. Організація працює з 2018 року та надає юридичні консультації, психологічну підтримку, консультації з пошуку роботи та покликання і персональний супровід. Мережа об'єднує простори в Києві та Вінниці, мобільні офіси для доставлення послуг додому у Київській і Вінницькій областях, та національну Лінії підтримки, що працює телефоном 067 348 28 68.

На основі щоденного досвіду взаємодії з ветеранами, ветеранками та їхніми сім'ями організація проводить глибокі дослідження, адвокатує покращення їхнього добробуту, розробляє інформаційні й медіапроекти та допомагає різним стейкхолдерам сфери підтримувати воїнів/ок та їхніх близьких.

Сайт: veteranhub.com.ua

Facebook: fb.com/VeteranHubUa

Instagram: instagram.com/veteran_hub

Правозахисний центр для військовослужбовців «Принцип» — громадська організація, яка займається правозахистом, адвокацією та аналітикою у військовому і ветеранському напрямках. Серед пріоритетних цілей — людиноцентрична кадрова політика у війську, посилення військової системи правосуддя, створення структури переходу від військової кар'єри до цивільного життя, правозахист з акцентом на дотриманні прав людини. Організація має розвинену мережу юристів pro bono, які надають консультації воїнам з пораненнями, а також окремий напрям просвіти для навчання як надавачів послуг, так і самих військових та ветеранів/ок.

Сайт: pryncyp.org

Facebook: fb.com/pryncypua

Юридична сотня — всеукраїнська правозахисна організація, яка з 2014 року працює для воїнів, ветеранів та їхніх родин, зокрема сімей загиблих, полонених і зниклих безвісти. Місія організації — забезпечити системний

правовий захист людини у контексті військової служби та створити сталі механізми реінтеграції ветеранів.

Організація ініціювала та долучилася до розроблення понад 20 ухвалених законів і державних програм у сфері ветеранської політики, соціального захисту та безпеки. Є співзасновниками Проектного офісу з формування Міністерства у справах ветеранів, розробниками «Пам'ятки учасникам російсько-української війни» з комплексною юридичною інформацією для захисників та захисниць, імплементує Інструкцію протидії домаганням у Силах оборони. Також Юридична сотня створила всеукраїнську гарячу лінію щомісяця обробляє понад 3000 запитів.

Сайт: legal100.org.ua

Facebook: facebook.com/yursotnya

Instagram: instagram.com/yursotnya

Простір можливостей — інноваційна лабораторія у сфері ветеранських політик, експертна організація, яка бере участь у розробленні та локалізації ветеранської політики.

Експертна команда є партнером у запуску проєкту «Фахівець із супроводу ветеранів»: розробляла професійний стандарт, первинну та допоміжну документацію, тренінговий курс, готувала тренерів та самих фахівців із супроводу.

Організація координує Коаліцію ветеранських просторів — об'єднання 26 сервісних організацій, ветеранських просторів у різних регіонах України. У межах Коаліції працює 8 мобільних груп, у кожній з яких працюють юрист, психолог, соціальний працівник.

Сайт: pm.in.ua

Facebook організації: facebook.com/place.of.opportunities,

Facebook Коаліції ветеранських просторів: facebook.com/vetprostory

Авторська команда

Авторки ідеї та очільниці громадських організацій Коаліції

Івона Костина — Ветеран Хаб

Любов Галан — Принцип

Юлія Морій — Юридична сотня

Оксана Коляда — Простір можливостей

Менеджмент

Вікторія Зражевська — старша менеджерка

Єлизавета Канєвська, Катерина Корнійчук — менеджерки

Аналітика

Катерина Скороход — головна аналітикиня та супервізорка аналітичного напрямку

Марія Куделя, Анна Костенко, Юлія Назаренко — старші аналітикині

Тетяна Павлюк, Анастасія Костенко, Єлизавета Хомовська, Марта Хома,

Ірина Нетребко — аналітикині

Юридичний напрям

Анна Пашкіна, Ольга Термено, Оксана Нечай, Ірина Дмитренко — юристки

Редакція

Елеонора Чорноморченко — головна редакторка

Юлія Панченко — старша редакторка

Мар'яна Добоні, Ангеліна Олійник, Дарина Мудрак — редакторки

Валентина Лавренюк — коректорка

Дизайн

Вікторія Денисова — артдиректорка

Анастасія Скокова — дизайнерка і верстальниця

Учасники та учасниці робочих зустрічей

Ветеран Хаб

Руслана Єрмоличева — асистентка голови правління

Галина Альомова — директорка з комунікацій

Олена Жилун — менеджерка спільнот

Ольга Кучер — директорка напряму послуг

Катерина Тімакіна — фахівчиня з психічного здоров'я мережі

Ксенія Дубич — психологиня

Ілля Мигун — старший фахівець юридичного напряму мережі

Іванна Стець — старша менеджерка партнерств

Юлія Шпінцова — фахівчиня з моніторингу та оцінювання

Принцип

Тіна Полек — антропологиня, аналітиkinя

Денис Султангалієв — проєктний менеджер

Богдана Магдич, Оксана Яворська — юристки

Катерина Купців — проєктна менеджерка

Аліна Денисенко — керівниця комунікацій

Юридична сотня

Юлія Засоба, Марія Звягінцева, Ірина Підреза, Наталія Шмарко,

Ольга Марко, Діана Безверхна, Христина Ковцун — юристки

Простір можливостей

Ярослав Павловський — член правління

Віталій Толмачов — ветеран, юрист

Станіслав Куц — ветеран, керівник проєктів

Максим Єрмохін — ветеран, керівник супервізійного напрямку Центру підтримки громад

Яна Ісламова — директорка з комунікацій

Дар'я Буря — медіакоординаторка, журналістка

Інші установи та організації

Віктор Байдачний — перший заступник Міністерки у справах ветеранів

Анастасія Боброва — директорка аналітичного центру «Cedos»,
кураторка Українського урбаністичного форуму

Олександр Бондаренко — начальник групи комунікації
Сумського обласного ТЦК та СП

Віктор Борисюк — проєктний менеджер FCDO

Андрій Бродський — керівник Центру ветеранського розвитку Державного університету «Житомирська політехніка»

Михайло Винницький — доцент НаУКМА, радник Міністра освіти і науки України

Ігор Волчецький — фахівець із соціальної роботи Центру життєстійкості «Родина 4.5.0» (Фастів)

Роман Гловацький — голова ГО «Центр громадянських ініціатив «Лтава»

Станіслав Грецишин — заступник начальника відділу стратегічного планування та інституційного розвитку департаменту стратегічного планування та взаємодії з органами публічної влади Міністерства у справах ветеранів

Юлія Гулюк — заступниця начальника Управління з питань ветеранської політики Рівненської ОДА

Наталія Гуменюк — директорка департаменту соціальної політики Міністерства у справах ветеранів

Максим Дударев — ветеран, людина із інвалідністю внаслідок війни

Юлія Дячок — заступник начальника відділу департаменту соціальної політики Міністерства у справах ветеранів

Наталія Калмикова — Міністерка у справах ветеранів

Юлія Кіріллова — заступниця Міністерки у справах ветеранів

Олег Кобилінський — директор Департаменту з питань ветеранської політики Луцької міської ради

Віктор Кобилянський — один з авторів Земельного кодексу України

Яна Коломієць — фахівчиня ГО «Ветеранський простір «Нескорені» Краснопільської ТГ

Сергій Кубах — керівник напряму земельної реформи Програми АГРО, що фінансується Урядом США

Павло Кулинич — юридичний радник Програми АГРО, що фінансується Урядом США

Олександр Курій — заступник директора департаменту соціальної політики Міністерства у справах ветеранів

Катерина Луцик — ветеранка, громадська діячка, директорка КЗ «Ветеранський простір» Хмельницької міської ради

Дарія Марчак — перша заступниця Міністра соціальної політики України

Микола Марчук — голова правління «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву»

Олександр Микитюк — президент БФ «Громадянин»

Ольга Морощук — фахівчиня із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб КЗ «Центр надання соціальних послуг» Суботцівської сільської ради Кропивницького району

Микита Нікітенко — президент ГО «РАЗОМ.ЮА»

Зоя Письменна — директорка КЗ «Центр надання соціальних послуг»
Леськівської сільської ради,
Руслан Приходько — заступник Міністерки у справах ветеранів
Інна Совсун — народна депутатка та громадська діячка, ексзаступниця
міністра освіти і науки
Олександр Солонтай — голова правління ГО «Агенція відновлення
та розвитку»
Віра Стариченко — начальниця відділу екстреного втручання
центру «Київ Мілітарі Хаб»
Ірина Струпова — провідна фахівчиня із соціальної роботи Іванківського
центру соціально-психологічної реабілітації населення
Олег Ціздин — організатор фахівців із супроводу ветеранів
та демобілізованих осіб
Олег Юр'єв — фахівець із супроводу ветеранів та демобілізованих осіб
Смілянського міського центру соціальних служб
Еліна Юрченко — голова Центру аналізу політики «Зміст»
Тарас Юрченко — проєктний менеджер ГО «Об'єднання Відповідальних
Громадян»

Рецензування підрозділу Земля

Сергій Кубах — керівник напрямку земельної реформи Програми АГРО,
Кімонікс Інтернешнл

Вступне слово

Формування суб'єктної незалежної ветеранської політики — важлива віха в історії України. Вона свідчить, що ми як нація нарешті маємо достатньо свободи, щоб визнавати людей, які воюють за незалежність нашої держави і відвойовують нам як суспільству право на визнання своїх героїв і героїнь, захисників і захисниць, ветеранів і ветеранок.

Ніколи раніше в історії України такої можливості не було. Навіть ветерани та ветеранки Другої світової війни не отримували визнання та належної підтримки від радянської влади. Ті, хто брали участь у війні в Афганістані, стикалися з нерозумінням їхнього досвіду з боку суспільства та браком підтримки від держави, а ветерани й ветеранки ОУН та УПА отримали визнання на законодавчому рівні лише у 2017 році. Можливість зараз формувати ветеранську політику є важливим етапом створення української нації та нашої ідентичності як громадян та громадянок України.

Через радянську окупацію, тривалу російсько-українську війну, загальне історичне тло, яке сприяло поширенню російського впливу протягом століть, і відсутність тривалого досвіду незалежності, в Україні не було сформованої єдиної державної політики щодо ветеранів та ветеранок. І її формування зараз за своєю суттю є реформуванням спадку, який залишився нам з періоду радянської окупації.

Ветеранська політика визначає, що держава дбатиме про добробут українських воїнів та воїнок упродовж усього їхнього життя, про кожного та кожну, хто в майбутньому розпочне військову службу через необхідність захищати Україну від будь-якої військової агресії.

До певного моменту держава не мала спроможності, юридичної та смислової бази, щоб враховувати й адресувати досвід ветеранів

і ветеранок наскрізно в усіх державних послугах, програмах та підтримці. Зараз, особливо зважаючи на кількість людей, які отримують цей досвід та матимуть його в майбутньому, необхідна радикальна велика реформа, яка змінить ситуацію й допоможе державі бачити та розуміти цих людей, а також належно реагувати на їхні потреби.

У 2023 році через відсутність державної ветеранської стратегії та бачення політики експертні громадські організації у сфері ветеранських справ — Ветеран Хаб, Принцип, Юридична сотня, Жіночий ветеранський рух та Простір можливостей — об'єдналися і запропонували першу версію Концепції державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх родин¹. Вона виникла зі щоденної роботи з ветеранами, ветеранками, їхніми сім'ями — у ролі надавачів послуг, дослідників, експертів у цьому середовищі.

Ця перша версія державної ветеранської політики отримала підтримку від Міністерства у справах ветеранів, і логіка Концепції та її основні тези лягли в основу Стратегії ветеранської політики, яку схвалив Кабінет Міністрів України 29 листопада 2024 року².

Упродовж минулих двох років ми працювали над тим, щоб поглибити для себе й для держави власні знання і розуміння досвіду, який отримують військовослужбовці/ці та ветерани/ки під час війни та захисту країни. Ця версія Концепції державної політики щодо ветеранів та ветеранок розкриває усе те, чого ми не окреслили або не знали під час написання першого документа. Зокрема, зараз ми змогли детальніше опрацювати потреби, які можуть виникати у ветеранів та ветеранок залежно від їхнього іншого, небойового, життєвого досвіду у різних сферах добробуту. Ми запропонували додаткові експертні рекомендації

¹ Ветеран Хаб, Принцип, Простір можливостей, Юридична сотня, Ветеранка. (2023). Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/polityka-shchodo-veteraniv-ta-ikh-simey.pdf

² Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-#Text

у сферах здоров'я, житла та матеріальних потреб ветеранів і ветеранок. У процесі цієї роботи ми також співпрацювали з Міністерством у справах ветеранів над розробленням нового законопроекту «Про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України»³, а також розробляли цільову модель фінансової підтримки, щоб зрозуміти, яку реальну підтримку може запропонувати держава ветеранам та ветеранкам. Окремим і важливим напрацюванням є нова Концепція державної політики щодо сімей ветеранів та ветеранок⁴.

Ветеранська політика незмінно залишається частиною стратегії і підходів національної безпеки та оборони країни. Ця політика не є соціальною допомогою чи благодійністю. Вона стосується сильних людей, які пройшли непересічний шлях, здобули складний, комплексний, вартісний досвід, і спроможні продовжувати гідне життя. Тепер завдання держави — переконатися, що це життя можливе в умовах та реальності, у якій перебуває Україна.

Запрошуємо вас до прочитання та заглиблення в Концепцію державної політики щодо ветеранів та ветеранок. Глибока робота з експертами та експертками з різних сфер добробуту, різними цільовими аудиторіями та на різних рівнях стала її основою. Тож цей документ і описані в ньому потреби ветеранів і ветеранок та рекомендації до їхньої підтримки — має бути першим кроком до глибшого розуміння, як ми як держава та суспільство можемо і маємо віддати шану й визнання тим, хто роками захищає нашу безпеку та незалежність.

³ Верховна Рада України. (2025, 25 серпня). Проект Закону про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України (№ 13696). itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57192

⁴ Концепція політики щодо сімей ветеранів і ветеранок. veteranspolicy.org.ua/family

Зміст

Анотація.....	2
Довідка про авторів концепції.....	3
Авторська команда.....	5
Учасники та учасниці робочих зустрічей.....	6
Вступне слово.....	9
Зміст.....	12
Для кого ця концепція.....	14
Як читати цю концепцію.....	15
Глосарій.....	17
Список скорочень.....	26

Розділ 1 Проблематика державної підтримки ветеранів і ветеранок

та історична довідка.....	28
Анотація.....	29
Вступ.....	30
Проблематика державної підтримки ветеранів і ветеранок: що маємо зараз і що має змінитися.....	31
Історична довідка.....	35
Висновки.....	52

Розділ 2 Мета і принципи державної політики щодо ветеранів, ветеранок

і їхніх сімей.....	54
Анотація.....	55
Вступ.....	56
Мета державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.....	58
Принципи державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей....	67
Висновки.....	73

Розділ 3 Портрет аудиторії.....

Анотація.....	76
Вступ.....	77
Підходи до побудови портрета ветеранів та ветеранок.....	79
Які дані про ветеранів і ветеранок ми маємо зараз і як їх можна враховувати.....	121
Висновки.....	141

Розділ 4 Потреби ветеранів і ветеранок за Добробутом.....

Компонент 1 Здоров'я.....

Анотація.....	149
Вступ.....	150
Як зараз працює система охорони здоров'я в Україні.....	153
Системні зміни.....	157
Доступність і якість медичних послуг.....	171
Інформаційна доступність і підтримка.....	174
Висновки.....	177

Компонент 2 Житло та фізичне середовище.....	180
Анотація.....	181
Вступ.....	182
Житлові потреби ветеранів та ветеранок.....	185
Державна житлова політика.....	187
Власне житло.....	190
Оренда житла.....	195
Адаптація житла для ветеранів і ветеранок з інвалідністю.....	198
Житлово-комунальні послуги.....	204
Мобільність.....	207
Висновки.....	219
Компонент 3 Матеріальні потреби.....	222
Анотація.....	223
Вступ.....	224
Виплати.....	227
Пенсійне забезпечення.....	233
Земля.....	240
Правовий захист.....	243
Висновки.....	246
Компонент 4 Покликання.....	248
Анотація.....	248
Вступ.....	250
Робота та працевлаштування.....	258
Освіта та перекваліфікація.....	266
Підприємництво.....	273
Висновки.....	276
Компонент 5 Стосунки та визнання.....	278
Анотація.....	279
Частина 1: Стосунки.....	280
Вступ.....	281
Сім'я та близьке коло.....	282
Побратими та посестри.....	286
Частина 2: Визнання та вшанування.....	288
Вступ.....	288
Визнання.....	290
Вшанування.....	294
Висновки.....	308
Розділ 5 Мапа стейкхолдерів.....	310
Вступ.....	311
Як користуватися мапою.....	313
Роль Міністерства у справах ветеранів України.....	323
Бюджетування.....	326
Висновки.....	328
Післяслово.....	331

Для кого ця концепція

Концепція буде корисна тим, хто розробляє, формує та реалізовує політику, розробляє й надає сервіси, створює простори, середовища та можливості для покращення добробуту ветеранів і ветеранок:

- Представникам та представницям державних інституцій та органів на національному рівні
- Представникам та представницям місцевих органів влади
- Представникам та представницям благодійних, громадських та волонтерських організацій, які підтримують воїнів/ок, ветеранів/ок та їхні родини
- Воїнам і воїнкам, ветеранам і ветеранкам
- Родинам воїнів і воїнок, ветеранів і ветеранок та їхньому близькому оточенню
- Надавачам державних послуг та сервісів
- Науковцям, аналітикам та дослідникам
- Представникам та представницям бізнесу
- Міжнародній спільноті та донорам
- Громадськості, ЗМІ та всім іншим зацікавленим у темі державної ветеранської політики

Як читати цю концепцію

Цей документ складається з п'яти розділів, що містять концептуальну, аналітичну та рекомендаційну частини, які можна читати послідовно або вибірково — залежно від ваших завдань і потреб. Ми радимо першочергово ознайомитися усім читачам і читачкам із першими двома концептуальними розділами, аби зрозуміти логіку пропонованої підтримки для ветеранів та ветеранок, а після — переходити до конкретних профільних частин концепції, які вас цікавлять.

Про що кожен з розділів

Розділ 1. Проблематика та історична довідка.

Точка входу в концепцію: пояснює, якою є поточна державна ветеранська політика та її історичні підвалини, чому необхідно її покращувати та що саме має змінитися.

Розділ 2. Мета і принципи політики.

Визначає загальну логіку бачення, цінності та орієнтири нової державної політики. Є ключем для розуміння побудови наступних розділів.

Розділ 3. Портрет аудиторії.

Ключ до правильного таргетування ветеранської політики: що важливо знати про ветеранів та ветеранок, аби розробляти ефективну політику (множинність досвідів і станів, соціально-демографічні характеристики, етапи шляху, середовища реалізації політики). Наприкінці знайдете алгоритм аналізу потреб, який показує комплексний погляд на розроблення рішень і програм для ветеранів і ветеранок.

Розділ 4. Потреби ветеранів і ветеранок за Добробутом.

Аналітична рамка для розроблення конкретних програм, складається з п'яти компонентів: «Здоров'я», «Житло та фізичне середовище», «Матеріальні потреби», «Покликання» (освіта, робота,

власна справа), «Стосунки та визнання». Можна читати вибірково, залежно від теми політики чи програми, яка цікавить / з якою працюєте.

Розділ 5. Мапа стейкхолдерів.

Показує всі залучені й відповідальні сторони до формування і реалізації ветеранської політики. Можна використовувати як практичний інструмент: фільтрувати стейкхолдерів за рівнем, аудиторією та типом діяльності.

Для швидкої навігації

Якщо цікавить:

- **що таке ветеранська політика** — читайте розділ 1 і 2;
- **для кого треба робити ветеранську політику і хто такі ветерани та ветеранки** — звіряйтеся з розділом 3;
- **як підтримати ветеранів та ветеранок у різних сферах з урахуванням їхніх потреб** — відкрийте відповідний компонент Добробуту у розділі 4;
- **хто має формувати, розробляти, реалізовувати й впроваджувати ветеранську політику** — дивіться розділ 5.

Глосарій

Ми зібрали в цьому глосарії власні визначення термінів, які вживаємо в концепції. Усі терміни розташовані в алфавітному порядку.

Під час створення Глосарія ми послуговувалися людиноцентричним підходом та фіксувалися на тому, що передусім важлива саме людина, її досвід та потреби. Ми вважаємо, що такий принцип є ключовим і загалом під час створення державної політики та законодавчих визначень.

Наші терміни й визначення можуть відрізнятися від зафіксованих у державних документах, оскільки деякі нормативно-правові акти потребують осучаснення, яке важко реалізувати через складність внесення змін у законодавство, особливо під час воєнного стану.

Адаптація	процес звикання до умов і обставин життя після суттєвої зміни таких обставин і умов.
Бенефіціар/ка	людина або інший суб'єкт, що здобуває благо від певної діяльності.
Бойовий досвід	безпосередня участь у бойових діях.
Ветеран/ка	людина, яка брала безпосередню участь у бойових діях із захисту Батьківщини, а також на території інших держав, якщо це є частиною міжнародних зобов'язань України.
Ветеран/ка військової служби	за чинним законодавством, ветеранами та ветеранками військової служби є люди із понад 25-річним стажем служби, незалежно від наявності бойового досвіду.
Ветеранська державна політика	задекларований та описаний підхід держави до підтримки ветеранів, ветеранок і їхніх сімей, який розкриває мету такої підтримки, її цільову аудиторію, засоби та механізми забезпечення, а також інструменти вимірювання ефективності.

Ветеранське підприємництво/бізнес	справа, яку засновують або ведуть ветерани/ветеранки та їхні родини.
Визнання	вияв вдячності та засвідчення поваги до внеску ветеранів і ветеранок у захист країни, комплексна державна підтримка для відновлення їхнього добробуту протягом усього життя та гідного вшанування полеглих і померлих воїнів та воїнок.
Виплати	загальний термін для будь-якої матеріальної підтримки, фінансова допомога або компенсації, яку надає держава громадянам. Поточна державна підтримка ветеранів і ветеранок зокрема охоплює такі виплати: допомогу разі встановлення інвалідності, допомогу після звільнення зі служби, пенсії та надбавки, щорічні виплати до Дня Незалежності.
Віднайдення себе нового/ої	частина фази «Цивільне життя» на «Шляху ветеранів і ветеранок», створення нової ідентичності, яка вибудовується поверх усього їхнього досвіду дотепер (до служби, під час неї та після завершення), пошуку нових сенсів, кар'єрних можливостей та способів самореалізації.
Відновлення	процес фізичної, психологічної, соціальної та професійної адаптації ветерана чи ветеранки після завершення служби та повернення до цивільного життя.
Військова служба	особливий вид державної служби, коли люди, які підходять за віком і станом здоров'я, професійно захищають незалежність і територіальну цілісність України.
Військовий резерв	військовозобов'язані громадяни, які можуть бути залучені до Збройних Сил України. Складається з військового оперативного резерву , до якого входить бойовий резерв, резерв нарощування та територіальний резерв — військовозобов'язані, які вже проходили військову службу або підготовку та готові швидко повернутися до війська в разі мобілізації чи за потреби доукомплектування підрозділів, і мобілізаційного

	резерву — усі військовозобов'язані, які можуть бути призваними й не входять до оперативного резерву.
Військовий запас	статус для всіх військовозобов'язаних, зокрема й тих, хто не проходив військову службу.
Вкорінення	частина фази «Цивільне життя» на «Шляху ветеранів і ветеранок»; етап, під час якого ветеран або ветеранка може приймати важливі довготривалі рішення свідомо і з достатньою внутрішньою готовністю.
Внутрішнє переміщення	вимушена необхідність залишити своє постійне місце проживання та переїзд у межах країни, зумовлені зовнішніми обставинами (війна, загроза окупації, насильства, порушень прав людини).
Вразливі групи населення	групи людей, які мають підвищену потребу в підтримці через складні соціальні умови та життєві обставини.
Вшанування пам'яті	офіційне та суспільне визнання значущості внеску загиблих чи подій минулого, що виражається в діях, спрямованих на вияв поваги, вдячності та збереження спогадів про них.
Державна підтримка	допомога, яку держава надає своїм громадянам, підприємствам або організаціям для покращення їхнього соціального чи економічного становища.
Державна політика	комплекс або система дій органів влади, спрямовані на розв'язання певних суспільних питань.
Державна стратегія	затверджений офіційний документ та інструмент, у якому визначені довгострокові цілі, завдання і заходи державної політики в певній сфері та основні шляхи їх досягнення.
Державні соціальні гарантії	установлені законом мінімальні стандарти матеріального забезпечення громадян. До них належить оплата праці, пенсії, соціальна допомога, пільги та інші виплати, що регулюються законами та нормативно-правовими актами.

Демобілізація	процес переведення Збройних Сил та інших військових формувань з воєнного стану на мирний, а також звільнення військовослужбовців зі служби.
Добробут	категоризація різноманітних потреб людини, необхідна для комплексного аналізу стану, функціональності та рівня задоволення людини щодо різних аспектів свого життя. Ми вирізняємо військовий — під час служби, та цивільний добробут — у цивільному житті. Добробут складається з шести компонентів: здоров'я, стосунки та визнання, покликання, матеріальні потреби, житло та фізичне середовище, життєві навички та духовність. У цій концепції ми детально розглядаємо лише перші п'ять компонентів, оскільки шостий — життєві навички та духовність (стійкість, довгострокове планування, духовність) — наскрізний компонент, який реалізується у всіх складників добробуту.
Догляд	допомога людям, які потребують підтримки в повсякденному житті через вік, захворювання чи інвалідність.
Досвід	сукупність подій, обставин і внутрішніх змін, які людина проживає у зв'язку з різними життєвими обставинами, до прикладу, службою та участю у бойових діях. Досвід формує сприйняття реальності, систему потреб і способи взаємодії з оточенням.
Доступність	рівний доступ до підтримки, послуг, інфраструктури, можливостей незалежно від статусу, фізичних чи соціальних особливостей.
Звільнення зі служби	завершення військової служби та повернення до цивільного життя.
Ідентичність	усвідомлення людиною своєї належності до певної соціальної, культурної, національної чи професійної групи.
Інклюзивність	врахування різноманітних потреб усіх груп громадян у розробленні та реалізації політик.

Інтеграція	процес адаптації, коли ветеран чи ветеранка повертаються до цивільного життя з новим досвідом і потребами, а суспільство сприймає зміни та створює умови для задоволення цих потреб.
Компенсація	надання відшкодування або фінансової допомоги людям, які зазнали шкоди чи втрат через певні обставини. Це може бути компенсація за втрату здоров'я, майна, робочих місць або інших ресурсів, що виникли внаслідок державних чи соціальних змін або обставин, як-от війни чи катастрофи.
Концепція державної політики	загальний підхід або рамка, яка пропонує стратегічні напрями розвитку державної політики, підходи держави в певній сфері та визначає основні цілі, завдання і механізми їх досягнення.
Кроссекторальність	підхід, який передбачає що ветерани, ветеранки та члени їх сімей мають бути представлені в усіх сферах, мати доступ до всіх програм та послуг, які впроваджують держава, недержавні структури, бізнес.
Людино-центричність	підхід, за якого державна політика, рішення, ініціативи та програми спрямовані на потреби, захист прав та турботу про добробут людини.
Людський капітал	сукупність знань, навичок, досвіду, здоров'я та мотивації, які мають громадяни країни і які можуть бути корисними для її економічного зростання та соціального розвитку.
Множинність досвідів	сукупність різних життєвих обставин, які впливають на добробут ветеранів і ветеранок, зокрема бойовий досвід, стан здоров'я, сімейний статус, працевлаштування, місце проживання, досвід внутрішнього переміщення. Ветеранська політика має комплексно їх враховувати для забезпечення гнучкої, адаптивної підтримки.
Мобільність	можливість вільно пересуватися, одна з базових потреб людини. Мобільність є частиною ширшого концепту безбар'єрності.
Нормативно-правова база	документи, що встановлюють правила, принципи, характеристики різних видів діяльності та їх результатів.

**Одноразова
грошова
допомога (ОГД)**

фінансова державна підтримка, яка виплачується ветерану чи ветеранці після завершення служби.

Опіка

форма захисту прав людини, яка через певні причини, зокрема вік чи стан здоров'я, не може реалізовувати свої права та представляти інтереси. Опікун/ка приймає рішення про лікування, навчання, розпорядження майном, побут людини, яка перебуває під його/її опікою.

**Пенсійне
забезпечення**

система фінансування, яка покликана забезпечити громадян/ок регулярними виплатами після досягнення певного віку, втрати працездатності або в разі втрати годувальника.

**Періоди
посиленої
уваги**

періоди ключових змін на життєвому шляху ветеранів та ветеранок, коли виклики можуть бути особливо складними. У цей час ветерани/ки найбільше комунікують з державою, а навантаження на систему підтримки є найвищим.

Перехід

процес адаптації ветеранів і ветеранок до цивільного життя після служби, фізичне та психологічне відновлення, інтеграція в нове соціальне середовище, пошук роботи та підтримка психічного здоров'я. Це транзитний період, що може тривати від одного до півтора року або більше.

Підтримка

дії, спрямовані на сприяння добробуту, покращення якості життя конкретних людей або соціальних груп.

Піклування

захист особистих прав та інтересів людей, які не можуть самотійно про них дбати і потребують підтримки. У контексті ветеранської політики піклування означає забезпечення фізичного, психологічного, соціального та матеріального добробуту ветеранів, ветеранок та членів їхніх родин.

**Піклування
про себе**

частина фази «Цивільне життя» на «Шляху ветеранів і ветеранок», коли власні потреби ветерана/ки виходять для нього/неї на перший план. Це проявляється у всіх напрямках добробуту, зокрема через прагнення підвищеного комфорту, пріоритизації приватного часу й концентрації на своїх інтересах.

Пільги	спеціальні права, гарантії, переваги або знижки, які надає держава громадянам та громадянкам для покращення матеріального становища, добробуту, умов і якості життя та підтримки.
Портрет аудиторії	опис характеристик групи людей, на яких спрямована політика, програми чи ініціативи. До нього входять такі основні параметри як вік, стать, стан здоров'я, соціальні умови, місце проживання, професійний статус, рівень освіти, досвід чи потреби, пов'язані із конкретною сферою політики.
Послуга	конкретна дія або комплекс дій, які держава через органи влади, установи або уповноважені організації надає громадянам для задоволення їхніх потреб або розв'язання життєвих ситуацій.
Потреба	необхідність у тому, що забезпечує комфортне і безпечне життя та високий рівень добробуту.
Превентивність	підхід, коли основою під час розроблення інструментів підтримки є зосередження уваги на ранньому виявленні ризиків для добробуту ветеранів, ветеранок та членів їхніх сімей, а також на запобіганні негативним тенденціям у їхньому житті.
Психологічна підтримка	комплекс методів і підходів, які допомагають людині покращити свій емоційний стан, сприяють її саморозвитку, стресостійкості та адаптації до змін.
Реабілітація	система заходів, спрямованих на відновлення фізичного та психічного здоров'я людини.
Середовище реалізації державної політики	правова, організаційна та інфраструктурна площа застосування положень та норм політики.
Сили безпеки та оборони	збірна назва для всіх військових формувань та органів, які захищають суверенітет України: зокрема, Збройні сили, Служба безпеки України, Національна гвардія, Державна прикордонна служба, Національна поліція.

Складні життєві обставини	ситуації, які погіршують життя, здоров'я чи розвиток людини або функціонування сім'ї і з якими вони не можуть впоратися самостійно.
Соціальна підтримка	допомога від держави та інших організацій людям або групам, які цього потребують. Вона може бути грошовою, правовою, психологічною або у вигляді різних послуг і пільг, щоб покращити життя, добробут та забезпечити соціальний захист.
Субсидії	фінансова підтримка від держави, яка надається для покриття частини витрат на житлово-комунальні послуги, медичне обслуговування, освітні та інші соціальні потреби.
Стан	динамічне, змінне становище людини, яке може тривати певний час, припинятися або повторюватися. Він залежить від досвіду людини та впливає на її потреби, однак є тимчасовим або потенційно змінним. Стан може супроводжувати статус, але не визначає його, та потребує ситуативної реакції з боку системи підтримки.
Статус	стійке, юридично визнане становище людини, яке визначає її соціальні права й гарантії, обов'язки та доступ до підтримки. Він залежить від досвіду, є відносно постійним, тривалим у часі, має позитивний вплив на людину, чіткі критерії та зазвичай не змінюється без офіційного рішення або нових обставин.
Стейкхолдери	усі зацікавлені сторони, які беруть участь у розробленні впровадженні, фінансуванні, оцінюванні та підтримці заходів, спрямованих на забезпечення прав, інтересів і потреб цільової аудиторії державної політики. До них належать відповідальне Міністерство, інші органи державної влади, громадський сектор, громади, міжнародні донори та організації, бізнес.
Сфера ветеранських справ	сукупність справ, дій, питань, пов'язаних із захистом прав ветеранів, ветеранок, членів їхніх сімей, наданням послуг і підтримки, що керується державною стратегією ветеранської політики.

Траєкторія шляху ветерана/ки	індивідуальний життєвий маршрут, який проходить ветеран чи ветеранка. Ми виокремлюємо позитивну та негативну траєкторії. Під позитивною маємо на увазі шлях, коли людина попри виклики знаходить в собі сили адаптуватися після повернення та дбати про якість свого життя. Негативна траєкторія — коли ветеран/ка не інтегрується, проявляє девіантну поведінку, наприклад, узалежнену.
Цивільний капітал	статки, майно та дохід, який ветеран чи ветеранка мали у цивільному житті до служби.
Цільова аудиторія	група людей, на яку спрямована і для якої призначена певна діяльність, ініціативи, програми, політики.
Член/членкиня сім'ї ветерана/ки	людина, яка має сімейні/родинні зв'язки з ветераном/ветеранкою. Вони можуть ґрунтуватися на кровному спорідненні, свідомому виборі, спільному побуті, фінансових та емоційних взаєминах.
Шлях ветеранів і ветеранок	дослідження Ветеран Хабу про досвід українських ветеранів та ветеранок АТО/ООС, на основі якого сформована мапа шляху ветеранів та ветеранок.
Шлях пораненого	дослідження Принципу, Gradus Research і Terra Ukraine про досвід, потреби та виклики поранених військовослужбовців/иць та ветеранів/ок російсько-української війни на всіх етапах їхнього шляху та взаємодії з різними сервісами.

Список скорочень

АТО/ООС	Антитерористична операція та Операція об'єднаних сил
ВЛК	військово-лікарська комісія
ВПО	внутрішньопереміщені особи
ГО	громадська організація
ДБН	державні будівельні норми
ДСНС	Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ЄМП	Єдиний медичний простір
ЖКП	житлово-комунальні послуги
ЗВО	заклад вищої освіти
ЗНО	зовнішнє незалежне оцінювання
ЗСУ	Збройні Сили України
Кабмін (КМУ)	Кабінет Міністрів України
ЛГБТКІ+	люди, які ідентифікують себе як лесбійки, геї, бісексуальні, трансгендерні, асексуальні, пансексуальні та інтерсекс-персони, квірні і небінарні люди, а також люди з іншими сексуальними орієнтаціями, відмінними від гетеросексуальної, чи гендерними ідентичностями, відмінними від цисгендерної, або такі люди, сексуальна орієнтація чи гендерна ідентичність яких є невизначеними (ЛГБТ)
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
Мінветеранів	Міністерство у справах ветеранів
Мінсоцполітики	Міністерство соціальної політики
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я України
МОН	Міністерство освіти і науки України

НАЗК	Національне агентство з питань запобігання корупції
НВМК	Національне військове меморіальне кладовище
НМТ	Національний мультипредметний тест
НСЗУ	Національна служба здоров'я України
ОВА	обласна військова адміністрація
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПМГ	Програма медичних гарантій
ПТСР	посттравматичний стресовий розлад
рф	російська федерація
СБУ	Служба безпеки України
СЖО	складні життєві обставини
ТЦК та СП	територіальний центр комплектування та соціальної підтримки
УБД	учасник бойових дій
ФОП	фізична особа-підприємець
ЦОВВ	центральний орган виконавчої влади

РОЗДІЛ 1

**Проблематика
державної
підтримки
ветеранів
і ветеранок
та історична
довідка**

Анотація

У першому розділі концепції ми окреслюємо сучасні виклики державної підтримки ветеранів/ок. Також звертаємося до історичних моделей ветеранської політики, щоб проаналізувати, як попередній досвід формував сучасні підходи та практики в Україні.

Ми розглядаємо:

- історичні передумови формування поточної державної ветеранської політики та різні покоління ветеранів і ветеранок;
- необхідність побудови державної політики щодо ветеранів і ветеранок;
- поточні проблеми та виклики у формуванні державної ветеранської політики України;
- рекомендації для побудови більш ефективної, людиноцентричної системи державної підтримки ветеранів і ветеранок.

Вступ

Після початку російсько-української війни у 2014 році та її повномасштабної фази у 2022 році, питання підтримки ветеранів і ветеранок в Україні набуло особливої актуальності. Державна політика, що має підтримувати ветеранів/ок під час повернення до цивільного життя, забезпечувати їхні права й добробут, досі не до кінця сформована, не є системною та адаптованою до сучасних викликів.

Попри значну кількість програм і декларацій, через відсутність цілісного підходу, надмірну бюрократизацію та розриви в координації між зацікавленими сторонами виникають бар'єри для ефективної підтримки. Для цього є багато передумов, зокрема радянський спадок України. Проте змінювати підходи до взаємодії держави та ветеранів/ок важливо вже зараз, адже підтримувати їх — це питання національної безпеки, збереження людського капіталу та формування історичної пам'яті.

У 2023 році ми підготували першу версію Концепції державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей⁵, у якій описали проблематику державної підтримки ветеранів і ветеранок та надали рекомендації для розв'язання виявлених проблем. Згодом уряд відреагував на необхідність змін, зокрема 29 листопада 2024 року Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію ветеранської політики до 2030 року⁶. Надалі зміни потребують системного підходу й послідовної реалізації. Необхідно забезпечити не лише ухвалення стратегічних документів, але і їхнє впровадження, належне фінансування та координацію між усіма зацікавленими сторонами, аби досягти реальних змін, які відповідатимуть потребам ветеранів і ветеранок.

⁵ Ветеран Хаб, Принцип, Простір можливостей, Юридична сотня, Ветеранка. (2023). Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей.

veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/polityka-shchodo-veteraniv-ta-ikh-simey.pdf

⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-#Text

Проблематика державної підтримки ветеранів і ветеранок: що маємо зараз і що має змінитися

Нині понад мільйон⁷ українських воїнів і воїнок стоять на захисті України в розв'язаній росією війні, що триває понад десять років, та гарантують нашу безпеку та виживання нації своєю щоденною звитягою. Вони набувають військового й бойового досвіду та відстоюють незалежність і суверенітет країни.

І хоча на момент написання цієї концепції в Україні ще не було офіційної демобілізації з лютого 2022 року, частина воїнів та воїнок вже повертається до цивільного життя⁸. Ми розуміємо, що після оголошення офіційної демобілізації, її першої хвилі, а також після завершення війни в Україні збільшиться кількість ветеранів і ветеранок, які будуть повертатися та адаптуватися до цивільного життя. Також військові, які за потреби ставатимуть на захист України в майбутньому і здобуватимуть бойовий досвід, потребуватимуть прозорості та послідовної політики, на яку можуть спиратися.

Ми вважаємо, що шлях ветеранів і ветеранок починається ще з ухвалення рішення долучитися до служби, а повернення до цивільного життя — це продовження випробування війною,

⁷ Шендеровський, Н. (2025, 16 січня). «Зовсім інша цифра»: у ЗСУ розповіли про реальну кількість військових на фронті. УНІАН. unian.ua/war/skilki-lyudey-voyuye-v-ukrajini-u-zsu-rozpovili-pro-realnu-kilkist-viyskovih-na-fronti-12885759.html

⁸ Відповідно до ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» на момент написання концепції, у 2025 році, звільнитися зі служби можна за таких підстав: за граничним віком (після 60 років), на підставі висновку ВЛК про непридатність до військової служби або про тимчасову непридатність до військової служби з переоглядом через 6–12 місяців, за наявності інвалідності I, II або III групи, через кримінальний процес, після звільнення з полону, через сімейні обставини та інші поважні причини, зокрема вагітність, догляд за дитиною або рідними з інвалідністю, загибель або зникнення безвісти рідних-військовослужбовців. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

а не миттєве полегшення від неї. Виклики, з якими стикаються ветерани та ветеранки в цивільному житті, нерідко є наслідками їхнього унікального військового та бойового досвіду. Вони можуть перетворюватися на проблеми, зокрема коли соціальне оточення й суспільство не повністю враховують їхні потреби, не розуміють специфіку пережитого досвіду чи не надають належної підтримки.

Попри всі складнощі, більшість ветеранів та ветеранок долає виклики під час повернення до цивільного життя⁹. Утім, є ті, кому може знадобитися додаткова підтримка. Водночас державна політика не може обмежуватися лише підтримкою в критичних станах чи ситуаціях, а має бути спрямована на визнання та вдячність за внесок, створення можливостей і умов для комфортного життя після служби.

Необхідність державної політики щодо ветеранів і ветеранок

Державна політика щодо ветеранів та ветеранок покликана забезпечити ветеранам і ветеранкам можливість вибудувати цивільний або військовий добробут залежно від середовища, у яке вони повертаються¹⁰. Така підтримка — вияв вдячності та поваги до їхнього рішення заради захисту держави ризикнути найдорожчим: мріями, цивільною кар'єрою, часом із близькими й рідними.

Визнання їхнього внеску й засвідчення поваги до них з боку держави має сприяти успішному поверненню ветеранів і ветеранок. Зрештою, створення та реалізація політики щодо ветеранів та ветеранок тісно пов'язані з національною безпекою

⁹ Elnitsky, C. A., Blevins, C. L., Fisher, M. P., & Magruder, K. (2017). Military service member and veteran reintegration: A critical review and adapted ecological model. *American Journal of Orthopsychiatry*, 87(2), 114–128. doi.org/10.1037/ort0000244.2017

¹⁰ У цій концепції ми послуговуємося концепцією Добробуту — поєднання суб'єктивних та об'єктивних чинників, що впливають на високий рівень задоволення від життя. Ми вирізняємо військовий добробут — під час служби, та цивільний добробут — у цивільному житті. Більше про це розповідаємо у розділі 3.

та обороною, соціально-економічним розвитком і відновленням людського капіталу та формуванням історичної пам'яті навіть під час війни. Розберемо докладніше, як саме це пов'язано.

Національна безпека та оборона

Підтримка ветеранів і ветеранок — це питання не тільки справедливості, а й стратегічної необхідності. Саме ветерани й ветеранки — основа боєздатності Сил безпеки та оборони, адже вони мають актуальний бойовий досвід і завдяки цьому становлять основу військового оперативного резерву¹¹.

Навіть після завершення війни завжди є ризик відновлення активних бойових дій, а Україна має зберігати високу спроможність захистити себе. У цьому разі саме ветерани й ветеранки, які з різних причин завершили службу, першими знову стануть до лав війська.

Тому ефективна державна політика щодо ветеранів та ветеранок має дбати про них у різних середовищах — цивільному житті, під час продовження військової кар'єри або перебування у військовому резерві. Тобто впливати на їхню готовність та спроможність за потреби воювати знову.

Водночас ефективна політика підвищуватиме престижність військової професії, адже майбутні воїни та воїнки зможуть бути впевненими, що за потреби вони та їхні близькі отримають належну підтримку під час та після завершення служби.

Так у довгостроковій перспективі військовий резерв, а в майбутньому й загалом військо будуть поповнюватися не лише ветеранами й ветеранками попередніх поколінь, а й новими військовослужбовцями. Натомість ветерани та ветеранки зможуть

¹¹ Військовий резерв — люди, які зобов'язані проходити відповідну підготовку та першими призиваються на службу в разі мобілізації. Військовий резерв варто відрізнити від запасу, оскільки запас — це статус для усіх військовозобов'язаних, зокрема й тих, хто не проходив військову службу.

не повертатися до служби, а розбудовувати власний цивільний добробут.

З огляду на це, підтримка ветеранів і ветеранок після їхнього повернення до цивільного життя є однією з основ **національної безпеки й оборони країни**.

Відновлення людського капіталу та соціально-економічний розвиток країни

В умовах критичного загострення демографічної кризи в Україні й браку трудових ресурсів ветерани та ветеранки в цивільному житті можуть повернутися до цивільної роботи, **посилити людський капітал** й економічну стабільність країни вже в короткотривалій перспективі. Водночас принаймні частина ветеранів і ветеранок під час цього повернення потребуватиме підтримки, зокрема, у відновленні функціональності, здоров'я або адаптації до нових умов роботи, а також гарантій у разі поновлення на військовій службі чи в резерві.

Ефективна державна політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх родин сприятиме тому, що ветерани й ветеранки будуть **посилювати соціально-економічний розвиток країни** й обиратимуть жити та працювати саме в Україні.

Тож завдання держави сьогодні — надати належну й потрібну підтримку та визнання ветеранам і ветеранкам через розроблення ефективної політики та її послідовне впровадження.

Історична довідка

Щоб зрозуміти поточну ветеранську політику в Україні, варто розглянути історичну основу та попередні політики, на яких вона ґрунтується.

Після проголошення незалежності в 1991 році Україна успадкувала радянське законодавство, яке мала адаптувати й реформувати. Та, на жаль, законодавство у сфері ветеранських справ уже незалежної України довгий час лишалося радянським за своєю суттю. До прикладу, такі штампи, як «інваліди (війни)» та «Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років» прибрали із **Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»** лише у 2017 році¹². Так само й українське суспільство після проголошення незалежності одномоментно не змінилося у своєму ставленні до ветеранів і ветеранок та спиралося на попередній досвід й усталені практики.

У цій частині ми коротко окреслимо особливості ветеранської політики в СРСР у другій половині XX століття та в Україні до 2014 року і після.

Ветерани Другої світової війни

1945–1947: Перша хвиля законодавчої підтримки демобілізованих

На кінець Другої світової війни в 1945 році в колишньому СРСР налічувалося понад 25 мільйонів людей¹³, які отримали суспільний статус «героїв-фронтовиків». До цієї групи належали лише ветерани й ветеранки, які воювали в радянській армії.

¹² Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 2249-VIII (2018, 19 грудня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2249-19#n87

¹³ Edele, M. (2017, 27 January). Soviet Veterans as an Entitlement Group, 1945–1955. Slavic Review, 65 (1), 111–137. P. 120. doi.org/10.2307/4148525

У часи СРСР, зокрема під час Другої світової війни, збройну боротьбу вели також представники й представниці ОУН та УПА. Оскільки метою цієї боротьби була незалежність України, радянська держава не визнавала цю групу ветеранів і ветеранок. Однак представники ОУН та УПА¹⁴ не мали визнання свого статусу в законодавстві навіть пізніше в незалежній Україні.

1945 (23 червня): Закон про демобілізацію

Першим повоєнним законодавчим актом, у якому йшлося про забезпечення соціальної підтримки ветеранів, став Закон СРСР про демобілізацію старших вікових груп чинної армії від 23 червня 1945 року¹⁵. Відповідно до нього тринадцять старших вікових груп військових, які підлягали демобілізації, мали отримати одноразову грошову виплату. Окрім того, закон зобов'язав керівників міських підприємств, організацій та установ після прибуття демобілізованих за місцем проживання запропонувати їм роботу «з урахуванням здобутого ними досвіду та спеціальності в Червоній Армії, але не нижчу за роботу, яку вони виконували до призову в армію, а також забезпечити демобілізованих житловою площею та паливом». Демобілізованим селянам колгоспи та місцеві виконкоми мали сприяти «усіма можливими шляхами» у працевлаштуванні¹⁶. Окрім того, демобілізованих мали забезпечити формою та взуттям й організувати для них трансфер до місця проживання.

На цей перелік «матеріально-побутового забезпечення» демобілізованих посилялися й подальші укази Президії Верховної

¹⁴ Термін на позначення діяльності Організації українських націоналістів — ОУН (заснованої 1929 року) та Української повстанської армії — УПА (1942–1954) під час Другої світової війни, зокрема їхньої участі у збройній боротьбі за незалежність України.

¹⁵ Закон СССР «О демобилизации старших возрастов личного состава действующей армии». (1945, 23 июня). escriptorium.karazin.ua/items/909bcb12-8bc4-4a03-b244-fe8ddb607cdd

¹⁶ Там само.

Ради СРСР про наступні хвилі демобілізації¹⁷. Загалом демобілізаційна кампанія тривала до 1947 року¹⁸.

1947: Скасування пільг і зростання обмежень

Базові пільги для ветеранів, нагороджених медалями або орденами, зберігалися до кінця демобілізації. Однак Наказ Президії Верховної Ради СРСР від 10 вересня 1947 року¹⁹ скасував грошові виплати для нагороджених орденами та медалями СРСР. Окрім того, ветеранів позбавили права на безоплатний проїзд залізничним та водним транспортом і в трамваях. У преамбулі до наказу йшлося, що скасування виплат і пільг відбувається «з урахуванням численних пропозицій нагороджених орденами та медалями СРСР про скасування виплат за орденами й медалями та деяких інших пільг».

Після скасування пільг ветерани з інвалідністю продовжили отримувати невеликі пенсійні виплати. Водночас навіть ветерани з інвалідністю I групи були зобов'язані щороку підтверджувати свою інвалідність на спеціальній медичній комісії. Інакше вони втрачали статус «інвалідів», як у СРСР офіційно називали людей з інвалідністю²⁰. До найнижчої, III групи, входили ветерани з інвалідністю, які втратили кінцівку або орган, але могли працювати на попередній роботі або на роботі за звичних умов. Пенсійні виплати для людей з інвалідністю, які працювали, знижувалися²¹.

¹⁷ Указ Президиума Верховного Совета СССР «О демобилизации второй очереди личного состава Красной Армии». (1945, 25 сентября); Указ Президиума Верховного Совета СССР «О демобилизации третьей очереди личного состава сухопутных войск и военно-воздушных сил». (1946, 20 марта).

¹⁸ Лисенко, О. (2004). Демобілізації повоєнні в радянських республіках та СРСР у 1921–1924 та в СРСР у 1945–1947 роках. Смолій В. (голова редкол.) Енциклопедія історії України. Наукова думка. history.org.ua/?termin=Demobilizacii_povoenni

¹⁹ Указ «О льготах и преимуществах, предоставляемых награжденным орденами и медалями СССР». (1947, 10 сентября). Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. — июль 1956 г. / под ред. к. ю. н. Мандельштам Ю. Государственное издательство юридической литературы, 1956. — С. 300–301.

²⁰ Народное хозяйство СССР в 1958 году: Статистический ежегодник. (1959). Госстатиздат.

²¹ Edele, M. (2006). Soviet Veterans as an Entitlement Group, 1945–1955. Slavic Review, 65 (1), 111–137. P. 125. doi.org/10.2307/4148525

1944–1950-ті: Працевлаштування і поступова заборона самозайнятості

Скасування виплат та пільг могло б мати менш руйнівний ефект на добробут ветеранів Другої світової війни, якби не проблеми з працевлаштуванням, які були в повоєнній державі. Ще під час німецько-радянської війни у 1944–1945 роках з'явилися спеціальні постанови про працевлаштування ветеранів з інвалідністю²².

Ветерани з офіцерськими званнями чи відповідним попереднім досвідом могли влаштуватися завідувачами будинків культури, учителями — на посади, де передбачалася також ідеологічна робота²³. Однак більшість ветеранів, які шукали роботу, працевлаштувалася на виробництвах або в колгоспах²⁴.

Ще частина ветеранів після війни могла отримати керівні посади, наприклад, у місцевих органах влади чи партійних осередках. Утім, така перспектива переважно відкривалася для офіцерів, а не солдатів.

Та частина населення, зокрема ветерани, яка обрала самозайнятість або ж промислову кооперацію²⁵, змогла займатися цим лише до початку 1950-х років, поки таку діяльність не заборонили законом²⁶, адже вона суперечила радянській моделі тоталітарного режиму. Але оскільки люди змушені були якось заробляти собі на життя, вони все одно пробували реалізуватися як підприємці, проте нелегально, усвідомлюючи ризик кримінальної відповідальності.

²² Постановление СНК ТССР об утверждении плана трудоустройства и трудоустройства инвалидов Отечественной войны на 1945 г. (1945, 21 апреля). // Архив Совета Министров ТССР, оп. Протокольной части, д. 220, лл. 3–4.
economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16373.htm

²³ Военные кадры Советского государства в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. (1963). Воениздат. С. 441.

²⁴ Edele, M. (2006). Soviet Veterans as an Entitlement Group, 1945–1955. *Slavic Review*, 65 (1), 111–137. P. 119. doi.org/10.2307/4148525

²⁵ Промислова кооперація — це форма господарської діяльності, за якої підприємства або окремі виробники об'єднувалися для спільного виробництва товарів чи надання послуг. У післявоєнному періоді в СРСР це були артілі (виробничі кооперативи), зокрема артілі «інвалідів».

²⁶ Історія кооперативного руху в Україні (початок). (2017, 28 лютого). Корпоративна академія.
coop-academy.com.ua/istoriya-kooperativnoho-rukhu-v-ukrayini

З 1948, тобто після завершення демобілізації, і аж до 1978 року ветерани, за винятком «фронтовиків-інвалідів», юридично не існували як окрема група громадян у Радянському Союзі²⁷.

Окремо варто зазначити, що радянська влада не помічала або ж ігнорувала жінок-ветеранок, тож жодних окремих політик або спеціалізованої підтримки для них також не було.

В умовах, коли держава ігнорувала потреби ветеранів і юридично не визнавала їхнього існування, вони намагалися вибудовувати низові неформальні зв'язки та прагнули створювати ветеранські об'єднання²⁸. Така самоорганізація громадян і створення не цілком підконтрольних державним органам громадських організацій прямо суперечили політиці радянського режиму. Єдиним короточасним винятком у повоєнному десятиріччі стала Республіканська комісія з допомоги офіцерам-інвалідам «Великої Вітчизняної війни»²⁹, заснована в Києві. Станом на 1950 рік до організації входили 105 тисяч людей, проте вже в 1951-му представники влади її ліквідували, попри опір учасників.

Ветерани намагалися побудувати неформальні зв'язки між собою, утім загалом такі контакти були ситуативними й нестабільними. У повоєнному радянському суспільстві ветерани не могли сформувати стійку мережу соціальних зв'язків між собою. Цьому заважав низький рівень мобільності, підозріле ставлення влади до ветеранів: учасників ветеранських зборів могли арештувати за обвинуваченнями в антирадянській діяльності. Позначилися і відсутність низових організацій та загальна атомізація суспільства.

²⁷ Edele, M. (2006). Soviet Veterans as an Entitlement Group, 1945–1955. *Slavic Review*, 65 (1), 111–137. P. 111. doi.org/10.2307/4148525

²⁸ Там само. С. 121.

²⁹ У оригінальній праці назва комісії — «Republican Commission for the Assistance of Invalids of the Patriotic War of Officer Rank».

1956: Створення першої ветеранської організації

Першу ветеранську організацію — Організацію радянських ветеранів війни на чолі з Радянським комітетом ветеранів війни — вдалося створити аж у 1956 році: після початку періоду відлиги та більш як десяти років після завершення Другої світової війни. Ця організація, однак, не мала права створювати місцеві осередки³⁰.

1978: Юридичне визнання та обмежені пільги

Лише в 1978 році в Радянському Союзі юридично закріпили статус ветеранів і надали їм право на низку пільг³¹. Серед них — можливість раз на рік придбати квиток у межах СРСР за половину вартості, право на безвідсотковий кредит для будівництва індивідуального будинку, щорічну відпустку в зручний час та ще два тижні відпочинку за власний кошт. Окрім того, ветерани отримали право на санаторне лікування, пріоритетний доступ до садових кооперативів і приватних телефонів³².

Однією з причин визначення ветеранського статусу юридично та встановлення пільг могло стати те, що кількість ветеранів значно зменшилася до 1978 року, відповідно в державному бюджеті могли віднайти кошти для виплати певних пільг. Водночас визнання ветеранів як окремої групи також було зумовлено бажанням здобути політичну прихильність цього прошарку суспільства, а не реальним задоволенням потреб носіїв бойового досвіду³³. Радянська держава не вбачала підтримку ветеранів своїм завданням.

³⁰ Боровик, М. (2013, 8 травня). Ветерани по-радянськи. Український тиждень. tyzhden.ua/veterany-po-radiansky

³¹ Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах по дальнейшему улучшению материально-бытовых условий участников Великой Отечественной войны» № 907 (1978, 10 ноября). economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13940.htm

³² Боровик, М. (2013, 8 травня). Ветерани по-радянськи. Український тиждень. tyzhden.ua/veterany-po-radiansky

³³ Там само.

1945 (23 червня)	Закон СРСР про демобілізацію старших вікових груп чинної армії (демобілізаційна кампанія тривала до 1947 року)
1947 (10 вересня)	Наказ Президії Верховної Ради СРСР, який скасував грошові виплати для нагороджених орденами та медалями СРСР
1956	Створення першої Організації радянських ветеранів війни на чолі з Радянським комітетом ветеранів війни
1978	Юридичне закріплення статусу ветерана і надання їм права на пільги

Ветерани з інвалідністю

З 1945 до 1978 року ветерани, за винятком «фронтовиків-інвалідів», юридично не існували як окрема група громадян у Радянському Союзі.

Радянська влада різними способами намагалася прибрати з публічного простору всіх людей з інвалідністю, зокрема й ветеранів. Ще під час німецько-радянської війни, відповідно до одного із циркулярів НКВС від 26 січня 1945 року, військові цензори, які перевіряли приватне листування, отримали розпорядження вилучати з листів фотографії людей з інвалідністю, а в окремих випадках і конфіскувати самі листи³⁴.

Це обґрунтовували тим, що фотографії ветеранів з інвалідністю можуть надсилати «ворожі елементи в провокаційних цілях».

У 1949 році з нагоди 70-річчя Іосіфа Сталіна радянська міліція організувала масову кампанію, яка мала мету — прибрати ветеранів з інвалідністю з міст. Ветеранів переселяли у віддалені

³⁴ Литвиненко, В., Огороднік, В. Відділи військової цензури та політичного контролю НКВС-НКДБ СРСР у Червоній армії та Військово-морському флоті (кін. 1930-х – березень 1946 рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ № 1 (42) 2014 р. С. 274–275.

регіони та навіть у спеціальні табори ГУЛАГу³⁵ — усе заради того, щоб люди з інвалідністю на вулицях не руйнували ідеологічні засади, створені радянською пропагандою.

Через відсутність державної підтримки, ігнорування та навіть насильницькі дії держави ветерани з інвалідністю не змогли забезпечити на належному рівні свій добробут у різних сферах життя після повернення з війська. Вони часто не могли знайти роботу або ж втрачали її, мали труднощі у створенні сім'ї, залишалися без житла. Як наслідок, часом не мали жодних ресурсів підтримки й подекуди були вимушені жебракувати.

У 1951 році радянський уряд видав указ «Про боротьбу з антигромадськими, паразитичними елементами». За три роки відповідно до нього затримали приблизно пів мільйона людей, які жебракували. Серед них до 70 % були ветеранами з інвалідністю³⁶. Надалі вони опинилися в закритих таборах для ветеранів з інвалідністю, утворених на території СРСР.

1956 року в межах пенсійної реформи в Радянському Союзі уніфікували законодавство для різних груп «інвалідів»³⁷ та збільшили пенсії для деяких із них. Пенсії для військових «інвалідів» підвищували також в 1959 і 1964 роках³⁸, та ще кілька разів у 1965, 1967, 1973 та 1975 роках. У 1975 році ця група людей з інвалідністю отримала також пільги на користування транспортом, медичне забезпечення, отримання житла, оплату комунальних платежів, доступ до купівлі спеціально обладнаних приватних авто³⁹.

³⁵ ГУЛАГ (Головне управління таборів; рос. — Главное управление лагерей) — єдина табірна система СРСР, у 1934–1956 роках підрозділ НКВС, який керував системою виправно-трудових таборів, трудових поселень і місць позбавлення волі.

³⁶ Доклад МВД СССР в Президиум ЦК КПСС «О мерах по предупреждению и ликвидации нищенства» (1954, 10 февраля). alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007415

³⁷ Термін, який застосовували в тогочасному законодавстві та офіційних документах (див. джерело 4).

³⁸ Боровик, М. (2013, 8 травня). Ветерани по-радянськи. Український тиждень. tyzhden.ua/veterany-po-radiansky

³⁹ Постановление Центрального комитета КПСС Совета Министров СССР «О дополнительных льготах для инвалидов Отечественной войны и семей погибших военнослужащих» № 304 (1975, 18 апреля). docs.cntd.ru/document/901746102

Загалом на рівні державних політик і суспільного дискурсу в Радянському Союзі не було місця для людей з інвалідністю і для ветеранів з інвалідністю зокрема. На переконання радянського керівництва, люди з інвалідністю не вписувалися в парадигму «здорової соціалістичної нації». Такий лицемірний і антигуманний підхід проявився в 1976 році, коли на запит Міжнародного паралімпійського комітету про можливу участь СРСР у Паралімпійських іграх офіційною відповіддю стала фраза: «В СРСР інвалідів немає»⁴⁰, а першими та останніми Паралімпійськими іграми, у яких узяла участь команда СРСР, були змагання 1988 року, що відбулися вже за часів перебудови⁴¹.

Ветерани з інвалідністю були небажаними в громадських місцях, держава не надавала їм належної підтримки, а також повністю ігнорувала потреби в інклюзивній інфраструктурі. Попри це, в одній із найбільш тиражованих радянських книжок, романі Миколи Островського «Як гартувалась сталь» (1934), бачимо ідеалізований образ ветерана громадянської війни, який самотійно, без державної медичної чи соціальної допомоги, бореться із життєвими викликами та налагоджує власне життя. Така ідея сильно контрастувала з реальністю та була докором усім, хто так не зміг. До того ж проблеми ветеранів подавалися не як суспільні, а як їхні власні.

1945 (26 січня)	НКВС видає циркуляр: військові цензори мають вилучати з листів фотографії людей з інвалідністю, щоб не допустити їх використання в «провокаційних цілях»
1949	До 70-річчя Сталіна організовано масову кампанію з вилучення ветеранів з інвалідністю з міст — їх переселяють у віддалені регіони та навіть у табори ГУЛАГу

⁴⁰ Щербіна, В. (2020, 3 грудня). «В СССР инвалидов нет!...». Як люди з інвалідністю відстоювали свої права в СРСР. Історична правда. istpravda.com.ua/articles/5fc8c9ecd42df

⁴¹ Russia: 11 facts on the Sochi Paralympics. (2014, March 2). Paralympic.org. paralympic.org/feature/russia-11-facts-sochi-paralympics

1951	■ Уряд СРСР видає указ «Про боротьбу з антигромадськими, паразитичними елементами» ■ Протягом трьох років затримано близько 500 000 жебраків, з яких до 70 % — ветерани з інвалідністю. ■ Ветеранів з інвалідністю поміщають у закриті табори
1956	Проведена пенсійна реформа: уніфіковано законодавство для всіх категорій «інвалідів», збільшено пенсії для деяких категорій
1959, 1964, 1965, 1967, 1973, 1975	Поетапне підвищення пенсій для військових «інвалідів»
1975	Ветеранам з інвалідністю надано пільги: транспорт, медичне забезпечення, житло, комунальні послуги, купівля спеціального авто
1976	СРСР відмовляє Міжнародному паролімпійському комітету, заявляючи: «В СРСР інвалідів немає»
1988	Уперше й востаннє команда СРСР бере участь у Паралімпійських іграх (період перебудови)

Ветерани війни в Афганістані

Ветерани війни в Афганістані, яка тривала від початку вторгнення Радянського Союзу в 1979 році й до виведення радянських військ у 1989 році, переживали багато в чому схожий досвід і стали першим поколінням після Другої світової війни, на яке поширилася слабка та негуманна політика щодо ветеранів.

Становище цього покоління ветеранів ускладнювало те, що завершення радянського вторгнення до Афганістану припало на період розпаду Радянського Союзу, який до того ж приховував

справжні наслідки цих воєнних дій від суспільства. Після завершення служби вони не отримали належної підтримки та визнання свого досвіду радянським режимом і стикнулися з додатковими викликами, адже їхнє повернення збіглося в часі з періодом перебудови та відновлення незалежності України. Також вони відчували нерозуміння і відторгнення суспільства, що, зокрема, проявлялося через ставлення: «Ми вас туди не відправляли».

Системи реабілітації, підтримки або соціальних послуг у 1989 році, так само як і після Другої світової війни, у Радянському Союзі не було. Як наслідок, ветерани війни в Афганістані теж мали самотійно відновлювати власний добробут, і не всім це вдавалося. Деколи вони опинялися у складних життєвих обставинах, зокрема боролися із залежністю від алкоголю та психоактивних речовин, втрачали сімейні зв'язки, порушували закон та потрапляли до в'язниць⁴².

Створення та втілення політики щодо ветеранів війни в Афганістані стало завданням уже незалежної України. Держава успадкувала низку радянських законів і нормативно-правових документів. Серед них і Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ухвалений 1993 року. Цей закон, зокрема, серед пільг передбачав для ветеранів війни в Афганістані безоплатне санаторне лікування та безоплатний проїзд у міському транспорті.

Від здобуття Незалежності до сьогодні

Окрім ветеранів війни в Афганістані, Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» став основою для впровадження підтримки різних поколінь українських ветеранів та ветеранок. У 1995 році ветерани та ветеранки миротворчих місій України в Югославії, Грузії, Косово, Іраку, Лівані, Конго та інших

⁴² «Ми вас туди не посилали». Наші 30. (2021). 90.in.ua/afhanska-viyna

країнах отримали статус учасників бойових дій⁴³. Це означало, що вони мають такі самі соціальні гарантії та пільги, як і попередні покоління ветеранів.

Натомість ветерани ОУН та УПА отримали право на статус учасників бойових дій та відповідні пільги лише у 2018 році⁴⁴. До цього вони мали статус борців за незалежність України у ХХ столітті, зафіксований у відповідному **законі України від 2015 року**⁴⁵. У цьому законі згадувалася можливість надання соціальних гарантій, послуг або виплат борцям за незалежність України у ХХ столітті, проте він не мав прописаного переліку.

Після розстрілу Небесної сотні 18–20 лютого 2014 року російська федерація окупувала Кримський півострів та розпочала вторгнення в Україну, яке призвело до тимчасової окупації частин Донецької та Луганської областей. У 2022 році росія розширила війну на всю територію країни.

Доти незалежна Україна не брала участі в активних бойових діях, окрім нечисленних миротворчих місій, а її військо складалося з військовослужбовців строкової служби та кадрових військових, чийх сил виявилось замало для відбиття нападу рф та стримування військової загрози такого масштабу. З 2014 року й донині до Сил безпеки та оборони залучені не лише Збройні Сили України, але й Національна гвардія, Національна поліція, Державна прикордонна служба України та інші силові відомства, для яких участь у бойових діях не є типовою.

У 2014 році держава запропонувала ветеранам і ветеранкам російсько-української війни те саме, що й поколінням ветеранів за часів СРСР: санаторно-курортне лікування, пріоритет

⁴³ Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”» № 488/95-ВР (1995, 22 грудня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/488/95-vr#Text

⁴⁴ Верховна Рада України (2018, 7 грудня). Голова Верховної Ради України підписав Закон України про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту щодо посилення соціального захисту учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті». rada.gov.ua/news/Povidomlennya/165579.html

⁴⁵ Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» № 314-VIII (2015, 29 квітня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text

на отримання земельної ділянки, низку пільг та знижок. Тобто сучасна державна політика так само не враховувала та не визнавала особливості бойового досвіду ветеранів та ветеранок і не будувалася на аналізі їхніх потреб.

Реалізацію цієї державної політики з 2014 до 2018 років здійснювала Державна служба України у справах ветеранів⁴⁶. Цей орган влади координував Кабінет Міністрів України через Міністерство соціальної політики. І лише в грудні 2018 року утворилося та почало працювати окреме Міністерство у справах ветеранів.

Тоді Кабінет Міністрів України ухвалив відповідне положення про діяльність цього міністерства⁴⁷, яке закріплювало його функцію формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів. Однак уже у вересні 2019 року його об'єднали з Міністерством з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України, створивши єдине Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб.

Унаслідок цього його функції й завдання розширилися: крім підтримки ветеранів та їхніх сімей, міністерство також почало займатися внутрішньо переміщеними людьми, жителями тимчасово окупованих територій, а також питаннями розбудови миру, відновлення та розвитку Донецької і Луганської областей.

У березні 2020 року об'єднання міністерств скасували і Міністерство у справах ветеранів повернулося до виконання завдань у сфері державної політики щодо ветеранів/ок та їхніх родин.

Водночас з 2014 року в Україні тривала розбудова громадянського суспільства та створювалися громадські й благодійні організації.

⁴⁶ Кабінет Міністрів України (2014, 10 вересня). Постанова № 416 «Деякі питання Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції». zakon.rada.gov.ua/laws/show/416-2014-p#Text

⁴⁷ Кабінет Міністрів України (2018, 27 грудня). Постанова № 1175 «Положення про Міністерство у справах ветеранів України». mva.gov.ua/polozhennya-pro-ministerstvo-u-spravah-veteraniv-ukraini

Вони підсилювали державу, напрацьовували рішення, надавали підтримку та частково закривали не забезпечені державою потреби різних груп населення.

Зокрема, у сфері ветеранських справ такі організації надавали ветеранам і ветеранкам необхідні юридичні, психосоціальні послуги, аналізували їхні потреби й типи підтримки після завершення служби та повернення до цивільного життя.

За час існування Міністерства у справах ветеранів з 2018 до 2025 року змінилося п'ять керівників та керівниць, серед яких були як міністри та міністерки, так і виконувачі обов'язків. Також його робота довгий час не була скоординована з іншими центральними органами виконавчої влади.

У періоди становлення та розвитку міністерства його підходи до взаємодії із цільовою аудиторією мали кілька основних характеристик і ризиків:

- патерналізм у взаємодії: держава визначає потреби та гарантовану підтримку без взаємодії з ветеранами, ветеранками та іншими стейкхолдерами;
- декларативний характер: соціальні гарантії, пільги не забезпечуються на практиці;
- повна відсутність або мінімальна роль програм довготривалої підтримки ветеранів та ветеранок, які створюють умови для самостійного піклування про добробут;
- нескоординованість програм/дій різних стейкхолдерів: через відсутність єдиної державної політики центральні органи влади впроваджували неузгоджені програми для ветеранів і ветеранок, через що виникали прогалини в деяких сферах або ж дублювання послуг чи підтримки в інших.

Ці проблеми стали особливо критичними після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, коли кількість ветеранів/ок значно зросла, а відсутність єдиної державної політики стала ще відчутнішою.

У серпні 2023 року народні депутати зареєстрували **проект закону № 9637⁴⁸**, який пропонував оновлене визначення статусів ветеранів війни. Зокрема введення нової термінології на позначення статусу учасників бойових дій (захисників та захисниць), категоризацію досвіду ветеранів та ветеранок за тривалістю служби й розширення підстав для позбавлення статусу. Також законопроект не передбачав реалістичних та достатніх механізмів фінансування підтримки ветеранів та ветеранок.

Спільнота експертних громадських організацій у сфері ветеранських справ висловили свою незгоду із законопроектом та спільним зверненням закликали відізнати його⁴⁹. Цей законопроект залишився на етапі розгляду Верховною Радою, натомість п'ять експертних громадських організацій⁵⁰ зі сфери ветеранських справ об'єднались у Коаліцію та розробили власну Концепцію політики щодо ветеранів та їхніх сімей⁵¹, яку презентували 31 жовтня 2023 року.

Уже в серпні 2024 року Коаліція підписала меморандум та почала співпрацю з Міністерством у справах ветеранів. Першим кроком спільної роботи стала нова **Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року**, яку схвалив Кабінет Міністрів України 29 листопада 2024 року⁵². У її основі — перша концепція державної політики від Коаліції.

⁴⁸ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо впорядкування процедури надання статусів (їх категорій) ветеранам № 9637 (2023, 21 серпня). itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42571

⁴⁹ Принцип. (2023). Закликаємо відкликати проект закону № 9637 про оновлення статусів ветеранів. pryncyp.com/news/zaklykayemo-vidklykaty-proyekt-zakonu-%E2%84%969637-pro-onovlennya-statusiv-veteraniv

⁵⁰ ГО «Юридична сотня», Ветеран Хаб, ГО «Правозахисний центр для військовослужбовців «Принцип», ГО «Жіночий ветеранський рух» та ГО «Простір можливостей».

⁵¹ Ветеран Хаб, Принцип, Простір можливостей, Юридична сотня, Ветеранка. (2023). Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/polityka-shchodo-veteraniv-ta-ikh-simey.pdf

⁵² Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text

Це стало важливим кроком у державній політиці щодо ветеранів та ветеранок. Однак попри розроблення та прийняття стратегії, надалі **важливо доопрацювати та вдосконалити механізми втілення державної політики щодо ветеранів/ок**. Передусім потрібно визначити на законодавчому рівні статус ветеранів і ветеранок, а також адаптувати державну підтримку до сучасних реалій та потреб бенефіціарів. Наразі законодавче визначення може відрізнитися від суспільного уявлення про те, хто такі ветерани і ветеранки, а державні програми підтримки не завжди відповідають їхнім потребам. Крім того, отримання гарантій чи пільг ускладнюється через низку бар'єрів, зокрема надмірну бюрократизацію, недосконало прописану нормативно-правову базу, брак зрозумілої інформації та маршруту клієнтів, тривалість ухвалення рішень, логістичну недоступність.

Також **варто врахувати реальні можливості держави під час доопрацювання політики та формування програм підтримки**. Нині держава гарантує значний обсяг підтримки на законодавчому рівні, однак на практиці багато програм і послуг залишаються лише формальністю, оскільки через брак фінансування вони недоступні для бенефіціарів.

1995	Ветерани миротворчих місій (Югославія, Грузія, Косово, Ірак, Ліван, Конго тощо) отримують статус учасників бойових дій
2014 (лютий)	Розстріл Небесної сотні. росія окупує Крим і починає війну на сході України
2015	Закон про борців за незалежність України у XX столітті (ОУН, УПА) – можливість соціальних гарантій
2014–2018	Ветеранську політику реалізує Держслужба у справах ветеранів під координацією Мінсоцполітики
2018	Створення Міністерства у справах ветеранів

2018	Ветерани ОУН та УПА отримують статус учасників бойових дій
2019	Міністерство об'єднують із МінТОТ — утворено єдине міністерство з розширеними повноваженнями
2020 (березень)	Об'єднання скасовано — відновлено самостійне Міністерство у справах ветеранів
2022	Повномасштабне вторгнення росії в Україну
2023 (серпень)	Зареєстрований законопроект № 9637 з оновленим баченням статусів ветеранів (нові терміни, категоризація, розширення підстав для позбавлення статусу), проте громадськість виступає проти
2023 (31 жовтня)	Коаліція із п'яти громадських організацій презентує власну Концепцію політики щодо ветеранів та їхніх сімей
2024 (29 листопада)	Уряд затверджує нову Стратегію ветеранської політики до 2030 року, розроблену на основі концепції

Висновки

1 Шлях ветеранів і ветеранок — це шлях воїнів та воїнок, а повернення до цивільного життя — продовження випробування війною, а не миттєве полегшення від неї. Виклики, з якими стикаються ветерани в цивільному житті, нерідко є наслідками їхнього унікального досвіду. Вони можуть перетворюватися на проблеми, зокрема коли оточення й суспільство не повністю враховують їхні потреби, не розуміють специфіку пережитого чи не надають належної підтримки.

2 Після здобуття незалежності Україна успадкувала низку законів та нормативно-правових документів від Радянського Союзу. Серед них і засади Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Саме тому у 2014 році держава запропонувала сучасним ветеранам і ветеранкам те саме, що й колись СРСР: санаторно-курортне лікування, пріоритет на отримання земельної ділянки, низку пільг і знижок. На практиці цей закон не відповідає потребам ветеранів та ветеранок і не забезпечує реальну підтримку після повернення з війська.

3 У листопаді 2024 року Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію ветеранської політики на період до 2030 року. У її основу лягла Концепція політики щодо ветеранів, ветеранок та членів їхніх сімей. Це рішення можна вважати першим кроком до визнання досвіду воїнів і воїнок та формування стратегії підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх родин. Водночас дотепер взаємодія держави з ветеранами і ветеранками характеризувалася патерналізмом, декларуванням соціальних гарантій, нескоординованістю програм і дій різних стейкхолдерів.

4

За належної підтримки більшість ветеранів і ветеранок успішно вибудовує цивільне життя. Проте добробут ветеранів та ветеранок, які позбавлені такої підтримки, може знижуватися, що впливає загалом на суспільство. Для гідного забезпечення потреб і підтримки ветеранів та ветеранок надалі важливо доопрацювати та вдосконалити механізми втілення державної політики щодо ветеранів/ок. Передусім потрібно визначити на законодавчому рівні статус ветеранів і ветеранок, а також адаптувати державну підтримку до сучасних реалій та потреб бенефіціарів.

РОЗДІЛ 2

**Мета
і принципи
державної
політики щодо
ветеранів,
ветеранок
і їхніх сімей**

Анотація

Другий розділ цієї концепції визначає засади державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, її мету, принципи та підходи. Він формує ідейну основу для переосмислення ролі ветеранської політики у підтримці людей, які пройшли бойовий шлях, та їхнього внеску у зміцнення державності.

Основна мета політики:

Створення системної підтримки ветеранів/ок для їхньої адаптації, інтеграції в суспільство та використання досвіду воїнів і воїнок для зміцнення обороноздатності України.

Основні компоненти мети:

- Визнання внеску ветеранів/ок та їхніх сімей;
- Забезпечення їхнього соціально-економічного добробуту;
- Підтримка обороноздатності держави.

Принципи політики:

- **Кроссекторальність** — рівний доступ ветеранів та їхніх сімей до державних послуг;
- **Людиноцентричність** — у пріоритеті людина, її права і свободи;
- **Превентивний та довготривалий підхід** до їхньої підтримки;
- **Реалістичність** — підтримка має надаватися з урахуванням реальних ресурсів держави;
- **Повага** — ветеранська політика має визнавати внесок ветеранів та їхніх сімей.

Вступ

Війна, що триває в Україні, докорінно змінила суспільний устрій і створила нові виклики для державної політики. Одним із ключових аспектів стало забезпечення високого рівня обороноздатності держави, підтримки ветеранів, ветеранок і їхніх сімей, що не лише відображає вдячність суспільства, а й сприяє загальній безпеці та стабільності країни.

Державна політика щодо ветеранів/ок та їхніх сімей має бути системною, комплексною та орієнтованою на довгострокову перспективу. Для створення й ефективного впровадження такої державної політики важливо чітко визначити її мету та зафіксувати принципи й підходи, що сформують ціннісну та концептуальну основу для подальших дій.

Під єдиною державною політикою ми розуміємо задекларований та описаний підхід держави до підтримки ветеранів/ок і їхніх сімей, який розкриває мету такої підтримки, її цільову аудиторію, засоби та механізми забезпечення, а також інструменти вимірювання ефективності.

Сьогодні базовим визначенням експертної спільноти є теза, що головна цінність держави — це люди. Тому, коли ми говоримо про наслідки завершення війни і перспективи відбудови країни та її модернізації, то насамперед маємо на увазі важливість відновлення людей та їхнього добробуту.

Комплексна та дієва політика має формуватися із залученням всіх зацікавлених сторін — держави, громадського сектору, бенефіціарів і громади. Водночас варто розуміти, що провідна роль у розробленні, координуванні та контролі за реалізацією такої політики має бути закріплена за однією визначеною інституцією, яка своєю чергою спрямовуватиме роботу всіх органів державної влади в межах державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.

Ефективна державна політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, на нашу думку, має базуватися на кількох основних засадах:

Визнання	Розуміння	Дії
унікального досвіду ветеранів, їхніх сімей та чітке визначення їхнього статусу	впливу досвіду ветеранів і їхніх сімей на добробут та потреб, які виникають унаслідок нього	визначення необхідної підтримки ветеранів і їхніх сімей на всіх етапах шляху
	мети та шляхів підтримки ветеранів та їхніх сімей	визначення стандартів надання такої підтримки
		спільне направлення зусиль державних органів, громадянського суспільства та міжнародної спільноти

Далі ми розглянемо, якою має бути сучасна державна політика підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, проаналізуємо її ключові компоненти, інституційні механізми та принципи реалізації.

Мета державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей

У 2023 році ми презентували першу Концепцію державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, у якій описали її мету та принципи. Наше бачення було згодом враховане і в новій державній Стратегії ветеранської політики⁵³:

«Метою Стратегії є гідне визнання внеску ветеранів/ветеранок у захист Вітчизни, забезпечення комплексної державної підтримки для відновлення їх добробуту з урахуванням впливу бойового досвіду, добробуту членів їх сімей та кроссекторальної допомоги протягом усього життя відповідно до виявлених потреб кожного/кожної, сприяння зміцненню обороноздатності держави шляхом підвищення престижності військової служби (служби) та визнання ключової ролі ветеранів/ветеранок, зокрема під час проходження служби у військовому резерві, а також їх потенціалу для забезпечення економічного розвитку країни».

У цій меті ми виокремлюємо декілька компонентів. Передусім державна політика щодо ветеранів і ветеранок та їхніх сімей є невіддільною частиною національної безпекової та оборонної стратегій, а отже, екзистенційного виживання держави.

Приєднавшись до лав Сил безпеки та оборони, ветерани й ветеранки приймають високі ризики для власного добробуту та життя і, зрештою, повертаються зі служби. Вони набувають бойового досвіду, розширюють свої знання й удосконалюють навички ведення бойових дій та оборони. У майбутньому, якщо після завершення російсько-української війни Україна знову змушена буде захищати свій суверенітет, саме ветерани

⁵³ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text

й ветеранки, носії бойового досвіду, стануть основою Сил безпеки та оборони.

Політика підтримки має базуватися на принципах гідності і поваги та визнавати їхній досвід не лише на правовому, а й на суспільному рівні, а також виконувати превентивну функцію — мотивувати майбутніх воїнів і воїнок. Якщо військова служба сприймається як шанована, а життя після неї — стабільне й підтримуване державою, це стимулюватиме громадян/ок приєднуватися до Сил безпеки та оборони. У разі залучення ветеранів та ветеранок до резерву і запасу політика має надавати прозорі гарантії та перспективи.

Комплексна державна підтримка має бути спрямована на відновлення добробуту людини. Служба в умовах війни може мати глибокі фізичні, психологічні, соціальні та економічні наслідки на ветеранів і ветеранок. Тому підтримка має бути системною — спрямованою на відновлення фізичного і психічного здоров'я, соціальної інтеграції, економічної стабільності, а також забезпечення житлом, освітою, працевлаштуванням і правовим захистом. Усі ці послуги мають надаватися з урахуванням досвіду і людини і відповідати її потребам. Підтримка не має обмежуватися конкретним періодом після завершення служби, а має враховувати зміну потреб протягом життя.

Ветеранська політика також має бачити й визнавати сім'ї ветеранів та ветеранок, які під час служби їхніх близьких здобувають власний досвід, зазнають значного впливу, стикаються з емоційними навантаженнями, економічними викликами, змінами у структурі сімейних ролей. Тому підтримка має поширюватися і на родини: партнерів/партнерок, дітей, батьків, інших близьких людей.

Ветерани й ветеранки — це не лише носії бойового досвіду, а й активні учасники економіки. Багато з них прагнуть створювати бізнеси, навчатися, здобувати нові професії. Державна політика повинна підтримувати такі прагнення та надавати можливості для реалізації.

Компонент мети	Визначення	Цілі
1	Гідне визнання внеску ветеранів/ок у захист Вітчизни та ролі їхніх сімей	Гарантувати визнання життєвого шляху ветеранів та ветеранок, а також їхніх родин
		Висловити суспільну вдячність і пошану за виконання громадянського обов'язку та захист інтересів держави — її людей, цінностей, устрою і територіальної цілісності
2	Забезпечення комплексної державної підтримки для відновлення їхнього добробуту	Відновити справедливість та рівні можливості у цивільному житті, компенсувати вимірювані втрати, яких зазнали ветерани та ветеранки та їхні родини, зокрема родини загиблих та зниклих безвісти воїнів
		Надати можливості, ресурси та підтримку, щоб ветерани й ветеранки могли самостійно обирати подальшу цивільну реалізацію та жити так, як вважають за потрібне
		Сприяти позитивній траєкторії шляху ветеранів та ветеранок у цивільному житті та надавати кроссекторальну підтримку протягом усього життя
3	Сприяння зміцненню обороноздатності держави та визнання ключової ролі ветеранів/ветеранок, їхніх родин, а також їхнього потенціалу для забезпечення економічного розвитку країни	Підтримувати престиж військової служби та захисту держави
		Дбати про добробут воїнів, воїнок та їхніх родин і економічну стійкість держави

1

Перший компонент Гідне визнання внеску ветеранів/ок у захист Вітчизни та ролі їхніх сімей

Цілі

- Гарантувати визнання життєвого шляху ветеранів та ветеранок, а також їхніх родин.
- Висловити суспільну вдячність і пошану за виконання громадянського обов'язку та захист інтересів держави — її людей, цінностей, устрою і територіальної цілісності.

Повага та вдячність починаються з гідного визнання внеску воїнів і воїнок та впливу, якого вони зазнають під час служби. Окрім цього, важливо визнавати роль та шлях сімей воїнів та воїнок та їхнього досвіду під час та після служби рідних.

Достеменно зрозуміти досвід воїнів та їхніх близьких можуть лише ті, хто стояли пліч-о-пліч із ними на полі бою, очікували рідну людину з війська, або самі проживали подібний досвід. Однак цивільне суспільство та держава можуть і мають створити умови, за яких ветерани, ветеранки та їхні рідні відчуватимуть підтримку, а їхній внесок матиме належне визнання.

2

Другий компонент Забезпечення комплексної державної підтримки для відновлення добробуту ветеранів, ветеранок та їхніх родин

Цілі

- Відновити справедливість та рівні можливості в цивільному житті, компенсувати вимірювані втрати, яких зазнали ветерани, ветеранки і їхні родини, зокрема родини загиблих та зниклих безвісти воїнів.
- Надати можливості, ресурси та підтримку, щоб ветерани й ветеранки могли самостійно обирати подальшу цивільну реалізацію та жити так, як вважають за потрібне.
- Сприяти позитивній траєкторії⁵⁴ шляху ветеранів та ветеранок у цивільному житті та надавати кроссекторальну підтримку протягом усього життя.

Під час перебування на службі військові втрачають можливість дбати про свій цивільний добробут — наприклад, розвивати цивільну кар'єру, розбудовувати стосунки з родиною і близькими, дбати про власне житло. Водночас що довше військові служать, то більше вони мають можливостей розбудувати військовий добробут — просуватися по службі, отримати додаткові знання або навички чи спеціалізацію. Цей військовий добробут складніше застосувати в майбутньому житті, однак одне із завдань державної політики щодо ветеранів та ветеранок — підтримати їх в перенесенні цих знань і досвіду в цивільну сферу для подальшого працевлаштування.

⁵⁴ Ми виокремлюємо позитивну та негативну траєкторії шляху ветеранів та ветеранок. Під позитивною маємо на увазі шлях, коли ветеран/ка навіть попри виклики знаходить у собі сили, має підтримку, щоб адаптуватися після повернення та дбати про якість свого життя.

Після початку цивільного життя ветерани й ветеранки починають розбудовувати цивільний добробут⁵⁵ не одразу, а після етапу переходу або ж відновлення. Проте спроможність утримати цей добробут залежить також від тривалості їхнього цивільного життя. Відповідно, що більше призовів мають ветеран або ветеранка мають, то довшою є їхня служба. Що коротший період цивільного життя між періодами служби, то менше можливостей вони матимуть для високого цивільного добробуту.

Бойовий досвід впливає на життя воїнів і воїнок упродовж усього життя. Тож ми вважаємо, що гідна підтримка ветеранів і ветеранок має бути спрямована на відновлення їхнього добробуту протягом усього життєвого шляху, ґрунтуватися на професійному підході до розроблення політик і програм, що відповідають реальним потребам. Важливою також є відповідальність держави за виконання задекларованих гарантій, адже підтримка ветеранів і ветеранок не може бути лише формальністю: вона має забезпечувати реальні можливості для повноцінного життя після служби.

Водночас сім'ї ветеранів та ветеранок також зазнають впливу на власний добробут під час служби близької людини. Це може стосуватися фізичного та психічного здоров'я, стосунків через потребу в зміні ролей, роботи. У випадках загибелі, зникнення безвісти або полону воїна або воїнки, сім'я потребуватиме додаткової підтримки держави.

Ветерани й ветеранки та їхні сім'ї — основа людського капіталу України, оскільки вони свідомо зробили вибір на користь суспільного на противагу індивідуальному. Військовий і бойовий досвід впливає на рівень їхнього добробуту, що своєю чергою впливає і на економічну стійкість держави. Це означає, що підтримка ветеранів і ветеранок та їхніх родин її зміцнює.

⁵⁵ Більше про модель Добробуту та етапи Шляху ветеранів та ветеранок розповідаємо у третьому розділі, підрозділ Підходи.

Тому частиною державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей має бути соціально-економічна підтримка, зокрема:

- підтримка для розбудови добробуту під час та після служби;
- створення можливостей для швидкого відновлення цивільного добробуту, його примноження та захисту в умовах повторної служби;
- захист права ветеранів/ок на відновлення та справедливе залучення до суспільно-політичного життя країни й діяльності органів державної влади;
- створення можливостей для освіти, працевлаштування чи власного бізнесу.

3

Третій компонент Сприяння зміцненню обороздатності держави та визнання ключової ролі ветеранів/ветеранок та їхніх родин, а також їхнього потенціалу для забезпечення економічного розвитку країни

Цілі

- Підтримувати престиж військової служби та захисту держави.
- Дбати про добробут воїнів і воїнок та їхніх родин та економічну стійкість держави.

Ветерани/ки та їхній досвід є рольовою моделлю і прикладом для тих, хто в майбутньому долучатиметься до війська. Відчуття приналежності до чину, який гідно визнає держава, — це сильний мотиваційний чинник для майбутніх воїнів і воїнок.

З огляду на те, як держава й суспільство підтримують ветеранів, ветеранок та їхніх рідних, нові воїни й воїнки вирішуватимуть, чи готові вони інвестувати свій час і здоров'я та ризикувати життям під час захисту країни. А ветерани та ветеранки — чи залишатися на службі після завершення активних бойових дій.

Для самих ветеранів і ветеранок, які завершуватимуть службу під час та після повномасштабного вторгнення, підтримка у відбудові цивільного добробуту гарантує спроможність, за потреби, знову стати на захист і мати гідну роль у розбудові обороноздатності держави надалі.

Тому політика щодо ветеранів і ветеранок нерозривно пов'язана з оборонним плануванням і формуванням престижу військової служби, що має стати стимулом для майбутніх воїнів і воїнок.

Зокрема, важливими в цій політиці є напрями адаптації, визнання, формування поваги та вшанування пам'яті. Реалізація таких ініціатив допомагає консолідувати суспільство навколо шанобливого ставлення до воїнів і воїнок, що водночас заохочує пов'язувати своє життя із Силами безпеки та оборони України.

Також визнання й підтримка ветеранів і ветеранок через державну політику можуть стати основою для зміцнення національної ідентичності та морального духу суспільства, підвищити довіру громадян до державних інституцій. Це своєю чергою дає змогу країні ефективніше реагувати на внутрішні та зовнішні кризи.

Принципи державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей

Аби створювати ефективну та орієнтовану на ветеранів/ок та їхніх близьких державну політику, важливо наскрізно дотримуватися єдиних принципів та будувати її на повазі до гідності людини, її прав та інтересів.

У цьому підрозділі ми описуємо набір основних орієнтирів для забезпечення належної державної підтримки та можливостей ветеранів і ветеранок та їхніх родин. Ці принципи вже увійшли в Стратегію ветеранської політики⁵⁶.

1. Кроссекторальність	2. Людиноцентричність	3. Превентивність
4. Довготривалість	5. Реалістичність	6. Повага

1

Кроссекторальність

Стратегія описує цей принцип так:

«Ветерани/ветеранки та члени їх сімей як громадяни повинні бути представлені в усіх сферах, мати доступ до всіх програм та послуг, які впроваджуються (надаються) державою, бізнесом, територіальними громадами. Жодна дія та рішення держави не повинні призводити до виключення або дискримінації ветеранів/ветеранок та членів їх сімей».

⁵⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text

Незалежно від середовища реалізації політики (військової служби, резерву чи цивільного життя) українські ветерани й ветеранки та їхні родини продовжують свій шлях як громадяни/ки України.

І як і всі громадяни/ки, вони мають право на:

- чесний суспільний діалог;
- розуміння перспектив служби та планування життя;
- чітку інформацію про реальний обсяг державної підтримки, на який можуть розраховувати;
- доступ до зрозумілих і доступних механізмів підтримки.

Їхні потреби мають бути наскрізно репрезентовані, у них має бути доступ до всіх послуг та програм у державному секторі, бізнесі та громаді. Жодна дія чи рішення держави не мають призводити до виключення або дискримінації ветеранів/ок та їхніх рідних.

Держава має гарантувати, що її політика підтримки залишається дієвою незалежно від обставин, у яких перебуває людина. Навіть якщо ветеран або ветеранка, наприклад, опинилися у в'язниці та місцях позбавлення волі (пенітенціарна⁵⁷ система), це не має обмежувати їхній доступ до державної підтримки, передбаченої для ветеранів/ок.

2

Людиноцентричність

Стратегія описує цей принцип так:

«Державна політика повинна визначати пріоритетами життя і добробут людини, забезпечення реалізації її прав і свобод, а не її статус. Кожна людина залежно від оточення та часу набуває свій унікальний життєвий досвід, який по-різному впливає на її життя та добробут».

⁵⁷ Пенітенціарна система — це система спеціально уповноважених органів і установ, діяльність яких спрямована на формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Спираючись на логіку множинності досвіду та статусів людини, державна політика має зосереджувати зусилля на людині, а не її статусі. Це означає, що підхід до підтримки ветеранів і ветеранок та їхніх родин ґрунтуватиметься на їхніх реальних потребах, а не лише на офіційному статусі.

Державна політика має враховувати різні потреби ветеранів/ок та членів їхніх родин — ті, що виникли внаслідок досвіду у війську, а також індивідуальні чинники, що також впливають на їхній добробут. Вона має бути інклюзивною та враховувати розмаїття ветеранів, ветеранок та їхніх родин. Надалі, з накопиченням достатньої кількості даних, можна буде виявити певні тенденції, залежно від демографічних та інших ознак, та точніше сформулювати пропозиції державної підтримки.

Додаткові характеристики та стани, що впливають на добробут ветеранів/ок

3

Превентивність

Стратегія описує цей принцип так:

«Основою підходу під час розроблення інструментів підтримки є зосередження уваги на ранньому виявленні ризиків для добробуту ветеранів/ветеранок та членів їх сімей, а також на запобіганні негативним тенденціям у їх житті. Саме аналітика,

прогнозування та превенція повинні стати ключовим завданням державної політики щодо ветеранів/ветеранок та членів їх сімей».

Розуміння потреб та інтересів ветеранів і ветеранок та членів їхніх родин дає змогу розробляти не лише точкові, а й стратегічні й превентивні рішення. До прикладу, з дослідження «Шлях ветеранів та ветеранок»⁵⁸ ми знаємо, що участь у бойових діях може формувати у воїнів/ок додаткові потреби. Це можуть бути потреби, пов'язані з наслідками для фізичного та психічного здоров'я, перекваліфікацією, застосуванням нових навичок, фінансовою підтримкою.

Тому за умови наявності необхідних даних та експертизи в державі прогнозування проблем і викликів для ветеранів і ветеранок та їхніх родин є цілком можливим, а превенція має бути ключовим принципом державної політики.

4

Довготривалість

Стратегія описує цей принцип так:

«Державна політика щодо ветеранів/ветеранок та їх сімей повинна враховувати та рівномірно пріоритезувати підтримку на всіх етапах їх життя, включно з підтримкою наприкінці життя. Державна система підтримки ветеранів/ветеранок та їх сімей повинна бути доступною та зручною для всіх бенефіціарів, враховувати їх особливості та потреби».

Повернення до цивільних реалій потребує часу, і кожен ветеран та кожна ветеранка проходять цей шлях у власному темпі й долають індивідуальні виклики. Політика щодо ветеранів і ветеранок має враховувати вплив військового і бойового досвіду на їхній добробут і потреби впродовж життя та забезпечувати його гідний рівень. Це означає, що підтримку ветеранам і ветеранкам

⁵⁸ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

мають надавати не лише після повернення з війська, а й надалі, на різних життєвих етапах.

Члени сімей ветеранів та ветеранок потребують найбільше підтримки саме під час служби близької людини, однак в разі загибелі, полону чи зникнення безвісти також мають отримувати необхідну підтримку.

Досвід військової служби та бойових дій впливатиме на їхній добробут упродовж усього життя. Вони, як і всі люди, стикаються з іншими життєвими випробуваннями: можуть хворіти, зазнати нещасних випадків, старішати. Незалежно від обставин, ветерани й ветеранки потребують підтримки та турботи на різних життєвих етапах, зокрема прикінцевих.

Турбота про ветеранів, ветеранок та їхні родини — не лише вшанування їхнього минулого, а й забезпечення гідного рівня життя в майбутньому, з урахуванням усіх викликів та потреб, які можуть виникати впродовж їхнього життєвого шляху.

5

Реалістичність

Стратегія описує цей принцип так:

«Державна підтримка повинна бути спрямована на швидке відновлення цивільного добробуту ветеранів/ветеранок та членів їх сімей, забезпечуючи їм відповідні можливості та ресурси для успішної інтеграції в цивільне життя, спираючись на реальні ресурси держави».

Війна впливає на всю країну та її населення, проте недосконала система мобілізації та ротації військ призводить до суттєвого розриву між можливостями військовослужбовців і людей, які не служили у війську під час війни. Так само ця система має довготривалий вплив на добробут членів сімей ветеранів і ветеранок протягом та після служби їхньої близької людини.

Після повернення ветерани й ветеранки змушені конкурувати в цивільних сферах із тими, хто не переривав свою професійну діяльність, не втрачали час, а розвивали власний цивільний капітал. Тому державна підтримка має бути спрямованою на якнайшвидше відновлення цивільного добробуту ветеранів та ветеранок.

Для цього необхідно:

- пропонувати відповідні можливості та ресурси для конкурентної реалізації ветеранів і ветеранок у цивільному житті;
- забезпечувати рівні умови для розвитку професійного потенціалу ветеранів і ветеранок.

Розбудовуючи оновлене бачення державної політики, ми наголошуємо на тому, що ветерани, ветеранки та їхні родини — цінний людський капітал для майбутнього України. Відтак державна політика має сприяти підвищенню рівня їхнього добробуту та розширенню конкурентних можливостей незалежно від середовища реалізації політики.

6

Повага

Стратегія описує цей принцип так:

«Державна політика гарантує визнання бойового досвіду ветеранів/ветеранок. Подвиг ветеранів/ветеранок повинен стати частиною оновленої сучасної концепції української нації».

Стаючи на захист країни, військовослужбовці/иці ризикують сплатити найвищу ціну за безпеку України. З 2014 року тисячі воїнів і воїнок повернулися додому на щиті, а їхні побратими, посестри, рідні та друзі довіку нестимуть пам'ять про їхній життєвий шлях. Обов'язок держави — поважати, шанувати та пам'ятати поіменний внесок полеглих українських воїнів і воїнок, а також дбати про їхні родини.

Висновки

1 Ефективна політика щодо ветеранів, ветеранок та членів їхніх сімей — ключовий елемент безпеки та екзистенційного виживання України. Вона має стратегічне значення для виживання України в умовах війни та післявоєнного відновлення.

2 Для ефективної реалізації політики ми пропонуємо орієнтуватися на три цілі державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх родин:

- висловлення поваги та вдячності суспільства за виконання громадянського обов'язку та захист державних інтересів України — її людей, цінностей, устрою та територіальної цілісності країни;
- підтримка добробуту воїнів і воїнок та економічної стійкості України;
- забезпечення обороноздатності та безпеки держави.

3 Принципи ефективної державної політики щодо ветеранів та ветеранок і їхніх сімей:

- ветерани й ветеранки — громадяни України, а тому мають право на гідні послуги та підтримку від усіх надавачів;
- у фокусі державної політики має бути людина, а не її статус;
- дії держави мають бути превентивними, а не реактивними;
- у ветеранів і їхніх сімей має бути підтримка упродовж усього життя;

- ветерани та їхні сім'ї — цінний людський капітал для України, а державна політика має створювати можливості для їхньої самореалізації;
 - державна політика гарантує визнання життєвого шляху ветеранів та їхніх сімей.
-

4 Для забезпечення комплексності та дієвості політики її формування має відбуватися із залученням усіх зацікавлених сторін із боку держави, громадського сектору, бенефіціарів та громади. Водночас варто розуміти, що провідна роль у розробленні, координуванні та контролі за реалізацією такої політики має бути закріплена за однією визначеною інституцією, яка своєю чергою буде спрямовувати роботу всіх органів державної влади в межах державної політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.

РОЗДІЛ 3

Портрет аудиторії

Анотація

У третьому розділі концепції ми опишемо портрет сучасних українських ветеранів і ветеранок. В умовах повномасштабної війни та зростання кількості людей із бойовим досвідом постає потреба в новому, комплексному підході до формування державної політики, який базується не лише на юридичному статусі, а й на розумінні реального досвіду та потреб людей після бойової служби.

Тому в цьому розділі ми:

- формулюємо методологічні підходи до побудови портрета ветеранів і ветеранок, зокрема через урахування життєвих етапів, соціальних ролей, змінних обставин;
- окреслюємо множинність досвідів і станів, що впливають на добробут ветеранів та ветеранок — зокрема, стан здоров'я, зайнятість, географію, сімейне становище та досвід внутрішнього переміщення;
- обґрунтовуємо необхідність диференціації статусів та створення політик, що відповідають реальному досвіду ветеранів та ветеранок;
- розглядаємо різні середовища, у які можуть повертатися ветерани та ветеранки — військова служба, резерв, цивільне життя;
- визначаємо потреби та доступні соціально-демографічні характеристики ветеранів і ветеранок російсько-української війни;
- формуємо алгоритм аналізу потреб ветеранів і ветеранок, який може бути інструментом для адресного планування та розроблення підтримки.

Вступ

Ефективна державна політика та підтримка має дбати про добробут громадян і громадянок та створювати можливості для його розвитку. Ветерани та ветеранки набувають статусу за фактом участі в бойових діях, який впливає на все їхнє подальше життя та шлях. Однак водночас вони — так само, як і інші громадяни та громадянки — мають множину ролей, що створюють додаткову потребу в підтримці.

Участь у бойових діях — лише один із досвідів, які людина набуває впродовж життя. Ветеран або ветеранка також може мати родину, бути чоловіком або дружиною, батьком або матір'ю, найманим працівником або працівницею, студентом чи студенткою, підприємцем або підприємцею, мешкати у місті чи селі, мати досвід внутрішнього переміщення, зазнати поранення й отримати інвалідність — і всі ці ідентичності та ролі змінюються, доповнюються та часто співіснують. Саме тому державна політика має враховувати плинність життєвих статусів і досвідів, а не зводити особистість до однієї соціальної ролі чи життєвої ситуації.

Минулі 11 років російсько-української війни — переконливе свідчення формування новітньої української системи національної безпеки, основою якої стають носії саме бойового досвіду. Вимушена оборона від постійної агресії російської федерації змінює наше уявлення про роль військової служби та підкреслює важливість виконання громадянського обов'язку захисту держави.

Сьогодні перед Україною стоїть завдання не просто підтримати тих, хто вже повернувся з фронту, а створити умови гідного життя для людей з бойовим досвідом та сформувати довготривалу модель ветеранської політики. Вона має охоплювати весь життєвий цикл військовослужбовців/иць, які здобули бойовий досвід впродовж минулих років, і тих, хто може здобути його у майбутньому — від моменту ухвалення рішення про службу до старості. Це не лише

забезпечить реальну підтримку тим, хто її потребує, а й стане запорукою загальної довіри до держави й привабливості служби в майбутньому.

Щоб забезпечити ефективну підтримку ветеранів і ветеранок — як у цивільному житті, так і у разі продовження служби, перебування в резерві чи запасі — держава та всі стейкхолдери мають розуміти портрет бенефіціарів політики.

У цьому розділі ми спробували дати відповідь на важливі запитання: хто такі українські ветерани та ветеранки, з якими викликами й потребами вони стикаються, який шлях вони вже пройшли і який ще проходять та якої підтримки можуть потребувати на його різних етапах. Розуміння цих аспектів — важливий крок до побудови політики, яка дійсно бачить і визнає досвід тих, хто захищав країну.

Підходи до побудови портрета ветеранів та ветеранок

Тривала війна вимагає нового погляду на досвід та потреби ветеранів і ветеранок — цілісного й уважного — щоб державна політика відповідала реальним викликам. Для цього необхідно враховувати не лише їхню участь у бойових діях, але й інші чинники, що впливають на життя: етапи шляху, потреби за добробутом, соціальні ролі, стан здоров'я, географічні умови та додаткові життєві обставини.

Наразі лише держава може скласти повноцінний і репрезентативний портрет ветеранів/ок російсько-української війни, оскільки через активну фазу війни дані про воїнів/ок і ветеранів/ок — замкнута інформація. Водночас для формування ефективної державної політики важливо мати дані та уявлення про соціально-демографічні характеристики ветеранів і ветеранок російсько-української війни та критерії, на які варто спиратися під час аналізу їхніх потреб і створення можливостей підтримки. У цьому документі ми описуємо портрет ветеранів і ветеранок на основі репрезентативних досліджень, проведених до 2022 року, а також кількох нерепрезентативних, проте важливих опитувань 2023–2024 років.

Загалом серед ветеранів і ветеранок в Україні можна виокремити декілька поколінь:

- 1) ветерани та ветеранки Другої світової війни;
- 2) ветерани та ветеранки УНР, ОУН та УПА;
- 3) ветерани та ветеранки Афганістану;
- 4) ветерани та ветеранки АТО/ООС;
- 5) ветерани та ветеранки, які пішли захищати країну після початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 році.

Водночас важливо розуміти, що ветерани та ветеранки можуть належати одразу до декількох поколінь: наприклад, бути ветеранами/ками Афганістану, АТО/ООС та долучитись до війська знову після початку повномасштабного вторгнення.

Оновлена державна політика щодо ветеранів і ветеранок стосується насамперед двох останніх поколінь — російсько-української війни. Перше покоління — ті, хто приєдналися до війська після початку війни у 2014 році та брали участь в АТО/ООС. Представники/ці цього покоління частіше, ніж інші, долучалися до добровольчих формувань, могли мати менше попередньої підготовки. Водночас терміни їхньої служби могли бути чіткіше визначеними, адже мобілізація відбувалася хвилями, які чергувалися з демобілізацією.

Попри те, що більшість із першого покоління ветеранів і ветеранок із цивільного життя повернулася назад до війська, початок повномасштабного вторгнення у 2022 році, зміна характеру бойових дій і зростання кількості воїнів і воїнок спричинили появу другого покоління. Досвід ветеранів і ветеранок цього покоління також суттєво відрізняється від попереднього через масштаб і специфіку сучасної війни.

Російсько-українська війна має різні фази перебігу та інтенсивності бойових дій, тому цілком імовірно, що в майбутньому з'являтимуться нові покоління ветеранів і ветеранок, а їхні попередники також будуть змушені знову ставати до лав війська. Саме тому державі та суспільству важливо розуміти, для кого ми створюємо державну політику та які потреби її бенефіціарів.

Далі ми окреслимо методологічні рамки, що лежать в основі нашої роботи, і є важливими для формування ефективної політики підтримки ветеранів і ветеранок.

Досвід визначає статус

Щоби державна ветеранська політика була дієвою та справедливою, вона має ґрунтуватися на розумінні того, що за кожним статусом стоїть конкретний досвід. Статус — це не лише юридичне чи адміністративне визначення, а передусім відображення пережитого. **Саме досвід надає статусу змісту, а не навпаки.**

Досвід участі в бойових діях або проходження військової служби має глибокий і багатосаровий **вплив** на людину — фізичний, психологічний, соціальний, економічний. Цей вплив формує певні **потреби**, які можуть бути як негайними, так і довготривалими. Окрім загрози для життя, виснажливих умов та інших викликів, ветеранів і ветеранок чекає шлях повернення до цивільного життя, який потребує комплексної та спеціалізованої моделі підтримки й політики, на відміну від тих, хто не має бойового досвіду. Тому, надання статусу має не лише визнавати факт пережитого досвіду та потреби, які він формує, а й відкривати доступ до підтримки.

У першій концепції державної політики⁵⁹ ми вже наголошували на тому, що для наділення людини певним статусом важливо зважати першочергово на її досвід. Так можна зрозуміти, як він впливає на добробут людини та надати відповідну гідну підтримку. Для ветеранів і ветеранок ідеться про **бойовий досвід**, оскільки

⁵⁹ Ветеран Хаб, Принцип, Простір можливостей, Юридична сотня, Ветеранка. (2023). Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/polityka-shchodo-veteraniv-ta-ikh-simey.pdf

саме він має найбільший фізичний, психологічний та емоційний довгостроковий вплив на них.

У документі ми також аналізували міжнародні підходи⁶⁰ до визначення статусу ветерана/ки:

- у **Великій Британії** його набувають усі, хто служили у війську;
- у **Хорватії** статус надають лише військовим, які служили у визначений історичний період, наприклад, під час конкретної війни чи конфлікту;
- в **Естонії** надають різні статуси для різних родів військ;
- у **США** ветеранами вважають тих, хто служили у війську в умовах бойових дій.

Ми схилиємося до адаптації останньої моделі та вважаємо, що важливо визначати статус ветерана й ветеранки в Україні на основі реального бойового досвіду, а не лише за визначеними часовими межами служби.

Водночас держава зобов'язана гідно визнавати досвід усіх військовослужбовців, однак враховувати, що **різні умови військової служби по-різному впливають на якість життя ветеранів і ветеранок та на їхні потреби після завершення служби:**

- **служба в мирний час** має менший вплив на добробут після звільнення;
- **служба під час війни або в надзвичайних обставинах** може суттєво змінити фізичний, психологічний та соціальний стан ветеранів і ветеранок.

Цей вплив має враховуватися в різних статусах і люди з військовим або іншим досвідом мають отримати окремі статуси та стати бенефіціарами відповідних державних політик.

⁶⁰ Castro, C., Dursun, S. (2019). Military Veteran Reintegration. [sciencedirect.com/book/9780128153123/military-veteran-reintegration](https://www.sciencedirect.com/book/9780128153123/military-veteran-reintegration)

У Стратегії ветеранської політики до 2030 року⁶¹, ухваленій наприкінці 2024 року, уже закладений новий підхід держави до визначення статусу ветеранів і ветеранок, який відповідає нашій рекомендації з першої версії концепції та пов'язується з виконанням бойових завдань:

«Ветеран/ветеранка — учасник/учасниця бойових дій, особа з інвалідністю внаслідок війни, особа, яка має особливі заслуги перед Батьківщиною, загиблий (померлий) Захисник чи Захисниця України, які виконували бойові завдання із захисту України, її незалежності, суверенітету та територіальної цілісності»⁶².

Водночас надалі важливо законодавчо надати, затвердити й унормувати визначення терміну **«бойовий досвід»**, аби означити конкретні форми бойових завдань, які виконують ті, хто стають ветеранами й ветеранками, та чітко ідентифікувати бенефіціарів ветеранської політики.

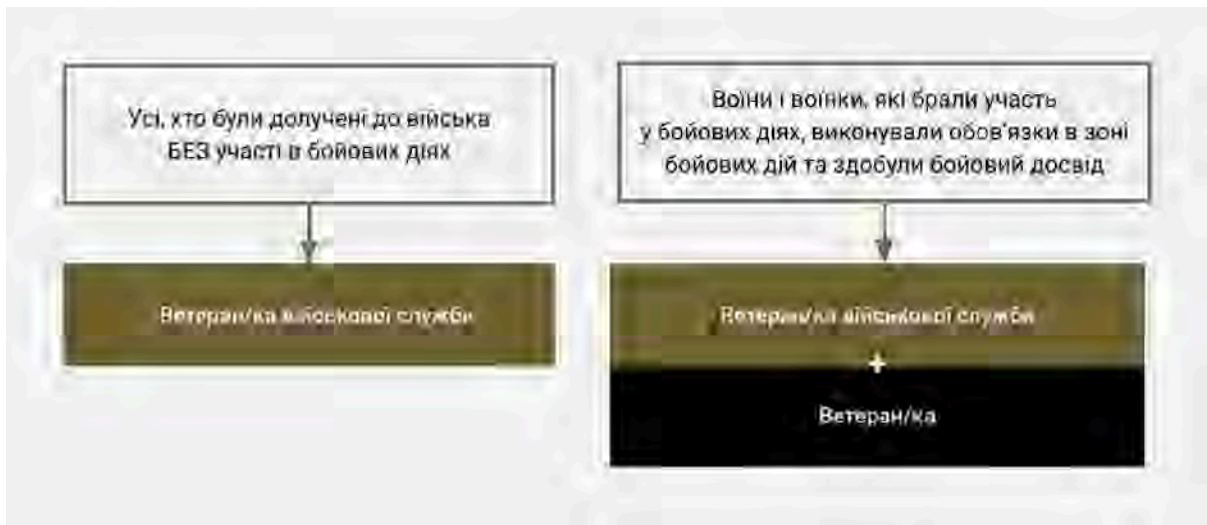
Також важливо визнавати й визначати внесок людей, які долучалися до служби, але не брали безпосередньої фізичної участі у бойових діях.

Досвід, який військові здобувають на службі, виконуючи різні завдання, має тривалий і значний вплив на їхній добробут та зумовлює різні потреби після завершення служби. Саме тому ми пропонуємо розділити ці дві групи та надавати статус **ветерана/ки військової служби** тим, хто був долучений до війська без участі в бойових діях. А воїнам і воїнкам, які брали участь у бойових діях, виконували обов'язки в зоні бойових дій і здобули бойовий досвід, надавати статус **ветерана/ки** паралельно зі статусом **ветерана/ки військової служби**.

⁶¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text

⁶² Статус можуть отримувати люди з різних сфер Сил безпеки та оборони за фактом участі у бойових діях.

Пропозиції зміни статусу

Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист»⁶³ також потребує змін, зокрема переосмислення визначення статусу **ветеранів і ветеранок військової служби**.

Цей статус — визнання важливості служби та внеску військових, які не брали безпосередньої участі в бойових діях, але забезпечували спроможність українського війська та виконували різні завдання в умовах війни, зокрема й у зоні бойових дій, наприклад, під час евакуації цивільного населення, розбору завалів.

Визнання досвіду та підтримка інших груп

Після здобуття незалежності в 1991 році Україна успадкувала радянську систему визначення ветеранського статусу, де ветеранами війни часто вважали не лише учасників бойових дій, а й працівників тилу, людей, які служили в армії під час війни, але не брали участі в боях, а також постраждалих унаслідок війни, наприклад від бомбардувань.

⁶³ Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» № 203/98-ВР (1998, 24 березня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-BP

Цей широкий підхід закріпився і в законодавстві незалежної України, зокрема в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»⁶⁴, ухваленому в 1993 році, який став основою для впровадження підтримки різних поколінь українських ветеранів і ветеранок. Оскільки документ тлумачить захист Батьківщини широко, то із часом його бенефіціарами стали люди з різним досвідом незалежно від участі в бойових діях.

Стаття 4 цього закону визначає **ветеранів війни** так:

«Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни».

Стаття 5 уточнює визначення **учасників бойових дій**:

«Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час».

Відтак до **учасників бойових дій** належать також люди, які не брали безпосередньої участі у виконанні бойових завдань. Це, наприклад, **«особи, які в період Другої світової війни перебували у складі частин і підрозділів діючої армії та флоту як сини, вихованці полків і юнги до досягнення ними повноліття, працівники сфери культурного обслуговування фронтів».**

⁶⁴ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII (1993, 23 жовтня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

Закон не дає визначення статусу **особи з інвалідністю внаслідок війни**, однак встановлює перелік людей, які мають на нього право. Серед них є ті, чия інвалідність не завжди пов'язана з участю в бойових діях:

1) військовослужбовці та вільнонаймані, інвалідність яких настала внаслідок поранення, захворювання або ушкодження здоров'я під час:

- ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, випробувань;
- участі у військових навчаннях із ядерною зброєю;
- інших уражень ядерними матеріалами;

2) особи начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ та органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України та інших військових формувань, інвалідність яких настала внаслідок поранення, захворювання або ушкодження здоров'я під час:

- виконання службових обов'язків;
- ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань;
- участі у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї;
- інших уражень ядерними матеріалами;

3) цивільні та військові, інвалідність яких набула внаслідок бойових дій під час громадянської чи Другої світової війни, зокрема ті, хто постраждав у неповнолітньому віці під час воєнних або повоєнних років;

4) залучені до цивільної оборони, які постраждали під час ліквідації Чорнобильської катастрофи;

5) учасники Революції Гідності, які отримали поранення або ушкодження здоров'я та набули інвалідності через це.

Стаття 8 цього закону уточнює, хто належить до **учасників війни**:

«Учасниками війни визнаються військовослужбовці, які в період війни проходили військову службу у Збройних Силах колишнього СРСР, трудівники тилу, а також інші особи, передбачені цим Законом».

До них також належать і люди без бойового досвіду, зокрема **«особи, котрі в період Другої світової війни добровільно подавали матеріальну, фінансову чи іншу допомогу** військовим частинам, госпіталям, партизанським загонам, підпільним групам, іншим формуванням та окремим військовослужбовцям у їхній боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, **працівники сфери культурного обслуговування фронтів»**.

У першій версії концепції⁶⁵ ми аналізували цей підхід держави до визначення статусу **ветеранів/ок** та наголошували на тому, що він ускладнює побудову цільової політики щодо тих із них, які брали участь у бойових діях, оскільки зараховує до одного статусу людей з різними досвідами й, відповідно, різними потребами.

Після ухвалення нового законодавства про ветеранську політику важливо, щоб інші групи людей, які раніше входили до статусу **ветерани війни**, отримали оновлені статуси та були охоплені відповідними державними політиками, оскільки їхній досвід теж важливий і потребує визнання та справедливої цільової підтримки. Далі ми розглянемо нові підходи до визначення різних статусів.

⁶⁵ Ветеран Хаб, Принцип, Простір можливостей, Юридична сотня, Ветеранка. (2023). Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/polityka-shchodo-veteraniv-ta-ikh-simey.pdf

Люди зі статусом «ветерани війни», які НЕ мають бойового досвіду

Особи з інвалідністю внаслідок війни

Військові та цивільні, долучені до цивільної оборони, які набули інвалідності внаслідок поранення, захворювання або ушкодження здоров'я під час ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, випробувань та участі у військових навчаннях із ядерною зброєю, ураженням ядерними матеріалами

Працівники МВС, КДБ СРСР, Служби безпеки, розвідки та інших військових формувань, які набули інвалідність через поранення/хворобу/ травму під час виконання ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, військових навчань або впливу радіаційних матеріалів

Цивільні та військові, які отримали інвалідність унаслідок бойових дій під час Другої світової війни, зокрема ті, хто постраждали в неповнолітньому віці під час воєнних або повоєнних років

Учасники Революції Гідності, які отримали поранення або ушкодження здоров'я та набули інвалідності через це

Учасники бойових дій

Сини полків, юнги, які під час Другої світової війни перебували в армії чи на флоті неповнолітніми

Працівники, які займалися культурним обслуговуванням фронту

Учасники війни

Люди, які в період Другої світової війни добровільно подавали матеріальну, фінансову чи іншу допомогу військовим частинам, шпиталям, партизанським загонам, підпільним групам, іншим формуванням та окремим військовослужбовцям

Працівники сфери культурного обслуговування фронтів

Працівники Національної поліції та Державної служби з надзвичайних ситуацій

За чинним законодавством, працівники Національної поліції України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) можуть отримувати статус **учасників бойових дій**, коли виконують роботу в зоні бойових дій. Такий статус дає визнання, що вони виконували свій обов'язок у складних умовах, з більшими ризиками для життя та здоров'я. Однак попри важливість їхньої роботи з евакуації цивільних людей із зон бойових дій, розбору завалів будівель після обстрілів, цей досвід не є участю в бойових діях.

Саме тому ми пропонуємо надавати таким працівникам/цям Національної поліції та ДСНС окремий статус у межах окремої політики як визнання та підтримку саме їхнього досвіду. Якщо ж вони брали участь у бойових діях і виконували бойові завдання, то також мають отримувати статус **ветерана/ки**.

Постраждали від бойових дій

Зараз, згідно із законодавством, право на статус **ветеранів війни**, зокрема **осіб з інвалідністю внаслідок війни**, мають також люди, які набули інвалідність після поранення вибуховими речовинами, боєприпасами чи військовим озброєнням — як під час війни, так і в повоєнний період.

Ці люди, безперечно, постраждали від війни та потребують державної підтримки. Проте вони не є учасниками бойових дій і не брали участі в захисті Батьківщини. Ми вважаємо, що прирівнювати їх до воїнів і воїнок некоректно й нерівноцінно. Саме тому статуси та підтримку цивільних, постраждалих від бойових дій, потрібно визначити законодавством та державною політикою, окремою від ветеранської. Так, ми пропонуємо окремо визначати статуси **людей, які сприяли проведенню бойових дій, і постраждалих унаслідок бойових дій**.

У проєкті Закону України «Про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України»^{66,67} люди, які постраждали від бойових дій, уже не матимуть права на статус ветерана/ки війни. Водночас їхній досвід і потреби мають отримати належне визнання в окремій державній політиці та відповідних нормативно-правових документах.

Постраждалі учасники та учасниці Революції Гідності

Революція Гідності, яка тривала в Україні з листопада 2013 до лютого 2014 року, безперечно, є важливим і переломним моментом в історії незалежної України. Її значення, а також внесок учасників і учасниць, зокрема тих, які загинули під час цієї революції, необхідно відзначити на державному рівні, зокрема, ідентифікувати постраждалих, сім'ї загиблих Небесної сотні та забезпечити гідну підтримку від держави й суспільства. Водночас Революція Гідності не була частиною бойових дій російсько-української війни. Збройна агресія росії проти України розпочалася 20 лютого 2014 року з військової операції збройних сил рф із захоплення частини території України — Кримського півострова.

Отже, хоча внесок учасників та учасниць Революції Гідності значущий, їхній досвід не пов'язаний із воєнними діями, і тому вони не можуть мати статусу осіб з інвалідністю внаслідок війни. Ми пропонуємо окремі статуси **постраждалих учасників та учасниць Революції Гідності та постраждалих учасників та учасниць Революції Гідності з інвалідністю**. Ці статуси визнають їхню роль і внесок в історії опору та незалежності України, zarazom передбачають спеціальні механізми соціального захисту, які не дублюють пільги для ветеранів і ветеранок.

⁶⁶ Верховна Рада України. (2025, 25 серпня). Проект Закону про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України (№ 13696). itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57192

⁶⁷ Там само.

У проєкті Закону України «Про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України» не закріплений статус осіб з інвалідністю внаслідок війни, тому постраждалі учасники та учасниці Революції Гідності також не матимуть цього статусу. Водночас їхній досвід і потреби мають отримати належне визнання в окремій державній політиці та відповідних нормативно-правових документах.

Люди з інвалідністю внаслідок ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи

Важливо розуміти та визнавати внесок ліквідаторів, які працювали над усуненням наслідків вибуху на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 року. Люди, які брали участь у гасінні пожежі, дезактивації території, евакуації населення, втратили здоров'я, а дехто — життя. Водночас наслідки техногенних катастроф не відповідають умовам війни і так само мають абсолютно різну природу, досвід людей, наслідки для них та необхідну підтримку.

Ліквідатори аварії та постраждалі від Чорнобильської катастрофи, безперечно, мають отримувати допомогу, пов'язану з наслідками цієї трагедії. Однак їхні потреби не зумовлені війною і мають інший характер. Для них необхідна окрема спеціалізована державна підтримка.

Статуси та соціальний захист постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, регулює Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»⁶⁸. Відповідно, підтримка людей, які брали участь у ліквідації наслідків катастрофи і яким була встановлена інвалідність, має бути врегульована профільним законодавством, а їхній досвід — врахований в окремому статусі

⁶⁸ Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 796-XII (1991, 28 лютого).
zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text

особи з інвалідністю внаслідок ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

У проєкті Закону України «Про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України»⁶⁹

не закріплений статус осіб з інвалідністю внаслідок війни, тому ті, хто має інвалідність унаслідок ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, також не матимуть його. Водночас їхній досвід і потреби мусять отримати належне визнання в окремій державній політиці та відповідних нормативно-правових документах.

У таблиці нижче ми зібрали визначення різних статусів за чинним законодавством та пропозиції щодо їх формулювання і тлумачення. Запропоновані зміни статусів допоможуть краще структурувати політику щодо ветеранів і ветеранок та забезпечити їм ефективнішу адресну підтримку. Окрім того, так можна розв'язати правові колізії та спростити процес надання статусів.

Статус за чинним законом	Обґрунтування пропозиції	Пропонована назва статусу
Бенефіціари державної політики щодо ветеранів і ветеранок		
Учасник бойових дій	Тотожно зі статусом ветеран/ка	Ветеран/ка
Особа з інвалідністю внаслідок війни	За умови встановлення інвалідності ветеран/ка матиме подвійний статус, який зумовлюватиме посилену підтримку від держави	Ветеран/ка

⁶⁹ Верховна Рада України. (2025, 25 серпня). Проект Закону про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України (№ 13696). itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57192

Бенефіціари інших державних політик		
Учасник війни	Оскільки більшість людей, які мають право на статус «учасник війни» — цивільні, пропонуємо виокремити серед них групи людей, які сприяли проведенню бойових дій, або ж постраждали від бойових дій. Їхні статуси та підтримка мають регулюватися окремим законодавством	Особа, яка сприяла проведенню бойових дій Особа, яка постраждала від бойових дій
Бенефіціари інших державних політик		
Ветеран військової служби	Пропонуємо окремо законодавчо закріпити та визнати досвід військових, які несли службу в умовах воєнного та надзвичайного станів, проте не здобули бойового досвіду — у межах Закону України «Про статус ветеранів військової служби», але з урахуванням досвіду служби під час мобілізації й меншого періоду служби	Ветеран/ка військової служби
Постраждалі учасники Революції Гідності Особа з інвалідністю внаслідок війни (учасники Революції Гідності, яким була встановлена інвалідність)	Важливість Революції Гідності має бути визнана окремим законом. Він також має врегульовувати статуси та гарантії соціального захисту постраждалих учасників та учасниць Революції Гідності, яким була встановлена інвалідність	Постраждалі учасники та учасниці Революції Гідності Постраждалі учасники та учасниці Революції Гідності з інвалідністю

Особи з інвалідністю внаслідок війни (які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи)	Статуси й соціальний захист громадян/ок, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, нині регулює Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Підтримка і гарантії для ліквідаторів аварії, які набули інвалідності, також має регулюватися профільним законодавством	Особи з інвалідністю внаслідок ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи
---	---	--

Множинність досвідів ветеранів та ветеранок

Попри вплив бойового досвіду на життя ветеранів/ок, не всі їхні потреби зумовлені саме ним, а можуть бути пов'язані з іншими соціальними статусами або станами. У цій концепції ми розрізняємо **статуси** й **стати**, оскільки вони по-різному впливають на життя людини, визначають рівень підтримки з боку держави та потребують різних механізмів реагування.

Статус — це більш **стійке**, юридично визнане становище людини, яке визначає її соціальні права й гарантії, обов'язки та доступ до підтримки. Він залежить від досвіду, є відносно постійним, тривалим у часі, має позитивний вплив на людину, чіткі критерії та зазвичай не змінюється без офіційного рішення або нових обставин. Статус **ветерана/ки** має надаватися людям, які безпосередньо брали участь у бойових діях, і зберігатися за ними незалежно від інших життєвих обставин. Натомість **стан** — це більш **динамічне, змінне** становище, яке може тривати певний час, припинятися або повторюватися. Він також залежить від досвіду людини, впливає на її потреби, однак є тимчасовим або потенційно змінним. Стан може супроводжувати статус, але не визначає його, а також потребує ситуативної реакції.

Розрізнення між статусами й станами важливе для формування адресної підтримки: якщо статус відносно стабільний і дає змогу вибудовувати довгострокові інтервенції, то стани можуть змінюватися, і саме тому вимагають гнучкого підходу до політики, що має враховувати актуальну ситуацію людини в конкретний момент її життя.

У межах цієї концепції ми також виокремлюємо низку станів, які можуть формувати додаткові або пріоритетні потреби підтримки — незалежно від чинного статусу ветерана/ки. Серед них: здоров'я, інвалідність, географія та внутрішнє переміщення, зайнятість, сімейне та економічне становище, складні життєві обставини. Далі розглянемо докладніше деякі з них.

Здоров'я, фізичний та психологічний стан

Здоров'я — важливий чинник, що впливає на якість життя ветеранів і ветеранок. Під час створення цього портрета ми передусім виокремлюємо стани ветеранів і ветеранок, які мають інвалідність унаслідок поранень або хронічних захворювань, зокрема онкологічних.

Ветерани та ветеранки в гострому фізичному стані після поранення можуть потребувати **посиленої медичної допомоги**, а під час реабілітації та тривалого процесу відновлення — відповідних **програм, протезування, доступного середовища**.

Хронічні захворювання можуть потребувати **регулярного медичного спостереження, гнучких умов праці**, психічні порушення та захворювання — **психологічної і психіатричної підтримки, кризових інтервенцій**, а коморбідні стани⁷⁰ — **комплексної медичної та психосоціальної допомоги**.

Для ветеранів і ветеранок із хронічними станами або інвалідністю необхідна також **допомога кваліфікованих фахівців й фахівчинь**, які зможуть надати якісне лікування або реабілітацію. Якщо говорити загалом про систему охорони здоров'я, то, за різними дослідженнями, зокрема «Між військовою та цивільною медициною: дослідження шляху військовослужбовців з онкологічними захворюваннями» від ГО «Принцип»⁷¹, ветерани і ветеранки потребують реального, а не лише декларативного **забезпечення витрат на діагностування, лікування та лікарські препарати**. Окрема потреба — **належна поінформованість** про пільги, доступні послуги, можливості лікування або реабілітації.

Окрім цього, ветерани й ветеранки з інвалідністю можуть мати додаткові потреби в кожній зі сфер добробуту, пов'язані з доступністю. Зокрема, ідеться про адаптоване житло, власний адаптований транспорт або окремі послуги, пов'язані з мобільністю. Також ветерани й ветеранки з інвалідністю можуть мати потребу в облаштуванні та адаптації робочих чи навчальних місць.

⁷⁰ Коморбідність — стан, коли в однієї людини одночасно наявні дві або більше медичних проблем (захворювань, розладів чи станів), які взаємодіють між собою або впливають на загальний стан здоров'я.

⁷¹ Принцип. (2025). Дослідження шляху військових та ветеранів з онкологічними захворюваннями. pryncyp.org/analytics/doslidzhennya-shlyahu-vijskovosluzhbovcziv-z-onkologichnymy-zahvoryuvannyamy

Додаткові потреби за фізичним та психічним станом

Медична допомога	Житло та фізичне середовище	Інформація	Робота і навчання
наявність кваліфікованих фахівців, які зможуть надати якісне лікування або реабілітацію	адаптований транспорт та житло	належна інформованість про пільги, доступні послуги, можливості лікування або реабілітації	облаштування та адаптація робочого місця

Географія та внутрішнє переміщення

Місце проживання ветеранів і ветеранок може змінюватися, однак навіть тимчасове проживання на територіях, які наближені до фронту (прифронтових), і тих, які розташовані безпосередньо біля кордону з росією або прифронтовими територіями (пограничних)⁷², впливає на рівень добробуту.

Насамперед ідеться про безпеку та доступність інфраструктури, необхідної для щоденних потреб. Так, у ветеранів і ветеранок із пораненнями, які проживають у прифронтових регіонах або областях, може бути менше медичних установ, що ускладнює реабілітацію. Нестабільна безпекова ситуація своєю чергою негативно впливає на кількість фахівців і фахівчинь, до яких можна звернутися по підтримку.

Місце проживання може передбачати потребу в більшій **фінансовій підтримці**, оскільки люди з прифронтових / пограничних / деокупованих регіонів більш імовірно потребуватимуть відбудови житла чи переїзду та матимуть менше можливостей працевлаштуватися. Це послідовно накладає більше психологічних викликів, для подолання яких ветеранам і ветеранкам також може

⁷² Станом на жовтень 2025 року пограничними є Сумська, Чернігівська, Миколаївська та Одеська області через свою наближеність до прифронтових зон, кордону з росією або безпосередньої близькості до потенційних шляхів наступу російської армії.

знадобитися підтримка. Окрім цього, досвід повернення до цивільного життя в прифронтових або пограничних територіях деколи може не відчуватися як повернення саме до цивільного життя, адже через безпекову ситуацію війна залишається частиною повсякдення.

Регіон	Прифронтowa зона	Деокуповані території	Віддалені населені пункти
Потреби	медична допомога	відбудова	онлайн-послуги
	евакуація	повернення	мобільні групи підтримки
	підтримка житлом	працевлаштування	

Ветерани та ветеранки, які мають досвід внутрішнього переміщення, можуть стикатися з додатковими соціально-економічними викликами. Зокрема, незалежно від наявності статусу ВПО, вони могли втратити доступ до власного попереднього житла, тож матимуть пріоритет у **потребах, пов'язаних зі сферою житла та фізичного середовища**. Окрім цього, можуть потребувати **підтримки у сфері юридичної безпеки** через необхідність відновити документи, оформити пільги, компенсацію за втрачене майно.

Більш нагальним також може бути **відновлення добробуту у сфері стосунків і визнання**, адже соціальні зв'язки ветеранів і ветеранок зі статусом ВПО в громадах, які приймають їх, можуть бути не такими тісними, що часом накладається на загальну потребу в зміцненні стосунків після повернення до цивільного життя.

Потреби ветеранів та ветеранок з досвідом внутрішнього переміщення

Житло та фізичне середовище	Матеріальні потреби та покликання	Правова безпека	Стосунки і визнання
Пошук нового житла	Пошук нової роботи та доходу	Відновлення документів, оформлення пільг, компенсації за втрачене майно	Налагодження соціальних зв'язків у нових громадах

Зайнятість

Статус зайнятості впливає на економічну стабільність, потребу в перекваліфікації, підтримці під час працевлаштування та соціальному захисті ветеранів і ветеранок. Зокрема, у статусі безробітних вони можуть потребувати додаткових спеціальних **програм працевлаштування, курсів підвищення кваліфікації та підтримки підприємництва.**

Працевлаштовані ветерани та ветеранки можуть мати потребу в додаткових **адаптаційних програмах чи консультаціях** для успішного повернення в цивільне робоче середовище, особливо якщо стикаються з викликами, пов'язаними зі здоров'ям чи соціальними обставинами. Так, для ветеранів та ветеранок зі складними пораненнями або інвалідністю може бути важлива не лише реабілітація, а й **програми працевлаштування, що враховують їхні фізичні можливості чи адаптацію робочого місця.**

Якщо ветерани та ветеранки прагнуть реалізувати власний бізнес, то можуть потребувати додаткової підтримки, зокрема, **грантових програм, податкових пільг або профільних консультацій.**

Окремої уваги потребують ветерани та ветеранки, які поєднують навчання з іншими обов'язками. Вони можуть потребувати:

- **гнучкого графіка**, щоб і працювати, і мати час на навчання та сім'ю;
- **фінансової підтримки** — стипендій, грантів або компенсації витрат на навчання;
- **програм адаптації та змін навчальних планів** в освітніх закладах.

Тип зайнятості	Основні потреби
Безробітний/а	Програми працевлаштування, курси перекваліфікації, підтримка підприємництва
Працевлаштований/а	Адаптація робочого місця, психосоціальна підтримка, супровід під час повернення до роботи
Навчання	Гнучкий графік, фінансова підтримка (стипендії, компенсації), адаптація навчальних програм
Підприємець/иця чи самозайнятий/а	Гранти, пільги, консультації зі створення та ведення бізнесу

Сімейний статус

Сімейний статус ветеранів і ветеранок впливає на наявність емоційної підтримки, фінансову стабільність і потребу в додаткових соціальних послугах. Ми виокремлюємо тих людей, які можуть потребувати підтримки відповідно до свого сімейного статусу.

Удовам та вдівцям часто потрібна додаткова **психологічна, юридична підтримка**, а також спеціальні **програми для одиноких батьків/матерів**. У разі розлучення так само може виникати потреба в додаткових **юридичних консультаціях**, зокрема щодо розмежування соціальних гарантій і виплат для колишнього

подружжя (це особливо актуально для пар, які мають неповнолітніх дітей).

Водночас саодинокі ветерани та ветеранки, які не мають подружжя або дітей, можуть додатково потребувати підтримки після повернення до цивільного життя, зокрема в разі поранення та необхідності **догляду**, а також у сфері стосунків і визнання — **емоційної підтримки, побудови нових стосунків та соціальних зв'язків, спілкування з побратимами й посестрами**.

Наявність дітей впливає на права та обов'язки людини, а у випадку, коли людина — ветеран чи ветеранка, і на її потреби та добробут. Діти ветеранів чи ветеранок, неповнолітні та повнолітні, часто потребують додаткової **фінансової підтримки, освітніх і соціальних програм**, а батьки, які повертаються після служби, — **психосоціальної підтримки**. Наприклад, багатодітні сім'ї ветеранів і ветеранок можуть потребувати **соціальних виплат і пільг** додатково до основних, які передбачені ветеранським статусом, щоб належно підтримувати дітей.

Сімейний статус	Основні потреби
Вдова / вдівець	Психологічна підтримка, консультації щодо пільг, підтримка саодиноких батьків
Розлучення	Юридичні консультації щодо соціальних гарантій
Саодинокий/а (без пари/дітей)	Соціальна підтримка, допомога з доглядом у випадку хвороби/поранення, підтримка стосунків та спільноти
Багатодітна родина	Додаткові пільги та фінансова підтримка, соціальні та освітні програми

Догляд за близькими

Обов'язки з догляду за близькою людиною додають емоційного та фізичного навантаження, що може потребувати додаткової уваги

та підтримки і, відповідно, багатьох супутніх послуг. Зокрема, ідеться як про **соціальні послуги**, так і **фінансові компенсації, послуги з тимчасового догляду**. Ветерани та ветеранки, особливо на початку шляху повернення до цивільного життя, потребують **часу для відновлення та адаптації, оформлення документів та статусу, турботи про здоров'я**. Проте, якщо вони ще й додатково здійснюють догляд, то не завжди мають достатньо ресурсів на розв'язання поточних завдань.

Аналіз шляху ветеранів і ветеранок та різних середовищ політики

Бойовий досвід не зникає після завершення служби або повернення з фронту. Він залишається з людиною на все життя, впливаючи на її ідентичність, стосунки, вибір роботи та покликання, потреби в охороні здоров'я, освіті, соціальній підтримці.

Для розуміння етапів, які проходять ветерани та ветеранки, ми послуговуємося методологією дослідження «Шлях ветеранів і ветеранок» Ветеран Хабу. Досвід та шлях кожного ветерана/ки — унікальні. Водночас команді вдалося виявити характерні етапи шляху ветеранів і ветеранок та їхні потреби на кожному етапі.

Шлях ветеранів і ветеранок — комплексне дослідження досвіду ветеранів та ветеранок, модель, яка описує, що відбувається з ветеранами та ветеранками від початку служби й після її завершення і виклики, які вони долають у цивільному житті.

Оригінальну концепцію моделі у вигляді мапи розробив Департамент у справах ветеранів США⁷³. 2020 року команда Ветеран Хабу створила адаптовану українську версію мапи, а у 2021 році провела дослідження і серію глибоких інтерв'ю з ветеранами та ветеранками АТО/ООС⁷⁴. Завдяки цьому вдалося краще зрозуміти виклики, з якими вони стикаються під час служби й після повернення до цивільного життя.

На основі дослідження команда виділила **п'ять ключових фаз шляху ветеранів і ветеранок: До початку служби, Служба, Перехід, Цивільне життя, Вихід на пенсію та старість.**

Розуміння шляху ветеранів та ветеранок важливе для розроблення ефективної державної політики. Цей шлях — не одномоментна подія, а тривалий процес. І починається він не після повернення до цивільного життя, а ще з рішення долучитися до війська.

Тож для аналізу викликів після завершення служби важливо знати, що відбувається на кожному етапі з її початку, і враховувати умови, за яких ветерани та ветеранки потрапляють до війська. А також розуміти зовнішні та правові обставини шляху у війську та після звільнення зі служби під час мирного часу, особливого періоду⁷⁵ чи воєнного стану⁷⁶.

⁷³ J.U.S. Department of Veterans Affairs. (2024, April). Veteran journey map (2016). Veterans Experience Office. department.va.gov/veterans-experience/wp-content/uploads/sites/2/2024/04/veteran-journey-map-2016-508-V4.23.24.pdf

⁷⁴ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

⁷⁵ Особливий період — час, коли держава переходить на особливий режим роботи через загрозу війни або під час воєнних дій. Він починається, коли оголошують мобілізацію чи вводять воєнний стан, і триває до завершення воєнних дій та демобілізації. У цей період органи влади, підприємства та військо працюють за спеціальними правилами, а громадяни можуть бути мобілізовані для захисту країни.

⁷⁶ Надалі даємо частину аналізу нормативно-правового регулювання проходження військової служби у військовому резерві Збройних Сил України від Правозахисного центру «Принцип».

Долучення до війська⁷⁷

У **мирний час** людина може стати військовослужбовцем/ею так:

- вступивши на базову військову службу (раніше — строкова служба);
- вступивши на навчання до вищого військового навчального закладу;
- через призов як офіцерів запасу;
- підписавши контракт із конкретним військовим формуванням Сил безпеки та оборони, зокрема ЗСУ, Національною гвардією, Державною прикордонною службою.

Також можна отримати первинне військове звання офіцера запасу під час навчання на військовій кафедрі у ЗВО.

Військовозобов'язаних із цим званням можуть призвати до війська.

У **особливий період** та **воєнний час** людина може потрапити до війська:

- через призов під час мобілізації або з резерву;
- підписавши контракт із конкретним військовим формуванням зокрема ЗСУ, Національною гвардією, Державною прикордонною службою.

Звільнення з війська

Під час звільнення **у відставку** військовослужбовців/иць виключають з військового обліку і вони не підлягають призову.

⁷⁷ Під час підготовки цього розділу команда використовувала аналітичну роботу правозахисного центру для військовослужбовців «Принципу» з дослідження «Перехід від військової служби до цивільного життя: контексти, досвіди, рішення». pryncyp.org/analytics/perehid-vid-vijskovoyi-sluzhby-do-cyvilnogo-zhyttya-konteksty-dosvidy-rishennya

До цієї групи належать ті, хто:

- досягли граничного віку перебування в запасі (60 років для всіх, для вищого офіцерського складу — 65 років);
- визнані ВЛК непридатними за станом здоров'я (під час воєнного стану тимчасово непридатними з переоглядом через 6–12 місяців).

Також з військового обліку виключають у разі припинення громадянства України, смерті, визнання людини безвісно відсутньою⁷⁸ або оголошення померлою.

У запас можуть звільнитися військовозобов'язані, які не проходять військову службу в цей момент, але їх можуть призвати за необхідності. **До цієї групи належать:**

- військовослужбовці/иці за контрактом або мобілізацією, які не досягли граничного віку та не визнані ВЛК непридатними до військової служби;
- звільнені з базової військової служби;
- військові пенсіонери, які не досягли граничного віку перебування в запасі (60 або 65 років);
- військовослужбовці/иці, які проходили службу за призовом офіцерського складу;
- курсанти/ки, які закінчили вищі військові навчальні заклади;
- студенти/ки, які навчалися на військовій кафедрі;
- звільнені з полону;
- люди з інвалідністю без висновку ВЛК про непридатність.

Частина з них потрапляє до **військового оперативного резерву**, що призначений для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань. Під час дії особливого періоду

⁷⁸ Людина визнається судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає даних про те, де вона перебуває.

та воєнного стану всі, хто звільняються в **запас**, зараховуються до військового оперативного резерву. Тоді їх ставлять не на облік військовозобов'язаних, а на облік резервістів.

Що таке резерв

Військовий резерв варто відрізнити від запасу, оскільки запас — це статус для всіх військовозобов'язаних, зокрема й тих, хто не проходив військову службу, тоді як резервісти зобов'язані проходити відповідну підготовку та першими призиваються на службу в разі мобілізації. Тож людина, звільнена з військової служби в запас, може як не проходити службу у військовому оперативному резерві, так і бути долученою до нього.

З 2024 року **військовий резерв** складається з:

- **військового оперативного резерву (бойовий, територіальний резерв або резерв нарощування)** — військовозобов'язані, які вже проходили військову службу або підготовку та готові швидко повернутися до війська в разі призову чи за потреби доукомплектування підрозділів;

Бойовий резерв	Резерв нарощування	Територіальний резерв
доукомплектування підрозділів бойового складу	комплектування підрозділів, що не належать до бойового складу	доукомплектування підрозділів територіальної оборони
колишні військовослужбовці та учасники бойових дій	колишні військовослужбовці та учасники бойових дій	резервісти та військовозобов'язані віком від 45 років
	люди, які проходили базовий військовий вишкіл або навчальні збори	

- **мобілізаційного людського резерву** — усі військовозобов'язані, які можуть бути призваними й не входять до оперативного резерву. Ця структура є менш конкретною, оскільки її застосування не залежить від попереднього досвіду чи спеціалізації⁷⁹.

Потрапити до військового оперативного резерву можна:

- **у мирний час** — лише підписавши контракт; якщо військовослужбовець/иця не укладає такий контракт, його/її ставлять на військовий облік як військовозобов'язаного/ну;
- **під час особливого періоду та воєнного стану** — в обов'язковому порядку після звільнення та зарахування до резерву військовою частиною чи ТЦК та СП.

Резервісти не належать до зайнятого населення в Україні, тому, відповідно до законодавства про зайнятість, вони можуть:

- бути визнаними безробітними та зареєструватися в Державній службі зайнятості;
- поєднувати цивільну роботу зі службою в резерві, мати відповідні трудові гарантії на час проходження зборів чи виконання службових обов'язків.

Ветерани й ветеранки, які після завершення служби опиняться **в резерві**, будуть зобов'язані повернутися до війська в разі призову, а в мирний час проходитимуть навчальні збори резервістів/ок за викликом ТЦК та СП. Крім того, у мирний час та в особливий період навіть без оголошення мобілізації їх можуть залучати до виконання обов'язків у військовому резерві на строк до трьох місяців на рік.

Ветерани та ветеранки, які звільнилися **в запас**, а не в резерв, також можуть бути призвані ТЦК та СП на навчальні, перевіркові чи спеціальні збори.

⁷⁹ Указ Президента України № 895/2024 (2024, 31 грудня). «Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України».
zakon.rada.gov.ua/laws/show/618/2012#Text

Ветерани й ветеранки, які завершують військову службу зараз, під час повномасштабної війни, та повертаються до цивільного життя, можуть бути залучені до військової служби через:

- включення до резерву;
- призову на навчальні чи перевіркові збори;
- залучення до виконання різних завдань;
- повторну мобілізацію.

Завершення служби

Ветерани та ветеранки можуть завершувати службу за різними траєкторіями. І від цього залежить, як складуться подальші етапи їхнього шляху, відбуватиметься повернення до цивільного життя і чого вони потребуватимуть після виходу з війська.

Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу»⁸⁰ визначає кілька варіантів завершення служби:

- за станом здоров'я;
- через граничний вік;
- через сімейні обставини;
- після звільнення з полону;
- через завершення терміну контракту;
- через обвинувальний вирок суду, який передбачає позбавлення або обмеження волі.

Кожен із них передбачає різний досвід, зокрема й переходу з військового до цивільного життя. Це своєю чергою впливає на потреби ветеранів і ветеранок. Ефективна державна політика має враховувати кожен із цих шляхів і розуміти, яка підтримка

⁸⁰ Верховна Рада України. (1992). Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» № 2232-XII від 25.03.1992. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12

необхідна ветеранам і ветеранкам із різним досвідом повернення до цивільного життя.

Поранення

Ветерани та ветеранки, які завершують службу через поранення чи травму, переживають досвід різкої зміни способу життя, втрати фізичних можливостей або функцій, адаптацію до нових умов та стану організму. У цей період особливо актуальною є потреба в доступному, тривалому та якісному лікуванні та реабілітації.

Дослідження «Від поранення до повернення: Етнографічне дослідження шляху ветеранів та їхніх близьких» від ГО «Принцип»⁸¹ деталізує досвід поранених ветеранів та ветеранок і дає змогу зробити висновки про їхні потреби. Серед конкретних потреб — **навченість медичного персоналу та лікарів особливостям роботи з воєнними травмами, ампутованими кінцівками, а також доступність цих послуг**, включно з наявністю достатньої кількості місць у відповідних закладах і спеціалізованих відділеннях. Ті самі потреби виникають на етапі реабілітації: ветеранам і ветеранкам потрібно достатньо часу для лікування і відновлення, підтримка кваліфікованих фахівців і належно облаштовані заклади для реабілітації та протезування.

Схожа ситуація з психологічною реабілітацією: ветерани та ветеранки після поранення потребують **психологічного відновлення**, проте не завжди мають доступ до цих послуг у медичних закладах.

Значна потреба ветеранів і ветеранок після поранення — **правова допомога, інформування та підтримка** в цій сфері, адже пораненим необхідно проходити багато етапів для оформлення документів, статусів, а надалі — пільг. Окрім цього, з дослідження можна зробити висновок, що поранені ветерани та ветеранки потребують **фінансової допомоги, підтримки в працевлаштуванні**, адже

⁸¹ Принцип. (2023). Від поранення до повернення: Етнографічне дослідження шляху ветеранів та їхніх близьких. pryncyp.org/analytics/vid-poranennya-do-povernennya-etnografichne-doslidzhennya-shlyahu-veteraniv-ta-yihnih-blyzkyh

не завжди можуть повернутися до попередніх місць роботи через наслідки поранень або травм.

Граничний вік

Ветерани й ветеранки, які звільняються зі служби за досягненням граничного віку, проходять свій шлях інакше, ніж молодші побратими та посестри. У них накладаються етапи переходу й початку цивільного життя після служби з віковими етапами старіння чи завершення активної робочої діяльності, виходу на пенсію.

Також, окрім загальних потреб, актуальних для всіх ветеранів і ветеранок, які завершують службу, у разі досягнення граничного віку можуть виникати **додаткові потреби, пов'язані зі здоров'ям**. Зокрема, потреба в підтримці фізичного здоров'я, зумовлена хронічними станами, або ж спеціалізована медична допомога. Водночас у цей період життя ветерани та ветеранки можуть потребувати більше **можливостей для завершення активної діяльності та приділення уваги й часу для себе та родини**⁸².

Полон

Ветерани й ветеранки, які звільняються зі служби після перебування в полоні, проходять шлях відновлення та адаптації, що може ускладнюватися наслідками фізичного виснаження, психологічних травм, тривалого перебування в умовах ізоляції, нестачі базових ресурсів та системного стресу.

Окрім критичних станів та виснаження, після звільнення також можуть актуалізуватися хронічні захворювання. Водночас фізичне та психічне здоров'я нерозривно пов'язані, і фізичні розлади можуть посилювати психологічні та навпаки⁸³.

⁸² Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. С. 220–224.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

⁸³ Медведенко, Л. (2023, 23 жовтня). Як людина змінюється після полону. Армія Inform.
armyinform.com.ua/2023/10/13/yak-zminyuyetsya-lyudyna-pislya-polonu

Тому першочерговою потребою буде **комплексна допомога для підтримки фізичного та психічного здоров'я**.

Кримінальний процес

Ветерани й ветеранки, які завершують службу через набрання законної сили обвинувального вироку суду, який передбачає позбавлення або обмеження волі, стикаються з особливим і часто стигматизованим переходом до цивільного життя. На цей етап накладаються одразу кілька кризових чинників — можлива втрата ідентичності, перебування під слідством або ув'язнення, соціальна ізоляція. Для таких ветеранів і ветеранок адаптація до життя після служби ускладнюється юридичною невизначеністю, суспільним осудом, а також неможливістю повноцінно скористатися наявними механізмами підтримки.

Водночас, як і в інших випадках завершення служби, вони можуть мати потреби у **медичній, психологічній та соціальній допомозі**, зокрема пов'язані з бойовим досвідом, травматичними подіями, підтримкою фізичного і психічного стану.

Попри те, що для визначення специфічних потреб ветеранів і ветеранок за цим шляхом необхідно більше досліджень та інформації, важлива потреба в цій ситуації — збереження ветеранського статусу. На нашу думку, злочин та ув'язнення людини не скасовують її досвіду та внеску в захист країни, тому ветерани та ветеранки мають зберігати цей статус навіть у випадках кримінального процесу проти них.

Єдиний виняток, у якому доцільним є позбавлення статусу ветерана та ветеранки, — обвинувальний вирок суду, пов'язаний зі злочинами проти основ національної безпеки та державною зрадою. Інші ветерани й ветеранки, які завершили службу через кримінальний процес, мають бути видимими для держави, а їхній бойовий досвід і потреби, пов'язані з ним, не зникають через судовий процес або ув'язнення.

Середовища повернення та реалізації державної політики щодо ветеранів і ветеранок

Після завершення служби лише невелика частина ветеранів та ветеранок — визнані непридатними за станом здоров'я чи ті, хто досягли граничного віку, — зможуть повернутися до цивільного життя без перспективи повторної мобілізації. Натомість більшість з них стануть основою резерву та запасу, а дехто продовжить свій професійний шлях у війську.

Ми ідентифікуємо три основні середовища державної політики щодо ветеранів і ветеранок, залежно від того, де саме вони продовжать свій шлях після здобуття бойового досвіду: **Військова служба**, **Військовий резерв та запас**, **Цивільне життя**.

Хоча етапи шляху ветеранів і ветеранок загалом подібні для всіх трьох середовищ, можливості задоволення їхніх потреб, пріоритети та цілі державної політики відрізняються залежно від кожного із цих середовищ. Однак на сьогодні держава не забезпечила належної комунікації про ці особливості, тож багато ветеранів і ветеранок не мають чіткого уявлення про власні перспективи. Дехто з них змушений будувати своє життя в умовах невизначеності, між мобілізаціями, без чіткої стратегії та можливостей для стабільного розвитку.

Також наразі державний підхід формує хибне уявлення про ветеранів і ветеранок як про тих, хто завершив службу назавжди та потребує лише підтримки для інтеграції в цивільне життя. Це призводить до того, що в публічному дискурсі всі ветерани й ветеранки ототожнюються незалежно від того, чи є в них реальна перспектива повторної служби.

З дослідження досвіду ветеранів і ветеранок АТО/ООС⁸⁴ ми знаємо, що для деякого час переходу та подальшого вкорінення⁸⁵ в цивільному житті під час війни за найсприятливіших обставин (підтримка, помірні виклики для здоров'я та добробуту) тривав щонайменше три роки. У деяких випадках цей період продовжувався 5–7 років і більше. Це означає, що значна частина ветеранів і ветеранок з оперативного резерву повернулися до служби за мобілізацією під час повномасштабного вторгнення майже одразу після того, як цивільне життя стало для них комфортним. Вони знову втратили вже здобуті досягнення в цивільному житті, а отже, муситимуть проходити шлях повернення наново.

З огляду на безпекові загрози для України, демографічну ситуацію та стан сектору безпеки й оборони, можна припустити, що шлях сучасного покоління українських ветеранів і ветеранок буде відрізнятися від попереднього досвіду. Носії бойового досвіду є основним ресурсом обороноздатності України. Їхні знання, навички та компетенції мають ключове значення для безпекового сектору. Відтак можна очікувати, що держава і Сили безпеки та оборони робитимуть усе можливе для утримання їх на військовій службі та у військовому оперативному резерві.

⁸⁴ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

⁸⁵ Вкорінення — етап шляху ветеранів і ветеранок, коли людина здатна приймати важливі довготривалі рішення свідомо і з достатньою внутрішньою готовністю. Певною мірою цей стан — маркер того, що людина рухається позитивною траєкторією повернення і фактично відбудувала нове цивільне життя, у якому почувається достатньо впевнено та самостійно.

Ми прогнозуємо, що в найближче десятиліття та надалі значна частка ветеранів і ветеранок продовжить свій шлях передусім у межах двох середовищ: військової служби та резерву. І лише незначна частина остаточно повернеться до цивільного життя, зокрема через поранення або досягнення граничного віку.

Середовище 1 Військова служба

Ключові стейкхолдери: Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, інші сили сектору безпеки та оборони, а також Міністерство у справах ветеранів.

Мета державної політики: підтримка обороноздатності країни, збереження досвіду та компетенцій ветеранів і ветеранок на службі після завершення терміну мобілізації.

Під час повномасштабного вторгнення українське військо залучило безпрецедентну кількість військовослужбовців за мобілізацією. Як і під час АТО/ООС, саме ці військові стали основними носіями бойового досвіду.

Станом на 2020 рік до 30 % ветеранів і ветеранок АТО/ООС продовжували службу в Силах безпеки й оборони протягом трьох і більше років після демобілізації⁸⁶. Якщо ця тенденція повториться, значна частка ветеранів та ветеранок продовжать свій шлях саме у війську. Водночас чимало з них вже зараз перебувають у статусі ветеранів, суміщаючи його з активною військовою службою. Це означає, що всі етапи шляху ветеранів і ветеранок вони проходять в юрисдикції безпекових та оборонних відомств.

Середовище 2 Військовий резерв

Ключові стейкхолдери: Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство у справах ветеранів, Служба безпеки України, інші установи сектору безпеки та оборони,

⁸⁶ IREX, Ветеран Хаб. (2021, 14 липня). Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо поточних умов працевлаштування.
irex.org/sites/default/files/Veterans-Current-Employment-Conditions-Ukrainian.pdf

Міністерство охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики, Міністерство економіки, Міністерство молоді та спорту, Міністерство освіти і науки.

Мета державної політики: підтримка бойової готовності резерву, відновлення людського капіталу.

Після завершення війни та демобілізації ветерани й ветеранки, які не продовжать військову кар'єру, але не мають підстав до виключення з обліку, будуть зараховані до складу резерву. Згідно з українським законодавством з 2024 року, під час дії особливого періоду та воєнного стану всі, хто звільняється в запас, зараховуються до військового оперативного резерву. Тобто всі ветерани і ветеранки, які будуть завершувати службу без зняття з обліку та встановлення непридатності до служби під час дії воєнного стану, також потраплять у резерв.

Напередодні повномасштабного вторгнення росії основу резерву становили ветерани/ки АТО/ООС. Саме вони першими були мобілізовані для захисту країни та стали основою збройного опору. Також дослідження «Шлях ветеранів і ветеранок»⁸⁷ показало, що після демобілізації військовослужбовці та військовослужбовиці оперативного резерву зберігали високу мотивацію до захисту країни та самостійно готувалися до можливого повернення на службу перед повномасштабним вторгненням.

Сьогодні значно більше військовослужбовців і військовослужбовиць мають бойовий досвід, що створює передумови до формування військового оперативного резерву чисельністю понад мільйон людей. Тож від ефективності державних політик, які стосуються військових, напрямку залежатиме обороноздатність країни.

Ці люди доволі тривалий час будуть перебувати ніби між двома світами — військовим і цивільним. Вони матимуть коротший горизонт планування, що може створювати нерівність

⁸⁷ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

у можливостях якісної та сталої адаптації в цивільному житті під час служби в резерві.

Наявність добре підготовленого, злагодженого резерву є одним із ключових факторів обороноздатності України, тому Сили безпеки й оборони зацікавлені у високому рівні добробуту резервістів.

Однак досвід 2015–2022 років свідчить, що недоопрацьоване законодавство та відсутність системного підходу до резерву негативно впливають на:

- життєві перспективи ветеранів і ветеранок;
- їхню реальну готовність до повторної служби;
- збереження їхніх бойових компетенцій.

Серед ветеранів і ветеранок резерву ми можемо виділити дві основні групи, досвід яких суттєво відрізнятиметься в найближче десятиліття:

- 1) ветерани/ки АТО/ООС, для яких призов під час повномасштабного вторгнення стала повторним досвідом служби;
- 2) ветерани/ки, призвані вперше під час повномасштабного вторгнення.

Ми припускаємо, що рівень цивільного добробуту цих двох груп буде різним. Рівень добробуту ветеранів і ветеранок АТО/ООС може бути нижчим на початку шляху, ніж у тих, хто був мобілізований уперше.

Розуміння подальших перспектив, можливості повторної мобілізації до досягнення граничного віку, а також умов і переваг служби в резерві є важливими для ветеранів і ветеранок. Важливо розробити комплексну політику щодо ветеранів і ветеранок у резерві, а також оновити нормативно-правову базу, щоб вона відповідала викликам бенефіціарів після звільнення зі служби і водночас враховувала пріоритети держави в цьому напрямі.

Середовище 3 Цивільне життя

Ключові стейкхолдери: Міністерство у справах ветеранів, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство економіки, Міністерство соціальної політики, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство молоді та спорту, Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство освіти і науки України та інші.

Мета державної політики: відновлення людського капіталу, зменшення наслідків демографічної кризи.

Один із наслідків агресії росії — катастрофічне поглиблення демографічної кризи в Україні. Населення країни скоротилося з 52 млн у 1991 році до 34 млн у 2024-му⁸⁸. Депопуляція посилилася задовго до відкритої агресії росії, стала наслідком її гібридної війни та постійно супроводжувалася антиукраїнською пропагандою, дестабілізацією соціально-економічної ситуації і активним переманюванням українських трудових ресурсів до країни-агресора.

Сьогодні втрата людського капіталу — не лише соціально-економічна проблема, а й питання національної безпеки. Доступність якісних трудових ресурсів була однією з найбільших переваг України у свідомості іноземних інвесторів, але сьогодні відсутність мільйонів фахівців створює серйозні проблеми в контексті відбудови інфраструктури країни.

Завдяки аналізу вікової структури населення та демографічних тенденцій ми можемо прогнозувати, що в найближчі роки в Україні відбудеться значне «старіння» населення. Це призведе до збільшення соціального навантаження на працездатних громадян та ускладнить відбудову економіки.

⁸⁸ Черновол, К. (2024, 25 грудня). Скільки людей проживає в Україні станом на 2024 рік: оцінка демографа. УНІАН.
unian.ua/society/naselennya-ukrajini-skilki-lyudey-prozhivaye-v-krajini-v-2024-roci-12865014.html

Орієнтовна кількість населення України

У цьому середовищі наразі частка ветеранів і ветеранок буде найменшою порівняно з військовою службою та резервом і запасом. Це пов'язано з тим, що не матимуть перспектив повернення до служби лише ті, хто досягли граничного віку, втратили можливість служити за станом здоров'я або мають вагомі сімейні обставини.

Сутність державної політики щодо ветеранів та ветеранок у напрямі збереження і посилення людського капіталу має бути орієнтована на ефективне й динамічне повернення людей до активного економічного та соціального життя в Україні.

Це потребує комплексного підходу, зокрема:

- розроблення освітніх програм і програм перекваліфікації;
- створення можливостей для працевлаштування ветеранів/ок та їхніх родин;
- сприяння розвитку ветеранського підприємництва.

Ми говоримо також про необхідність трансформації й модернізації освітніх, культурних та інших політик, бенефіціарами яких можуть бути ветерани та ветеранки.

Повертаючись до цивільного життя, ветерани й ветеранки стають користувачами всіх систем та послуг, що є в державі, бізнесі та громаді, і потребують того самого рівня підтримки, що й інші громадяни. Робота з потребами добробуту ветеранів і ветеранок має зосереджуватися насамперед на підвищенні компетентності фахівців, а не на створенні нових унікальних послуг. Після

повернення до цивільного життя ветерани й ветеранки, як правило, спиратимуться на власний досвід і знання для задоволення своїх потреб. Це означає, що вони, найімовірніше, звертатимуться до тих установ і спеціалістів, з якими вже мали позитивний досвід взаємодії до служби.

Отож, усі фахівці: лікарі, вчителі, соціальні працівники, роботодавці, з якими взаємодіятимуть ветерани, ветеранки та їхні родини, мають підвищити свою компетентність у роботі з цією групою громадян.

З огляду на демографічну кризу та економічні виклики, пряма реплікація або наслідування моделей систем ветеранських справ інших країн, на нашу думку, не є реалістичною та доцільною для України. Натомість важливо розробити такі рішення, які інтегруються в українське законодавство та економічні реалії нашої держави.

Врахування середовищ, у які повертаються ветерани й ветеранки після здобуття бойового досвіду є важливим методологічним підходом у розробленні підтримки. У мирний час ветерани та ветеранки можуть обрати свій шлях: продовжити свою військову кар'єру і залишитись у Силах безпеки та оборони, звільнитися зі служби й бути зарахованими до військового резерву або ж перейти до цивільного життя.

Водночас у воєнний час або особливий період більшість ветеранів продовжуватимуть свій шлях у середовищі військового резерву, оскільки зарахування до нього відбувається автоматично під час завершення служби. Це впливатиме на їхню можливість розбудовувати цивільний добробут і на досвід та потреби на шляху повернення до цивільного життя. Так само відрізнятиметься досвід ветеранів і ветеранок, які оберуть продовжувати шлях у військовому середовищі, та тих, хто повністю звільниться з військової служби та перебуватиме в цивільному середовищі.

Які дані про ветеранів і ветеранок ми маємо зараз і як їх можна враховувати

Переважна частина воїнів та воїнок, які мають або в майбутньому матимуть статус ветерана/ки, усе ще перебуває у війську. Саме тому більше про конкретні соціально-демографічні характеристики цього покоління ветеранів і ветеранок ми будемо знати вже після завершення війни. Попри це, наявні зараз дані дають змогу сформувати приблизний портрет бенефіціарів державної політики.

На нашу думку, регулярний комплексний збір та аналіз інформації є важливою передумовою для побудови ефективної політики для ветеранів та ветеранок, зокрема такої, яка буде не лише реактивною, а й превентивною.

Дані про потреби ветеранів і ветеранок за Шляхом та Добробутом

Ветерани та ветеранки — різні люди з унікальним досвідом і потребами. Державна політика має розрізняти ці потреби та ефективно на них реагувати. Ми переконані, що чітке визначення та якісне задоволення потреб ветеранів і ветеранок не лише допоможе їм успішно адаптуватися до цивільного життя, а й зміцнить стійкість українського суспільства в безпековій, економічній, соціальній та політичній сферах.

У дослідженні «Шлях ветеранів та ветеранок»⁸⁹ команда Ветеран Хабу проаналізувала етапи, які проходять ветерани й ветеранки, та їхні виклики у цивільному житті. Далі ми розглянемо докладніше кожен етап і виклики, які можуть виникати під час нього.

⁸⁹ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

Під час аналізу досвіду і потреб команда також послуговувалася Добробутом⁹⁰ — моделлю, яка категоризує різні потреби людини, необхідні для якісного життя. Вона складається із шести компонентів або доменів: здоров'я, матеріальні потреби, стосунки та визнання, покликання, життєві навички та духовність, житло та фізичне середовище. Далі у цій концепції ми докладно розглядатимемо потреби та проблематику п'яти з них.

На кожному з етапів шляху ветерани та ветеранки мають різні пріоритети потреб добробуту: те, що було важливим під час повернення до цивільного життя, може відійти на другий план упродовж етапу віднайдення себе.

Ми також виокремлюємо **періоди посиленої уваги або ключових змін** на життєвому шляху ветеранів та ветеранок, упродовж яких держава зосереджуватиме ресурси на комунікації та взаємодії. Під час них виклики можуть бути особливо складними, взаємодія з державою буде найчастішою, а навантаження на систему підтримки — найвищим. У такі періоди держава має своєчасно реагувати на потреби ветеранів і ветеранок, посилювати механізми підтримки та адаптувати їх до конкретних життєвих обставин.

Водночас підтримка для них **має бути комплексною та надаватися протягом усього життя**, а не лише одразу після повернення зі служби. Для цього потрібно враховувати наслідки служби й закладати **прогностичний підхід** до підтримки. Планування має ґрунтуватися на розрахунку тривалості життя ветеранів і ветеранок з урахуванням можливих ускладнень, пов'язаних із їхнім військовим і бойовим досвідом.

⁹⁰ Ветеран Хаб. (2023). Концепція добробуту ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/dobrobut

Попри всю складність шляху, більшість ветеранів/ок успішно подолають виклики та відбудують цивільний добробут. Щоб вчасно підтримати тих, хто може стикнутися зі складнощами, важливо визначити **періоди посиленої уваги** державної політики — етапи ключових змін, коли виклики у ветеранів та ветеранок можуть бути складнішими. Далі надаємо нашу версію визначення періодів посиленої уваги державної політики, що потребує додаткового опрацювання та осмислення за допомогою даних та поглибленого аналізу досвіду українських ветеранів/ок та їхніх сімей.

Періоди посиленої уваги державної політики

Етап 1. Початок цивільного життя

Згідно з дослідженням «Шлях ветеранів та ветеранок», після служби українські ветерани та ветеранки переживають **фазу переходу** й починають своє цивільне життя. Під час неї вони повертаються додому, дбають про критичні стани свого здоров'я, відпочивають від служби, оформлюють пільги, відновлюють або розпочинають цивільну діяльність.

Під час переходу до цивільного життя, зазвичай одним із їхніх пріоритетів стає **відновлення здоров'я**. Навіть ті, хто не отримали поранень або травм безпосередньо під час служби, після повернення можуть стикнутися з наслідками для здоров'я. Зокрема, респонденти дослідження вказували, що проблеми зі спиною, ногами, зором, слухом і зубами часто значно погіршують якість життя.

Повернення з війська й бойових умов може позначатися і на психічному стані ветеранів і ветеранок. Попри те, що не всі ветерани та ветеранки стикнуться з тривалими та стійкими наслідками у вигляді порушень психічного здоров'я, вони можуть потребувати підтримки стосовно конкретних проявів і станів, наприклад, порушень сну, втоми, реакції на стрес, переживання втрати.

Ще одна пріоритетна потреба під час переходу до цивільного життя – **відновлення стосунків**. Протягом служби й після повернення усталені стосунки та формат спілкування змінюються, і це може стати викликом. Так, на цьому етапі ветерани й ветеранки потребують прийняття та розуміння від найближчого оточення, а також підтримки у відновленні ролей та комунікації в сім'ї. Спілкування з побратимами й посестрами стає рідшим, хоча є важливою потребою для ветеранів і ветеранок, адже саме з ними можна розділити бойовий досвід, виклики адаптації та відчуття розуміння й визнання свого шляху.

Важливим пріоритетом ветеранів і ветеранок на етапі переходу є також **задоволення матеріальних потреб**. Ідеться про фінансову

забезпеченість на початку повернення до цивільного життя, а також юридичну безпеку й право на державну підтримку у вигляді пільг чи оформлення документів.

Потреба житлового добробуту також виходить на передній план, адже цивільне середовище ветеранів і ветеранок могло змінитися за цей час. Водночас із дослідження видно, що на цьому етапі йдеться не так про потребу власного житла, як **визначеності умов, у яких вони будуть жити**.

Окрім цього, пріоритетними на етапі переходу є **потреба обговорити свій бойовий досвід, мати час на адаптацію, розуміти етапи повернення до цивільного життя, здатність планувати та наявність мети**⁹¹.

Етап 2. Піклування про себе

Наступна фаза Шляху — **цивільне життя** — складається з кількох етапів, зокрема піклування про себе. У цей період потреба в турботі про власне фізичне здоров'я ветеранів та ветеранок зберігається, зокрема для діагностування хронічних станів, лікування, налагодження режиму сну та корисних звичок. Також постає важлива потреба — **турбуватися про психічне здоров'я та віднаходити внутрішні сили** для відбудови життя та добробуту.

Ще один пріоритет на цьому етапі для ветеранів і ветеранок — **необхідність мати власний простір або житло**. Однак деколи вони не мають на це необхідних ресурсів, зокрема фінансових, тож можуть потребувати додаткової підтримки.

На етапі піклування про себе ветерани й ветеранки також зосереджені на вмінні задовольняти власні потреби й **приділяти час собі** та своєму відпочинку або іншим заняттям⁹².

⁹¹ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. С. 124–161.

veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

⁹² Там само. С. 172–183.

Етап 3. Віднайдення себе нового чи нової

На етапі віднайдення себе нового чи нової ветерани та ветеранки перебувають у пошуку та періоді змін. Зокрема, це стосується стосунків із найближчими людьми — вони можуть шукати можливості **поглибити та покращити спілкування із сім'єю або близькими**.

Окремий пріоритет — формування власного кола спілкування, зокрема з тими, хто має схожий досвід — ветерани та ветеранки можуть потребувати **ветеранської спільноти й простору та можливостей для спілкування між собою**.

Також важливою є потреби у сфері покликання — **можливість навчатися, змінити кар'єру або перекваліфікуватися, шукати роботу**, щоб це відповідало новим зацікавленням або досвіду, чи продовжити попередню діяльність⁹³.

Етапи віднайдення себе нового чи нової та піклування про себе можуть відбуватися одночасно або поступово, але обидва характеризуються увагою до себе: піклування про своє фізичне та психічне здоров'я і комфорт, зміна кола спілкування, інтеграція свого військового досвіду, пошук хобі та роботи.

Через зупинку фінансування міжнародних програм урядом США Ветеран Хаб не мав можливості завершити дослідження досвіду ветеранів та ветеранок російсько-української війни після початку повномасштабного вторгнення. Відповідно наразі немає інформації про те, чи ці етапи шляху повністю відтворюються в досвіді ветеранів та ветеранок, які долучились до війська після 2022 року.

Водночас з досвіду роботи організацій, які надають послуги ветеранам та ветеранкам, можна зробити припущення, що саме на цих етапах може відбуватися повернення до військового середовища та служби — через повторний призов або як вибір професійного шляху.

⁹³ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. С. 187–205.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

Етап 4. Вкорінення

Етап вкорінення на шляху ветеранів і ветеранок позначає період, коли цивільне життя вже узвичаїлося, вони здатні **ухвалювати важливі довгострокові рішення, планувати своє майбутнє і бути задоволені ним.**

Під час нього вони потребують можливості **будувати довгострокові плани**: розбудовувати стосунки з близькими та створювати свою родину, наприклад, мати дітей. Також на цьому етапі важливо мати простір для самореалізації через власну справу або заняття, які приносять задоволення⁹⁴.

Окрім виокремлених етапів і потреб за добробутом, дослідження допомогло зробити кілька основних висновків та спостережень, важливих для розуміння шляху ветеранів та ветеранок:

1. Повернення до цивільного життя потребує часу

Попри те, що для кожного та кожної тривалість цих етапів шляху може різнитися, ветерани та ветеранки АТО/ООС зазвичай потребували до 1,5 року для фази переходу, щоб відпочити після служби та розпочати цивільну діяльність. І ще приблизно 1,5 року – віднайдення себе нового чи нової та піклування про себе. І лише через три чи більше років після завершення служби ветерани та ветеранки переходили до етапу вкорінення, на якому вже працювали над покращенням власного добробуту й розбудовою довготривалих планів. Це означає, що саме в перші 1,5–3 роки після повернення ветеранів та ветеранок до цивільного життя вони можуть потребувати більшої підтримки у своєму шляху до вкорінення.

2. Уявлення про час і горизонт планування різні на кожному етапі

Під час служби воїни та воїнки мають обмежений горизонт планування, і лише під час етапу вкорінення віднаходять

⁹⁴ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. С. 212–216.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

можливість довгостроково планувати та дотримуватися власних планів.

3. Траєкторія шляху може бути як позитивною, так і негативною

Тривалість переходу до цивільного життя, віднайдення себе, вкорінення, зазначена на мапі шляху ветеранів та ветеранок, є дійсною за умови позитивної траєкторії. Це означає, що ветерани та ветеранки, які після завершення служби отримали необхідну підтримку, мали високий рівень добробуту й могли поступово рухатися до вкорінення в цивільному житті, робили це протягом трьох і більше років. Водночас дослідження виявило випадки негативної траєкторії шляху.

Соціально-демографічний портрет ветеранів та ветеранок

Для формування соціально-демографічного портрета важливо розуміти, наскільки чисельним буде покоління ветеранів і ветеранок російсько-української війни.

За понад 11 років війни кількість ветеранів і ветеранок зростає до 1,2 мільйона людей зі статусом учасника бойових дій (станом на липень 2024 року⁹⁵). За прогнозами Міністерства у справах ветеранів України кількість учасників та учасниць бойових дій, членів їхніх сімей і сімей полеглих воїнів і воїнок може сягати понад 5 мільйонів людей⁹⁶.

Станом на 1 липня 2022 року (останні публічно доступні дані на час написання концепції) загальна кількість ветеранів і ветеранок та членів їхніх сімей становила 851 068 людей. З них:

- учасників та учасниць бойових дій АТО/ООС — 438 834;

⁹⁵ Крижний, А. (2024, 27 травня). Після завершення війни кількість ветеранів зростає до 5–6 мільйонів осіб — Мінветеранів. Економічна правда. epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276

⁹⁶ Там само.

- осіб з інвалідністю внаслідок російсько-української війни — 7 072;
- членів сімей загиблих (померлих) ветеранів і ветеранок війни — 111 530⁹⁷.

За словами тодішнього заступника міністра оборони Руслана Приходька, на 25 липня 2024 року в Україні налічувалося 1 300 000 ветеранів/ок, з яких 80 % були чинними військовослужбовцями⁹⁸. У лютому 2025 року Президент України оголосив, що 46 тисяч українських воїнів і воїнок полягли, десятки тисяч зникли безвісти, а приблизно 380 тисяч зазнали поранень⁹⁹.

Орієнтовна кількість ветеранів і ветеранок та членів їхніх сімей

Кількість поранених, зниклих безвісти й загиблих воїнів/ок
(червень 2025 року)

⁹⁷ Український ветеранський фонд. (2022). Портрет ветерана російсько-української війни 2014–2022 рр. veteranfund.com.ua/analitics/portret_veterana/#elementor-toc_heading-anchor-3

⁹⁸ Бурцева, А. (2024, 25 липня). В Україні 1 мільйон 300 тисяч ветеранів: як їх підтримують. Суспільне Новини. suspilne.media/798951-v-ukraini-1-miljon-300-tisac-veteraniv-ak-ih-pidtrimuut

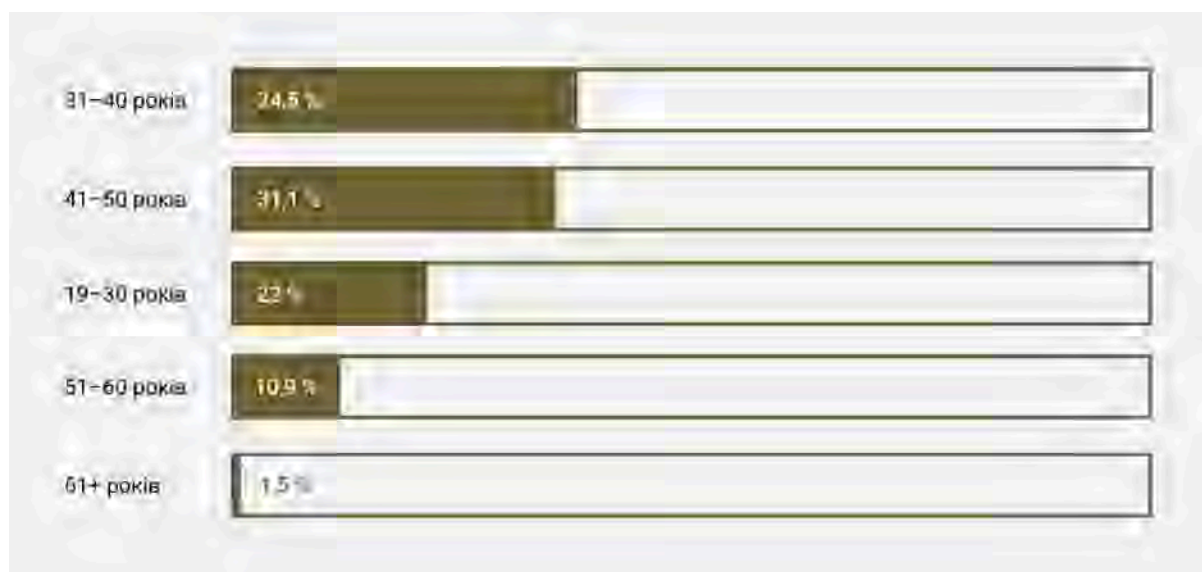
⁹⁹ Собенко, Н. (2025, 16 лютого). Понад 46 тисяч загиблих: Зеленський назвав втрати України у війні. Суспільне Новини. suspilne.media/949947-ponad-46-tisac-zagiblih-zelenskij-nazvav-vtrati-ukraini-u-vijni

Окрім загальних даних, статусу та станів, етапів шляху ветеранів та ветеранок і потреб за усіма сферами добробуту, важливо враховувати основні соціально-демографічні характеристики, які значно впливають на досвід ветеранів та ветеранок. Нижче ми опишемо, які дані маємо зараз і чому важливо зважати на ці характеристики під час формування портрета ветеранів та ветеранок.

Вік

За даними Українського ветеранського фонду до 2022 року, третина ветеранів і ветеранок російсько-української війни була віком від 31 до 40 років (34,5 %), а ще третина — від 41 до 50 років (31,1 %). Приблизно 22 % — молодь віком від 19 до 30 років. До найменшої вікової групи належали люди віком 61+ — 1,5 %¹⁰⁰.

Віковий розподіл ветеранів і ветеранок до 2022 року
за даними Українського ветеранського фонду

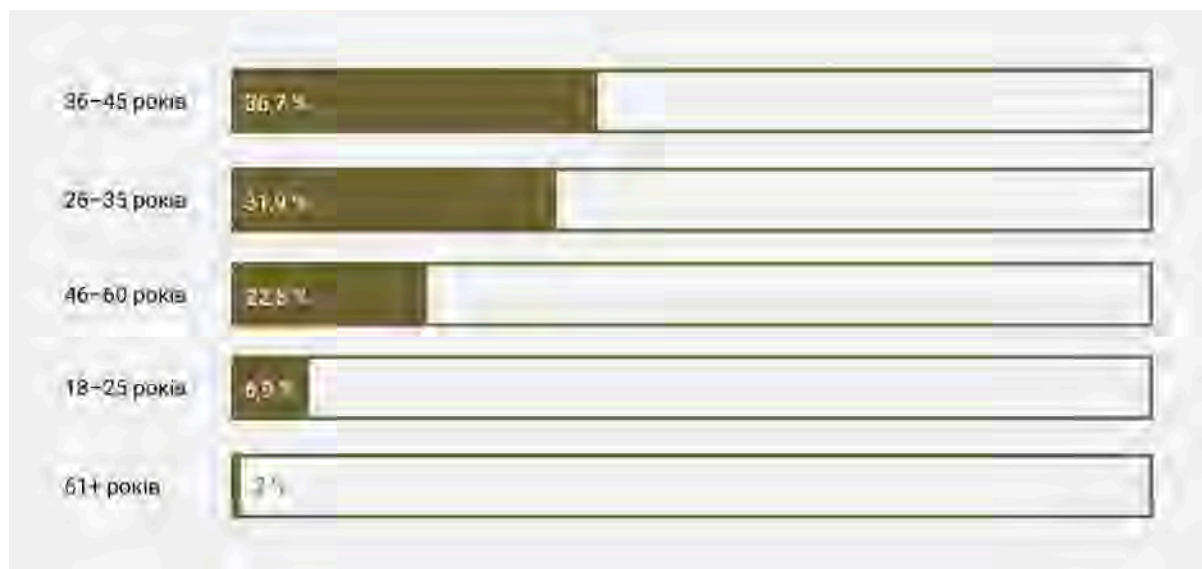

Результати опитування Українського ветеранського фонду 2023 року показали, що серед опитаних ветеранів і ветеранок більшість

¹⁰⁰ Український ветеранський фонд. (2022, липень — серпень). Портрет ветерана російсько-української війни 2014–2022 рр.
veteranfund.com.ua/analitics/portret_veterana/#elementor-toc_heading-anchor-3

віком від 26 до 45 років: 18–25 років — 6,9 %; 26–35 років — 31,9 %; 36–45 років — 36,7 %; 46–60 років — 22,5 %, 61+ — 2 %¹⁰¹.

Віковий розподіл ветеранів і ветеранок за результатами опитування Українського ветеранського фонду 2023

У липні 2024 року Міністерство у справах ветеранів України заявило, що середній вік ветерана чи ветеранки — 35–45 років відповідно до Єдиного державного реєстру ветеранів війни (ЄДРВВ)¹⁰². Тобто загалом ми можемо говорити про те, що більшість ветеранів і ветеранок російсько-української війни — це молодь та люди середнього віку.

Вік — важливий критерій у формуванні портрета ветеранів і ветеранок та необхідної підтримки, оскільки він безпосередньо впливає на досвід і виклики та визначає як фізіологічні, так і соціальні потреби.

Окрім граничного віку, який є одним з варіантів завершення служби, ми пропонуємо поділ ветеранів і ветеранок за віком ще на п'ять груп.

Зокрема, виділяємо аудиторію **18–23 роки**, які до початку служби були студентами й студентками або лише закінчили школу.

¹⁰¹ Український ветеранський фонд. (2023, вересень — жовтень). Портрет ветерана. veteranfund.com.ua/analitics/portrait-of-veteran

¹⁰² Мінветеранів (2024, 16 липня). Facebook. facebook.com/mva.gov.ua/posts/803170715328423

Імовірно, вони не встигли розбудувати цивільний добробут: здобути освіту, віднайти покликання, створити власну сім'ю та усталити коло спілкування, працевлаштуватися, мати стабільні джерела доходу і зробити кар'єру. Усі ці налагоджені компоненти добробуту могли б полегшити повернення.

Тож що менше людина мала часу й можливостей розбудувати цивільне життя до служби, то більше підтримки вона може потребувати після звільнення.

Група **24–35 років** — це ветерани, які могли долучатися до війни ще із 2014 року. На той момент вони були в тому самому статусі, що й перша вікова група. Проте вже могли обрати кар'єру, напрям подальшого розвитку, стати фінансово незалежними людьми, успішно соціалізуватися.

Групи **36–44** та **45–60 років** дещо схожі. Коли ми говоримо про них, то передбачаємо, що це люди, які ще до початку військової служби встигли розбудувати власне життя: могли мати стабільну зайнятість чи визначитися з покликанням, хобі, створити сім'ю та усталити коло спілкування. Тож повернення для них може бути легшим завдяки розбудованому цивільному добробуту.

Водночас група **45–60 років** уже може мати більше потреб, пов'язаних із фізіологічними віковими змінами здоров'ям, а також додаткові проблеми з працевлаштуванням.

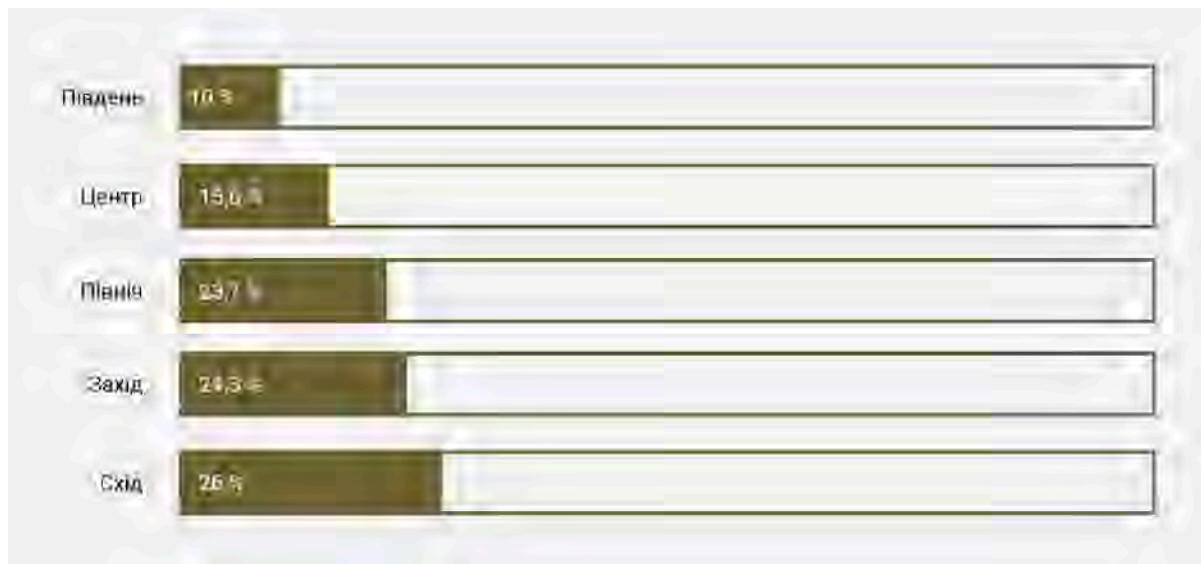
Тож ми наголошуємо на важливості диференціації додаткових потреб, пов'язаних із соціалізацією, працевлаштуванням, кар'єрними можливостями та доступом до системи охорони здоров'я, зумовлених віковими особливостями.

Географія та місце проживання

За даними Міністерства у справах ветеранів України до 2022 року, серед ветеранів і ветеранок приблизно чверть (26 %) була зі сходу України, найбільша концентрація — у Запоріжжі. 24,3 % ветеранів

і ветеранок жили в західних областях, ще 23,7 % — у північних, 15,6 % — у центральній частині і лише 10 % — на півдні України¹⁰³.

Регіональний розподіл ветеранів і ветеранок до 2022 року

Такі дані свідчать про те, що принаймні частина ветеранів і ветеранок від початку повномасштабного вторгнення і розширення лінії фронту могла залишитися без домівок через окупацію їхніх населених пунктів росією. За результатами опитування Українського ветеранського фонду 2024 року, 9,2 % ветеранів і ветеранок указали, що мають статус ВПО¹⁰⁴.

Місце проживання може значно впливати на добробут, зокрема коли йдеться про доступність послуг, підтримку та інфраструктуру.

Люди, які проживають у різних за величиною та рівнем урбанізованості населених пунктах, мають різні можливості в доступі до медичних, освітніх і соціальних послуг та мобільності. Так, у столиці, в обласному чи районному центрі людина має більше можливостей самостійно розбудовувати добробут або отримати підтримку як ветеран чи ветеранка. У великих містах

¹⁰³ Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України. data.mva.gov.ua

¹⁰⁴ Український ветеранський фонд. (2024, 15–25 січня). Онлайн-опитування серед ветеранів та діючих військовослужбовців «Актуальні потреби та бачення можливостей для кар'єрного і професійного зростання ветеранів». veteranfund.com.ua/analitics/aktualni-potreby-ta-bachennia-mozhlyvostey-dlia-kar-iernoho-i-profesiynoho-zrostannia-veteraniv

краще розвинена інфраструктура підтримки ветеранів і ветеранок: від медичних закладів і громадських організацій до доступу до роботи та інклюзивного простору.

Зокрема, за результатами експертних обговорень Коаліції в межах роботи над цією концепцією можна сказати, що в менших містах ветерани і ветеранки мають більше потреб, пов'язаних із мобільністю, оскільки частіше потребують переміщення між містами для отримання тих чи тих послуг.

Ба більше, навіть оформлення документів про звільнення, довідок і посвідчень (тобто чи не найперші дії на етапі повернення зі служби, від успіху яких залежить подальше державне забезпечення) ускладнені для людей, що проживають у селах. Це пов'язано з тим, що більшість структур, які можуть надати такі послуги, розташована в районних та обласних центрах, куди треба добиратися самостійно, а це потребує набагато більше часу й матеріальних ресурсів.

Окрім цього, у менших населених пунктах може бути менше можливостей для формування власної ветеранської спільноти, тоді як об'єднання людей зі спільним досвідом подекуди є важливим середовищем підтримки для ветеранів і ветеранок у процесі повернення до цивільного життя.

Гендер

Попри те, що більшість воїнів — чоловіки, станом на червень 2025 року загальна кількість жінок на цивільних і військових посадах у ЗСУ становила понад 70 000¹⁰⁵. Серед них 5 500 жінок були залучені до служби безпосередньо на лінії фронту.

Оскільки офіційно жінки отримали можливість нести службу на бойових посадах у 2018 році, кількість тих, хто вже мали статус учасниці бойових дій, доволі значний. У 2021 році їх налічувалося

¹⁰⁵ Понад 5 500 жінок сьогодні служать на передовій — Сергій Мельник. (2025, 8 березня). Міністерство оборони України.

mod.gov.ua/news/ponad-5-500-zhinok-sogodni-sluzhat-na-peredovij-sergij-melnik

16 700, а це приблизно 4 % від усього першого покоління ветеранів і ветеранок на той момент. У січні 2024 року було вже 13 487 жінок зі статусом учасниць бойових дій¹⁰⁶. Імовірно, кількість ветеранок зростатиме впродовж війни.

Кількість жінок у Збройних силах України станом на 2025 рік

Гендер важливий під час планування та формування підтримки для ветеранів і ветеранок, оскільки він впливає на досвід військової служби, процес повернення до цивільного життя, соціальні очікування від людини та доступ до ресурсів.

Так, ветеранки після повернення до цивільного життя можуть стикатися з подвійною дискримінацією. Вони частіше зазнають стигматизації через поширене уявлення про службу, особливо на бойових посадах, як «чоловічу справу». Їхній бойовий досвід можуть недооцінювати, а потреби — залишатися невидимими для політик підтримки, оскільки вони не досліджені. По-друге, жінки можуть стикатися з гендерними очікуваннями, умовним поверненням до традиційних «доглядових» ролей (материнство, піклування про родину), що позначиться на їхній адаптації в цивільному житті. Так виникає прогалина між потребами та обов'язками, очікуваннями суспільства та самовираженням людини, що призводить до фрустрації.

Окрім цього, медичні послуги часто адаптовані під чоловічий бойовий і військовий досвід, що може означати меншу кількість фахівців і фахівчинь як із фізичного, так і психічного здоров'я

¹⁰⁶ Барсукова, О. (2024, 8 березня). У Міноборони розповіли, скільки жінок служать у ЗСУ станом на 2024 рік. Українська правда. Життя.
life.pravda.com.ua/society/skilki-zhinok-sluzhit-u-zsu-statistika-minoboroni-2024-300413

для підтримки ветеранок. Для них може бути ускладнений доступ до спеціалізованої допомоги, наприклад у сфері репродуктивного здоров'я. Відповідно, ветеранки можуть потребувати додаткових спеціалізованих медичних послуг, зокрема у зв'язку з вагітністю і пологами, а надалі — з материнством.

Небінарні люди можуть зазнавати стигматизації через невідповідність традиційним уявленням про гендерні ролі. Також вони можуть стикатися з додатковими викликами, оскільки їхній досвід не завжди відповідає традиційним та усталеним уявленням про військову службу та ветеранів і ветеранок. Як і у випадку жінок, їхні потреби як частини ветеранської спільноти залишаються «невидимими» і такими, для яких складно знайти підтримку й безпечне середовище.

Чоловіки-ветерани також можуть зазнавати тиску гендерних стереотипів про роль «годувальника» родини та очікувань, що вони швидко повернуться до економічної активності, незалежно від фізичного чи психологічного стану. Це стосується загалом як чоловіків, так і жінок, залежно від їхньої ролі в сім'ї, проте чоловіки частіше піддаються впливу цих стереотипів. Водночас ветерани та ветеранки можуть не мати можливостей чи ресурсу швидко відновитися в ролі, притаманній для них до початку служби.

Особливо це стосується ветеранів і ветеранок зі складними пораненнями, оскільки вони найчастіше не мають можливості почати працювати відразу. Тож окрему увагу варто приділити закриттю фінансових потреб і підтримці в працевлаштуванні, щоб ветеран чи ветеранка не відчували на собі додаткового тиску своєї звичної ролі «годувальника» або «годувальниці», до якої вони не мають можливості повернутися.

Тож увага до гендерного розмаїття всередині ветеранської спільноти важлива для визначення та роботи з потребами, що пов'язані з розбудовою соціальних ролей і цивільної ідентичності людини, яка повертається зі служби. Зокрема, це стосується психологічної підтримки, додаткових послуг, яких можуть потребувати вразливі групи.

Однією із таких груп є ЛГБТКІ+ ветерани та ветеранки. Точна кількість ЛГБТКІ+ військових та ветеранів в Україні не відома через відсутність офіційної статистики. Однак загальні демографічні дані щодо частки ЛГБТКІ+ людей у суспільстві¹⁰⁷ свідчать, що ця цифра становить від 2 % до 7 %.

Поєднання статусу ветерана та ветеранки з належністю до ЛГБТКІ+-спільноти також зумовлює певні потреби. Вони можуть стикатися з додатковою дискримінацією, стигматизацією та викликами, що пов'язані з їхньою ідентичністю. Зокрема, їхній досвід не завжди відповідає суспільним уявленням про військову службу та образ ветеранів і ветеранок. Окрім цього, доступ до послуг для них може бути обмеженим, зокрема у напрямі фізичного та психічного здоров'я. Вони можуть стикатися з упередженим ставленням з боку фахівців і фахівчинь, до яких звертаються за послугами, нерозумінням і недостатнім урахуванням своїх потреб.

Гендерні виклики ветеранів і ветеранок

Ветерани	Ветеранки	ЛГБТКІ+
Тиск гендерних стереотипів про роль «годувальника» родини та очікувань швидкого повернення до економічної активності	Невидимість потреб та недооцінка бойового досвіду	Стигматизація
	Ускладнений доступ до спеціалізованої допомоги, що враховує наслідки служби, зокрема, у сфері репродуктивного здоров'я	Відсутність видимості
		Потреба в інклюзивних послугах

Забезпечення правового захисту, доступу до інклюзивних медичних послуг і психологічної підтримки для ветеранів

¹⁰⁷ Ipsos. (2021). LGBT+ Pride 2021 Global Survey Report – US Version. ipsos.com/sites/default/files/LGBT_Pride_2021_Global_Survey_Report_-_US_Version.pdf

і ветеранок ЛГБТКІ+ — важливі аспекти, які потрібно врахувати під час розроблення політик.

Здоров'я

Дані та дослідження стану здоров'я ветеранів і ветеранок можуть показувати, які захворювання, травми або інші проблеми найпоширеніші та на що першочергово спрямувати ресурси.

Так, за оцінками США¹⁰⁸, у 2023 році приблизно 120 000 українських воїнів і воїнок отримали травми або поранення, пов'язані зі службою. Того ж року близько 230 000 людей в Україні пройшли реабілітацію. Водночас, за даними офіційних джерел, станом на лютий 2024 року кількість українців та українок (більшість з яких ветерани та ветеранки) які мали принаймні одну ампутовану кінцівку, становила 40 000 людей¹⁰⁹. Ці масштаби свідчать про критичну потребу в системному підході до медичної допомоги, реабілітації та протезування. А дані й дослідження щодо стану здоров'я ветеранів/ок у майбутньому мають стати основою для ефективного планування державних програм і фінансування.

¹⁰⁸ Ukrainian veteran advocates for national-level rehabilitation and patronage service similar to SSFB's. (2024, April 7). NV. english.nv.ua/nation/lucky-urges-for-patronage-service-creation-for-ukrainian-military-at-national-level-50407896.html

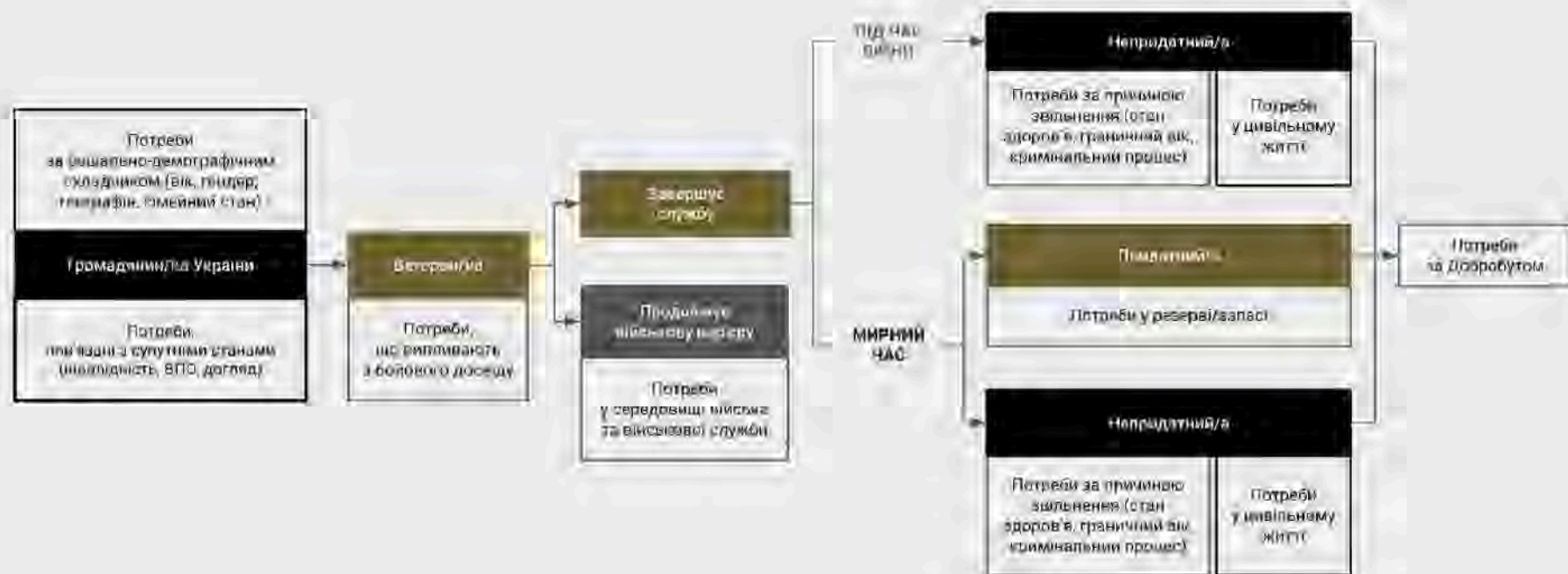
¹⁰⁹ Between Frontline and Home Front Reintegration, Resilience and Participation Strategies for Ukraine's Veterans (2024). [pislyasluzhby.org.ua/uploads/admin/Project Report – Between Frontline and Home Front.pdf](https://pislyasluzhby.org.ua/uploads/admin/Project%20Report%20-%20Between%20Frontline%20and%20Home%20Front.pdf)

Алгоритм аналізу потреб ветеранів та ветеранок з урахуванням різних підходів та даних

Не лише бойовий досвід визначає потреби ветеранів і ветеранок. Для формування справедливої та ефективної політики треба враховувати додаткові життєві обставини, що впливають на їхній добробут, зокрема, стан здоров'я, зайнятість, родинні зв'язки, досвід переміщення, а також середовище реалізації політики.

Ми пропонуємо використовувати комплексний гнучкий підхід, що враховує ці чинники поряд із військовим досвідом. Для цього можна застосовувати верхньорівневий **алгоритм аналізу потреб**, який поєднує описані вище підходи та дає змогу системно зіставити потреби людини з її досвідом, станами й статусами. Цей алгоритм допомагає адаптувати підтримку відповідно до життєвого етапу ветерана/ки та середовища, у якому вона перебуває.

Обрані категорії показують обставини, що істотно впливають на життя і потреби становище ветеранів і ветеранок. Алгоритм аналізу можуть використовувати державні інституції, громадські організації та інших стейкхолдери, аби подивитися на комплексність досвідів ветеранів і ветеранок та розробляти програми підтримки з їх урахуванням.

Алгоритм аналізу потреб ветеранів і ветеранок з урахуванням різних підходів та даних

Висновки

У контексті повномасштабної війни постає необхідність переосмислення ветеранської політики — не лише через зростання кількості людей із бойовим досвідом, а й через складність їхніх життєвих шляхів. Ефективна підтримка має базуватися на розумінні не лише формального статусу, а й реального досвіду та множинних ролей ветеранів і ветеранок у суспільстві.

1 Підходи до побудови портрета ветеранів і ветеранок

Комплексний портрет ветеранів має враховувати як бойовий досвід, так і соціально-демографічні характеристики, стан здоров'я, життєві обставини. Лише держава здатна сформувати репрезентативну вибірку, однак вже зараз необхідно враховувати множинність поколінь ветеранів і ветеранок та їхні відмінності в досвіді служби й повернення.

2 Урахування статусів та станів людини

Ключовий принцип підтримки — досвід формує статус. У основі статусу ветерана має бути бойовий досвід, а не формальна служба. Підтримка має відповідати саме специфіці пережитого, а не юридичному факту.

3 Визнання досвіду та підтримка інших груп

Люди, які мають досвід служби, але не брали участі в бойових діях, або постраждали внаслідок війни, заслуговують на підтримку, проте в межах окремих статусів і політик. Це дає змогу уникнути плутанини, забезпечити справедливий розподіл ресурсів і чітке адресування підтримки.

4 Множинність досвідів ветеранів і ветеранок

Життя ветеранів і ветеранок не зводиться до одного статусу: на їхній добробут впливають зміни в здоров'ї, місці проживання, працевлаштуванні, сім'ї. Ветеранська політика має враховувати ці динамічні стани для забезпечення гнучкої, адаптивної підтримки.

5 Аналіз шляху ветеранів/ок та різних середовищ політик

Життєвий шлях ветерана чи ветеранки охоплює період до, під час та після служби. Повернення до цивільного життя вимагає тривалого супроводу. Державна політика має враховувати всі ці етапи та середовища, забезпечуючи безперервність підтримки.

6 Алгоритм аналізу потреб ветеранів і ветеранок

Потреби ветеранів і ветеранок багатовимірні: від медичних і житлових до соціальних, психологічних, освітніх та економічних. Багатокомпонентний аналіз за різними потребами може допомогти створити системну, адресну модель підтримки на основі реального досвіду, а не формального статусу.

РОЗДІЛ 4

Потреби ветеранів і ветеранок за Добробутом

Щоб жити добре і комфортно, людині необхідно задовольнити багато потреб — від базових фізіологічних до соціальних, психологічних і духовних. Суб'єктивне відчуття задоволеності від життя для кожної людини може залежати від різних чинників, проте для багатьох його фундаментом можуть бути спільні речі — гарний стан здоров'я, комфортне і безпечне житло, стабільний і достатній дохід, наявність спільноти та підтримка близьких.

Кожен з цих аспектів взаємопов'язаний та формує цілісну систему добробуту людини. Наприклад, добрий фізичний і психічний стан здоров'я дає людині енергію і сили для роботи, активного соціального життя та самореалізації. Своєю чергою стабільний дохід дає змогу забезпечити себе і свою родину необхідними ресурсами — харчуванням, медичним обслуговуванням, комфортним житлом. Безпечне житло ж створює умови для відновлення сил, спокою і стабільності, що позитивно впливає на здоров'я і психологічний стан.

Підтримка близьких і відчуття приналежності до спільноти забезпечують емоційну опору, допомагають справлятися зі стресом і складними життєвими обставинами. Соціальні зв'язки мотивують, надають сенс і зміцнюють почуття власної цінності. Відсутність або порушення будь-якого з цих елементів може негативно впливати на інші: наприклад, нестабільний дохід і відсутність безпечного житла можуть погіршити фізичне і психічне здоров'я, а ізоляція чи втрата соціальної підтримки — призвести до емоційного вигорання чи втрати мотивації.

Розуміння цього взаємозв'язку та багатогранності потреб особливо важливе в контексті підтримки ветеранів і ветеранок. Військова служба та участь у бойових діях мають значний вплив на добробут людини: фізичний та психічний стан, соціальні зв'язки, матеріальні умови, професійні можливості та внутрішні ресурси людини. Фізичні травми, психоемоційний стрес, втрати близьких, зміна ідентичності, потреба віднаходити новий дохід та відбудовувати життя після повернення — усе це може значно ускладнити задоволення базових потреб.

Для розуміння та аналізу можливих потреб у різних аспектах життя ветеранів і ветеранок у цій концепції ми послуговуємося моделлю Добробуту — поєднання суб'єктивного відчуття задоволення життям та об'єктивних умов, що забезпечують якість цього життя. Тобто, окрім врахування самого факту наявності житла або об'єктивного стану фізичного здоров'я, важливо також розуміти, чи задоволена людина умовами, у яких вона живе, або станом свого здоров'я.

Модель ґрунтується на концепції добробуту ветеранів і ветеранок у США та Канаді й роботі міжнародних дослідників Девіда Педлара та Джеймса Томпсона¹¹⁰. У 2023 році команда Ветеран Хабу розробила власну модель добробуту ветеранів і ветеранок¹¹¹, на яку ми спираємося в цьому документі й підходах до формування державної політики щодо ветеранів та ветеранок.

Добробут ветеранів і ветеранок ми розглядаємо як багатокомпонентне явище, що складається з таких основних складників:

- здоров'я (фізичне та психічне);
- матеріальні потреби (фінанси, дохід, юридична безпека);
- стосунки та визнання (стосунки з близькими, сім'єю, цивільним оточенням, побратимами і посестрами, визнання досвіду і внеску, вшанування пам'яті) ;
- покликання (освіта, робота, інша значуща діяльність, наприклад, хобі або активізм);
- життєві навички та духовність (стійкість, довгострокове планування й духовність);
- житло та фізичне середовище (власне місце проживання та житло, робоче середовище й публічний простір).

¹¹⁰ Thompson, J. M., Vogt, D., & Pedlar, D. (2022, 7 April). Success in life after service: A perspective on conceptualizing the well-being of military Veterans. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. doi.org/10.3138/jmvfh-2021-0037

¹¹¹ Ветеран Хаб. (2023). Концепція добробуту ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/dobrobut_-opys-skorocheno.pdf

Візуалізація моделі Добробуту

Хоча категорії потреб залишаються сталими протягом життя, їхній зміст і пріоритетність змінюються на різних етапах. Служба та війна суттєво впливають на добробут ветеранів і ветеранок та їхніх сімей, тож відповідна політика має торкатися всього їхнього життєвого шляху.

Потреби ветеранів і ветеранок за Добробутом також можуть відрізнятися залежно від середовища, у яке вони повертаються після участі у бойових діях — військової служби, резерву / запасу або цивільного життя. Ті, хто залишаються у війську, більше потребують стабільних умов служби, професійного розвитку та підтримки всередині системи. Ветерани/ки у резерві та запасі мають повертатися у цивільне життя, але бути готовими до повернення на службу, тож потребують гнучкої підтримки та чітких гарантій. А воїни й воїнки, які повертаються до цивільного життя назовсім, зокрема через стан здоров'я або граничний вік — потребують ширшої підтримки для переходу — медичної та психологічної підтримки, адаптації побуту, пошуку нової професійної ролі й налагодження щоденного життя поза військовою системою.

Ми також розрізняємо поняття цивільного та військового добробуту — стану задоволеності потреб, який може відрізнятися залежно від середовища — війська або цивільного життя. З нашого досвіду роботи та взаємодії з ветеранами/ками, а також дослідження «Шлях ветеранів та ветеранок», можемо зазначити: що довше людина перебуває на службі, то більше в неї розбудовується військовий добробут — зв'язки, становище, навички, які допомагають комфортніше почуватися на службі. Водночас в неї знижується цивільний добробут, який після завершення служби не починає зростати одразу, а продовжує певний час знижуватися. Після повернення їй також може знадобитися більше часу для розбудови цивільного добробуту, аніж для його підтримки до служби.

Ветерани та ветеранки, які долучаються до війська повторно декілька разів, щоразу можуть відчувати зниження цивільного добробуту. Так для ветеранів/ок АТО/ООС відновлення цивільного життя до етапу вкорінення могло становити від трьох років і більше¹¹².

Модель Добробуту категоризує різні потреби людини, необхідні для якісного життя, і розглядає запити ветеранів і ветеранок без пріоритезації одних над іншими як важливіших чи серйозніших, а також допомагає простежити, як вони природно змінюються на життєвому шляху. Під час розроблення державної політики ця модель може допомогти проаналізувати та зрозуміти потреби ветеранів і ветеранок у різних важливих для них сферах, щоб розбудувати потрібну та ефективну систему підтримки впродовж усього їхнього життя та для різних середовищ повернення.

У цьому розділі ми розглянемо конкретні складники добробуту та їхню значущість, комплекс проблем, з якими стикаються в житті ветерани та ветеранки, проаналізуємо стан державної політики в кожній сфері та надамо експертні рекомендації для підтримки.

¹¹² Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

Компонент 1

Здоров'я

Анотація

Цей підрозділ концепції описує, як військова служба й участь у бойових діях впливають на фізичне і психічне здоров'я ветеранів/ок. Також ми надаємо рекомендації для врахування їхніх потреб у стратегічних напрямках політики у сфері охорони здоров'я та довгостроковій медичній підтримці.

Тут ми докладно:

- розглядаємо, як зараз працює система охорони здоров'я в Україні та чому важливо враховувати досвід ветеранів/ок і формувати медичну підтримку для них в загальній системі охорони здоров'я — без створення окремої, паралельної підсистеми;
- обґрунтовуємо необхідність системного збору та прогнозування даних про вплив участі у бойових діях на здоров'я та стан ветеранів/ок;
- розглядаємо необхідність системних змін сфери через посилення системи реабілітації воїнів/ок, створення системи довготривалого догляду та підхід до психічного здоров'я із забезпеченням якості, доступності послуг та навчання фахівців/чинь;
- надаємо рекомендації щодо адаптації Програми медичних гарантій — з урахуванням досвіду бойових травм, протезування, репродуктивного здоров'я і паліативної допомоги;
- підкреслюємо важливість поінформованості ветеранів і ветеранок про стан власного здоров'я та доступні послуги.

Вступ

Військова служба та безпосередня участь у бойових діях — це тривале перебування в складних і виснажливих умовах. Найпростіший побут, відсутність доступу до чистої води та теплого приміщення, надмірні фізичні навантаження, порушений режим сну, різка зміна харчування, носіння важкого спорядження, постійна напруга і стрес, вплив забруднення та хімічних речовин — усе це сприяє розвитку проблем із зором і слухом, хребтом, суглобами, серцево-судинною, травною та дихальною системами. Окрім поранень і травм, військовослужбовці/иці стикаються з тим самим спектром захворювань та станів, що й інші громадяни. Утім, в умовах війни часу й можливостей для вчасного і якісного піклування про своє здоров'я завжди бракує.

Психічне здоров'я також зазнає суттєвого впливу під час і після служби. Пережитий стрес, постійна загроза життю, складні бойові завдання, втрати побратимів і посестер, зміни в сприйнятті себе та стосунків з іншими — усі ці виклики війни можуть призвести до різних проблем. Серед них — порушення сну, зниження лібідо, зміни самосприйняття, поява чи загострення психічних розладів.

Згідно з результатами дослідження потреб ветеранів і ветеранок 2023 року, 53,8 % респондентів зазначили, що вже потребують або в майбутньому потребуватимуть допомоги у сфері зміцнення здоров'я після завершення військової служби¹¹³. Серед найбільш запитуваних напрямів — лікування складних травм і хвороб, протезування, підтримка в лікуванні ПТСР й акубаротравм та санаторно-курортне лікування¹¹⁴.

Недосконалість системи охорони психічного здоров'я та застарілі методи психологічного скринінгу під час відбору та проходження служби призводять до того, що ні самі військовослужбовці/ці,

¹¹³ Кіріллова, Ю., Зновяк, В., Казанська А. (2023). Потреби ветеранів 2023. Український ветеранський фонд. veteranfund.com.ua/analitics/needs-of-veterans-2023

¹¹⁴ Там само.

ні їхні командири часто не мають повної інформації про стан психічного здоров'я — свого або підлеглих.

Військова служба та участь у бойових діях впливають на фізичне й психічне здоров'я не лише під час самої служби, а й ще довго після її завершення. Порушення режиму сну, харчування, тривале фізичне й психоемоційне навантаження можуть мати наслідки, які проявляться навіть за кілька років. Як і в кожній людині, стан здоров'я ветеранів і ветеранок змінюється впродовж життя: від початку служби й аж до старості. Зараз система охорони здоров'я не може передбачити, з якими саме викликами стикнеться ветеран чи ветеранка за рік, п'ять або десять років після служби. Адже система збору та аналізу даних про їхній стан здоров'я досі не налагоджена, а прогностичні дослідження про можливий розвиток захворювань серед учасників та учасниць бойових дій в Україні наразі відсутні.

Сьогодні держава, зокрема система охорони здоров'я, не має чіткого розуміння, як військова служба та участь у бойових діях впливають на здоров'я ветеранів і ветеранок, хоча це важливо для ухвалення обґрунтованих рішень на системному рівні. Ми бачимо досвід інших країн, але характер війни, специфіка бойових дій і озброєння у російсько-українській війні відрізняються. Тому ми припускаємо, що й наслідки та вплив на здоров'я будуть іншими, тож прогнозування потреб ветеранів/ок у фізичному та психічному здоров'ї має базуватися на вивченні досвіду саме українських ветеранів/ок.

Не йдеться про те, що необхідно дослідити вплив на здоров'я кожного/ої ветерана/ки на індивідуальному рівні. Навпаки — важливо скласти загальну картину про можливі потреби ветеранів та ветеранок після повернення, наслідки бойових дій на їхнє здоров'я та надалі розробляти протоколи лікування й планувати необхідні послуги на основі системних даних.

Розуміння впливу бойових дій також дасть змогу інформувати самих ветеранів і ветеранок про можливі наслідки та ризики

для здоров'я в майбутньому та пов'язані із цим потреби, а також про те, на що варто звертати увагу протягом життя.

Після завершення служби ветерани й ветеранки користуватимуться тими самими медичними послугами, що й інші громадяни та громадянки. Але варто пам'ятати, що через повномасштабне вторгнення росії стан здоров'я населення в цілому погіршився^{115,116,117}, змінилися потреби у сфері охорони здоров'я і значно зросло навантаження на медичну систему. Тому важливо переосмислити чинні механізми надання медичних послуг і враховувати довготривалі наслідки війни.

У межах системи охорони здоров'я необхідно забезпечити доступну, якісну та чутливу до потреб мільйона¹¹⁸ ветеранів і ветеранок підтримку здоров'я. Такий підхід має ґрунтуватися не на створенні окремої медичної системи, а на інтеграції ветеранських потреб у загальну систему охорони здоров'я — через її посилення, адаптацію та розширення. Це дасть змогу не лише гарантувати рівний доступ до медичної допомоги для всіх громадян, а й сформувати стійку інфраструктуру загальної системи.

¹¹⁵ Як війна вплинула на здоров'я українців: тиск, алкоголізм і психіка. (2024, 14 грудня). BBC News Україна. bbc.com/ukrainian/articles/c1j0xkn3j9no

¹¹⁶ Оцінка впливу війни на людей. (2023, 12 червня). undp.org/uk/ukraine/publications/otsinka-vplyvu-viyny-na-lyudey

¹¹⁷ Вплив війни на пацієнтів із цукровим діабетом 2 типу в Україні: результати дослідження. (2025, 15 січня). amnu.gov.ua/vplyv-viyny-na-paciyentiv-iz-czukrovym-diabetom-2-typu-v-ukrayini-rezultaty-doslidzhennya

¹¹⁸ Яким є образ ветеранів в українському суспільстві. (2024, 20 грудня). Український кризовий медіацентр. uacrisis.org/uk/yakym-ye-obraz-veteraniv-v-ukrayinskomu-suspilstvi

Як зараз працює система охорони здоров'я в Україні

Ветерани та ветеранки — передусім громадяни та громадянки України. На відміну від ветеранів і ветеранок західних країн, вони зазвичай мають значний цивільний досвід у дорослому житті до служби, оскільки не були кадровими військовими. Тобто, ймовірно, більшість уже користувалася послугами цивільних закладів охорони здоров'я, і продовжують звертатися до них під час та після служби. Тому, щоб краще зрозуміти їхні потреби й виклики у сфері здоров'я, спершу важливо коротко описати, як влаштована українська система охорони здоров'я та які її ключові елементи.

З 2016 року в Україні триває реформа сфери охорони здоров'я, мета якої — створити прозору, інтегровану, пацієнтоцентричну модель системи. Один з оновлених принципів реформи стосується фінансування закладів і послуг: тепер «гроші йдуть за пацієнтом», тобто держава більше не фінансує лікарні за сталими кошторисами, а оплачує реальні медичні послуги, якими скористалися пацієнти та пацієнтки¹¹⁹. Фінансування залежить від обсягу й змісту звернень, що має підвищити ефективність використання коштів і якість надання послуг.

У межах реформи в Україні була створена інституція, яка координує процес фінансування та надання медичних послуг — Національна служба здоров'я України (НСЗУ). Це фінансовий та технічний оператор, який укладає договори з медичними закладами, визначає обсяги фінансування відповідно до наданих послуг, контролює якість, звітність і виконання зобов'язань. Ключовим стейкхолдером галузі є Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ), що розробляє політику та нормативно-правову базу у сфері охорони здоров'я та визначає стандарти медичної допомоги.

¹¹⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я» № 1013-р (2016). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p#Text

У межах реформи уряд також розробив і затвердив Програму медичних гарантій (ПМГ), за якою держава гарантує безоплатне надання широкого спектра послуг. **Медичні послуги розподілені між:**

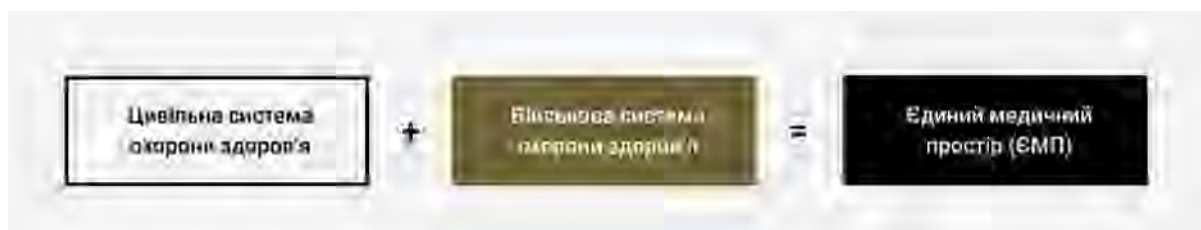
- **первинною ланкою** — у її межах послуги надають сімейні лікарі, терапевти, педіатри;
- **спеціалізованою ланкою** — у її межах послуги надають вузькопрофільні спеціалісти. До неї належать також стаціонарне лікування, напрями у сферах реабілітації, психічного здоров'я та довготривалої паліативної допомоги.

Окремо поза цивільною в Україні функціонує відомча військова система охорони здоров'я. Відомчі медичні заклади підпорядковуються Міністерству оборони, МВС, СБУ, тоді як цивільні перебувають у відомстві Міністерства охорони здоров'я та Національної служби здоров'я України.

Після початку повномасштабного вторгнення навантаження на систему охорони здоров'я зросло. Через бойові дії частина військових медичних закладів була змушена скоротити обсяги роботи, евакуюватися або зовсім припинити роботу. У зв'язку з цим цивільна та військова системи охорони здоров'я частково об'єдналися, сформувавши єдиний медичний простір (ЄМП)¹²⁰.

У межах ЄМП військовослужбовці/иці та ветерани/ки можуть отримувати допомогу як у військових шпиталях, так і в цивільних лікарнях. Така інтеграція дає змогу ширше використовувати наявні ресурси цивільної медицини, зокрема кращу матеріально-технічну базу, кадрову спроможність і фінансування.

Оскільки наразі ветерани й ветеранки звертаються до тих самих закладів охорони здоров'я, що й інші громадяни/ки, то в майбутньому створення окремої медичної системи лише для підтримки здоров'я ветеранів і ветеранок не є доцільним — ані економічно, ані якісно. Оптимальним підходом є посилення наявної системи охорони здоров'я та інтеграція до неї сервісів

¹²⁰ Петренко О., Данилюк О., Жумаділов А. Людина та військова медицина — комплексний погляд. Київ : Здорові рішення для відкритого суспільства, 2023. С. 47.
healthsolutions.ngo/library/analichnyy-zvit-liudyna-i-viyskova-medytyna-kompleksnyy-pohliad

та послуг, орієнтованих на потреби ветеранів і ветеранок. Такий підхід також сприятиме підвищенню якості медичних послуг як для військових та ветеранів/ок, так і для цивільного населення.

Політики у сфері охорони здоров'я необхідно розробляти в тісній взаємодії з військовими відомствами країни, а медичні системи цих відомств — реформувати й частково інтегрувати в загальну систему охорони здоров'я. Такий підхід забезпечує безперервність медичної допомоги для військовослужбовців/иць під час переходу від служби до цивільного життя. Інтеграція також сприяє узгодженню стандартів лікування й реабілітації, запобігає дублюванню функцій, а також оптимізує використання ресурсів.

Важливим стейкхолдером у сфері є також Міністерство у справах ветеранів (Мінветеранів). Його роль — сприяти реалізації права на отримання медичних послуг, збереженні психічного здоров'я ветеранів/ок та їхніх родин, а також погодження з МОЗ — формувати перелік медичних послуг для них.

Попри створення єдиного медичного простору та розширення доступу до медичних послуг для військовослужбовців/иць і ветеранів/ок, система охорони здоров'я в Україні поки що не повністю адаптована до їхніх потреб. Далі ми розглянемо системні напрями, які потребують уваги і розвитку, та надамо свої рекомендації для підтримки ветеранів і ветеранок у них.

Важливо: ми не подаємо загального огляду стану системи охорони здоров'я, а зосереджуємося на потенційно можливих рішеннях, які держава може реалізувати для задоволення потреб ветеранів і ветеранок. Ці потреби ми визначили на основі аналізу наявних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції громадських організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і консультацій / обговорень з експертами та експертками сфери охорони здоров'я. Ми розуміємо, що не охопили всіх можливих викликів і потенційних рішень, тому підкреслюємо важливість подальших досліджень цієї теми.

Системні зміни

Вивчення та прогнозування впливу бойових дій на стан здоров'я

Основою ефективної медичної системи є здатність задовольняти потреби українців та українок у сфері фізичного й психічного здоров'я. Держава має розуміти ці потреби та їхню зміну із часом. **Для підтримки ветеранів і ветеранок критично важливим є збір даних про вплив військової служби та участі у бойових діях на фізичний і психічний стан людини, а саме:**

- яким є стан здоров'я ветеранів і ветеранок після завершення служби;
- з якими наслідками для здоров'я вони можуть стикнутися в майбутньому;
- якими є ризики ветеранів і ветеранок у здоров'ї, про які вони мають бути поінформовані.

Ця інформація потрібна, щоб **вчасно прогнозувати потреби** ветеранів і ветеранок за рік, п'ять і десять років після служби, закладати кошти на відповідні програми, протоколи чи пакети послуг, а також **працювати над профілактикою можливих проблем.**

Системний збір даних про вплив бойових дій на стан здоров'я ветеранів і ветеранок допоможе **зробити більш ефективними і цивільну, і військову системи охорони здоров'я.** Це дасть змогу на рівні відомств розробляти рішення для превенції та лікування поширених станів, характерних саме для умов сучасної російсько-української війни.

Узгоджений та комплексний підхід до надання реабілітаційної допомоги

Реабілітація є критично важливим складником відновлення після поранень, травм, захворювань та інших наслідків для здоров'я, пов'язаних із військовою службою та участю в бойових діях. Водночас система реабілітації в Україні поки що є фрагментованою, що може суттєво ускладнювати доступ ветеранів і ветеранок до якісних послуг.

За даними дослідження «Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього»¹²¹ 2023 року, 42 % опитаних військовослужбовців/иць повідомили про організаційні проблеми реабілітації — відсутність змоги пройти її або недостатній реабілітаційний період. Майже половина опитаних відчували складнощі безпосередньо під час проходження реабілітації, а 24 % респондентів/ок повідомили про хаотичність в отриманні реабілітаційних послуг.

Організаційні проблеми проходження реабілітації

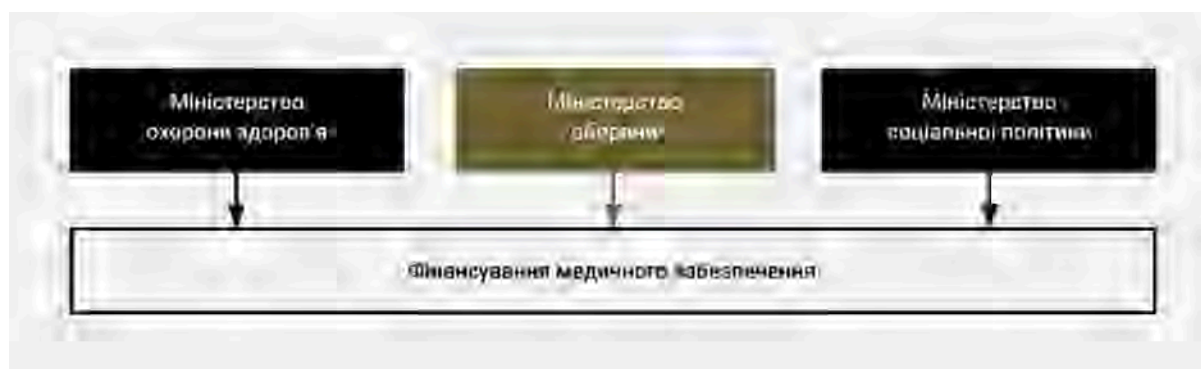

Один з основних викликів у реабілітації — поділ медичних закладів між відомствами. Частина реабілітаційних закладів підпорядковується Міністерству оборони чи Міністерству внутрішніх справ, а інша належить до цивільної медичної системи

¹²¹ Принцип, Gradus Research, Terra Ukraine. (2023). Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього. pryncyp.org/analytics/socziologichne-doslidzhennya-shlyah-poranenogo-potreby-problemy-ta-bachennya-majbutnogo

під управлінням Міністерства охорони здоров'я. Також є окремі реабілітаційні центри, підпорядковані Міністерству соціальної політики.

Фінансування медичного забезпечення відбувається через кілька різних державних інституцій, що ускладнює координацію та контроль. Окрім МОЗ і Міноборони, до фінансування залучене Міністерство соціальної політики (Мінсоцполітики), яке відповідає за безоплатне протезування та забезпечення допоміжними засобами реабілітації. Проте через складну бюрократичну систему державні кошти можуть залишатися невикористаними, а ветерани й ветеранки змушені звертатися по допомогу до благодійних організацій або оплачувати послуги самостійно¹²².

Відсутність комплексного підходу у сфері медичного забезпечення ветеранів і ветеранок починається ще на етапі проходження служби та призводить до труднощів у забезпеченні безперервності лікування й реабілітації. Зокрема, виникають складнощі під час переведення пацієнтів між закладами охорони здоров'я, коли для подальшого відновлення необхідний доступ до ширшого спектра послуг в інших медичних закладах. Такий процес часто ускладнений організаційно та логістично, а його реалізація може залежати від індивідуальних домовленостей між закладами та зусиль самих ветеранів/ок і членів їхніх родин¹²³.

Пропоновані пакети реабілітаційних послуг також не завжди враховують сучасні виклики й умови. Зокрема, у сфері реабілітації

¹²² Принцип. (2024). Реабілітація українських військових та ветеранів: досвід долання несистемності. pryncyp.org/analytics/rehabilitation

¹²³ Там само.

людей із залежностями від психоактивних речовин чинні програми підтримки та пакети послуг не адаптовані до актуальної поширеності наркотичних речовин. Так, для лікування залежності від опіюїдних речовин НСЗУ пропонує пакет замісної терапії, а для лікування залежності від сучасних синтетичних наркотичних речовин відповідного пакета лікування немає.

Експертні рекомендації

- **Продовжувати розробляти комплексну систему фізичної та психологічної реабілітації для громадян і громадянок України**

Реабілітація може бути не лише інструментом фізичного і психічного відновлення, а й важливим компонентом адаптації та повернення ветеранів і ветеранок. Тож необхідно, щоб майбутні зміни в системі охорони здоров'я враховували роль реабілітації в межах комплексного, міжвідомчого та міжсекторного підходів.

Зокрема, ми рекомендуємо:

- змінювати підходи до реабілітації — доступ до реабілітаційних послуг має надаватися на основі медичних показань та індивідуальних потреб людини, а не залежно від її формального статусу;
- запровадити єдині стандарти реабілітаційної допомоги;
- організувати навчання фахівців і фахівчинь з реабілітації з урахуванням потреб ветеранів та ветеранок;
- забезпечити наявність програм у медичних закладах вищої освіти для навчання спеціалістів і спеціалісток з реабілітації;
- забезпечити доступність реабілітації на різних рівнях — від лікарні до послуг вдома;
- створити ефективну систему моніторингу результатів та ефективності реабілітаційних заходів.

Продовження розбудови єдиної системи доготривалого та паліативного догляду і реабілітації для людей із втратою функціональності

Ветерани й ветеранки з важкими травмами, ампутованими кінцівками, порушеннями функцій головного мозку, хронічними захворюваннями та політравмами¹²⁴ можуть потребувати не лише періодичного медичного втручання, а й системного довготривалого догляду та підтримки. У деяких випадках повне відновлення функціональності може бути неможливим, що зумовлює потребу в системному безперервному догляді, який виходить за межі стандартної медичної допомоги.

Окремої уваги потребують ветерани й ветеранки, які пережили полон, оскільки для них може бути необхідним поєднання медичної, психологічної та соціальної підтримки на довготривалій основі.

Наразі питання лікування, медичного супроводу й довготривалого догляду і реабілітації ветеранів/ок перебуває у сфері відповідальності двох ключових міністерств — Міністерства охорони здоров'я та Міністерства соціальної політики України. Водночас вони працюють автономно, і міжвідомча взаємодія між ними залишається обмеженою, а механізми координації — недостатньо розвиненими. Як наслідок, система довготривалого догляду є фрагментованою: окремі послуги дублюються, інші можуть випадати з поля відповідальності. Це створює обмежений доступ до необхідної підтримки.

Часто значна частина догляду та довготривалої підтримки ветеранів і ветеранок лягає на плечі їхніх родин. Довготривалий догляд і реабілітація охоплюють не лише медичні процедури чи відновлення функціональності, а й допомогу в щоденному

¹²⁴ Політравма — це одночасне ушкодження двох або більше анатомічних ділянок чи систем організму, яке становить загрозу для життя пацієнта.

житті — купівлю продуктів, приготування їжі, дорогу до лікарні, прогулянки чи інші побутові справи.

Через те що частину послуг надає система охорони здоров'я, частину — соціальна система, а деякі взагалі не передбачені, ветерани, ветеранки та їхні родини нерідко мають обмежений доступ до всієї необхідної підтримки.

Поточна система соціальних і медичних послуг також не повною мірою враховує специфіку потреб ветеранів і ветеранок з інвалідністю. Зокрема, чинні механізми обмежено реагують на комплекс запитів, пов'язаних не лише з лікуванням, а й з повсякденними викликами.

Експертні рекомендації

- **Продовжувати розбудовувати систему довготривалого догляду та належної реабілітації для ветеранів і ветеранок з інвалідністю**

Розбудова системи допоможе забезпечити не лише безперервний медичний супровід, а й сприятиме соціальній адаптації, збереженню гідної якості життя людей з порушеннями здоров'я, а також зменшить навантаження на членів родин, які фактично виконують функції доглядальників¹²⁵. У її межах можна **створити спеціалізовані програми для ветеранів/ок зі складними фізичними травмами** з метою позиттивного цілісного догляду та підтримки їхнім доглядальникам/цям. Це також дасть змогу реагувати на індивідуальні запити, пов'язані не лише з лікуванням, а й із щоденними викликами ветеранів/ок, які втратили функціональність — побутом, мобільністю, працевлаштуванням.

¹²⁵ Більше про виклики, з якими стикаються саме сім'ї ветеранів і ветеранок, та можливі пропозиції щодо їхнього подолання, розповідаємо в Концепції державної політики щодо сімей ветеранів та ветеранок. veteranspolicy.org.ua/family

- **Вдосконалювати програми паліативної допомоги для ветеранів і ветеранок з інвалідністю, спрямовані на покращення якості життя**

Важливо покращувати цілісну систему підтримки для ветеранів та ветеранок, які мають важкі хронічні захворювання або хвороби, які прогресують (фізичні чи психічні), живуть з інвалідністю внаслідок бойових дій, поранень та потребують паліативної підтримки й полегшення симптомів.

Для цього можна організувати доступну медичну допомогу у вигляді мультидисциплінарних спеціалізованих служб, що також дасть змогу краще реагувати на індивідуальні запити, пов'язані не лише з лікуванням, а й із щоденними викликами — побутом, мобільністю, працевлаштуванням.

Додатково: за потреби програми можуть **забезпечувати** для ветеранів та ветеранок **пожиттєвий медсестринський супровід**. У разі, коли стан здоров'я людини вимагає регулярних медичних процедур, спостереження або догляду, наявність такої послуги є критично важливою для збереження стабільного самопочуття та профілактики ускладнень. Системне впровадження медсестринського супроводу також може зменшити кількість екстрених шпиталізацій і покращити прогноз для здоров'я.

- **Забезпечити комплексну медико-психологічну реабілітацію для звільнених з полону ветеранів і ветеранок**

Люди, які перебували в полоні, зазнали складних психологічних і фізичних навантажень¹²⁶. Важкі умови полону, як-от тривале недоїдання, зневоднення, відсутність медичної допомоги, холод, антисанітарія впливають на фізичне здоров'я — можуть спричиняти або загострювати захворювання. Після звільнення критично важливо забезпечити своєчасну медичну діагностику та лікування, щоби запобігти ускладненням. Особливої уваги потребують травми, поранення, переломи, ушкодження внутрішніх

¹²⁶ Люди, які пережили полон. Що варто враховувати при взаємодії. (2023, 30 жовтня). Ініціатива Олени Зеленської «Без бар'єрів». bf.in.ua/combat_exp/liudy-iaki-perezhyly-polon-shcho-varto-vrakhuvaty-pry-vzaiemodii

органів, оскільки в умовах неналежного лікування їхні наслідки можуть перейти в хронічну форму, призводити до незворотних змін у тілі та втрати функціональності.

Пережитий травматичний досвід глибоко впливає і на психічний та емоційний стан ветеранів і ветеранок. Люди можуть мати проблеми з пам'яттю, увагою, переживати болючі спогади, кошмари, втрату екзистенційної довіри до світу та цілісності особистості. Унаслідок довготривалої травматизації можуть розвиватися симптоми депресії, тривожність, страх смерті, панічні атаки та посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Саме тому критично необхідно **впровадити гарантовану базову підтримку в перший місяць після звільнення з полону** — реабілітацію для відновлення психофізіологічних функцій, працездатності та соціальної активності, лікувально-профілактичні заходи та оздоровчі процедури.

Додатково: організувати локальну соціальну та професійну адаптацію для звільнених з полону ветеранів і ветеранок за місцем їхнього проживання або тимчасового перебування.

Пережитий досвід полону може впливати також на соціальну адаптацію, повернення до роботи та в суспільство. Ветерани/ки можуть потребувати підтримки родини, знайомих та громади, тож важливо після повернення забезпечити їм доступ до місцевих ресурсів і допомоги.

Локальна адаптація може допомогти відновити соціальні зв'язки та зменшити ризик соціальної ізоляції. Також важливо, щоб підтримка передбачала професійну адаптацію, перекваліфікацію в разі потреби і повернення до ринку праці. Це також дасть змогу поновити економічну стабільність, що є важливим елементом загального відновлення та добробуту ветерана чи ветеранки.

Адаптація має відбуватися в зручному для ветеранів середовищі — у громадах за місцем проживання або тимчасового перебування — без необхідності здійснювати довгі переїзди чи звертатися до центральних установ.

Дореформування системи охорони психічного здоров'я

У лютому 2025 року в Україні набрав чинності Закон «Про систему охорони психічного здоров'я»¹²⁷, який є важливим етапом у формуванні ефективної, уніфікованої системи охорони психічного здоров'я. Цей нормативний акт уперше на рівні законодавства закріпив основні терміни та визначення, що стосуються сфери: «психічне здоров'я», «послуги у сфері психічного здоров'я», «надавач послуг у сфері психічного здоров'я», «фахівець у сфері психічного здоров'я». Закон також класифікує види допомоги у сфері — психосоціальну, психологічну, психіатричну, психотерапевтичну допомогу та психологічну реабілітацію.

До початку реформи система охорони психічного здоров'я була фрагментованою і недостатньо ефективною. Бар'єрами для розвитку якісної системи стали відсутність законодавчого регулювання ринку психотерапевтичних послуг, недостатні регулювання кваліфікації надавачів послуг та контроль за дотриманням професійної етики й захистом суб'єктів взаємодії. Новий закон запроваджує системний підхід до кваліфікації фахівців і фахівчинь у сфері охорони здоров'я, зокрема необхідність професійного розвитку та сертифікації.

До набуття чинності цього Закону в Україні вже були здійснені важливі кроки до регулювання та реформування системи психічного здоров'я. Зокрема, у грудні 2023 року Міністерство охорони здоров'я видало Наказ «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню»¹²⁸, який визначив порядок надання психосоціальної допомоги та послуг у сфері психічного здоров'я.

¹²⁷ Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» № 4223-IX (2025). zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text

¹²⁸ Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню» № 2118 (2024). zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text

Відповідно до цього порядку, надання психосоціальної допомоги здійснюється на трьох рівнях: **первинному, вторинному та третинному**.

Рівні надання психосоціальної допомоги

Залежно від індивідуальних обставин, зокрема життєвого етапу та попереднього досвіду, ветерани й ветеранки можуть потребувати психологічних послуг на різних рівнях психосоціальної допомоги.

На **первинному рівні** йдеться про першу психологічну допомогу – базову емоційну підтримку, стабілізацію психоемоційного стану та створення безпечного середовища. Цей етап часто є вирішальним для зниження рівня дистресу одразу після травматичних подій або повернення з фронту.

На **вторинному рівні** необхідним може бути психосоціальний супровід, до якого належать регулярна підтримка психічного здоров'я, консультації, допомога в адаптації після повернення з війська. Для частини ветеранів критично важливою є професійна психологічна підтримка, орієнтована на роботу зі специфічними викликами: посттравматичним стресовим розладом (ПТСР),

пережитим полоном, втратою побратимів і посестер, порушенням емоційної регуляції.

На **третинному рівні** важливою є мультидисциплінарна підтримка під час медичної або психологічної реабілітації, яка допомагає відновити функціональність, адаптуватися до змін, повернутися до цивільного життя та забезпечити цілісне відновлення.

Ми вбачаємо важливим, щоб ветерани й ветеранки могли отримувати якісну підтримку психічного здоров'я в межах загальної системи. Держава має зосередити зусилля на створенні ефективної сфери охорони психічного здоров'я, яка враховуватиме виклики воєнного часу, а також потреби й виклики ветеранів та ветеранок.

Навіть за умов стрімкої розбудови системи послуг у сфері психічного здоров'я, у найближче десятиріччя ми можемо прогнозувати дефіцит кваліфікованих фахівців/чинь, здатних надавати підтримку всім, хто її потребуватиме. Високий попит, обмежена кількість надавачів послуг та здорожчання послуг можуть призводити до браку доступних послуг для тих, хто їх потребує.

Окрім цього, у сфері психічного здоров'я є кілька системних бар'єрів, які суттєво впливають на якість психологічних та психотерапевтичних послуг:

1. Доступ фахівців/чинь до ринку надання послуг

Наразі в Україні немає процедури ліцензування психологів і психотерапевтів, яка оцінює кваліфікацію, досвід та рівень компетентності спеціалістів і спеціалісток. Тобто навіть диплом про вищу освіту вже дає право проводити діагностику, консультації, корекцію чи терапію.

2. Нестача узагальнених даних про вплив війни, військової служби та бойових дій на психічне здоров'я населення загалом і ветеранів та ветеранок зокрема

Ця прогалина робить неможливою розбудову ефективної системи охорони психічного здоров'я, спрямованої на превенцію та розроблення системних рішень для підтримки.

3. Відсутність чіткої системи скерування послуг психічного здоров'я

Це може спричинити нерівномірний розподіл запитів — коли доступ до підтримки фахівців/чинь отримують люди, яким трапилося менше бар'єрів до отримання послуги, а не ті, хто має цільову потребу.

Ці виклики потребують комплексного підходу, оскільки охоплюють велику систему надання допомоги у сфері психічного здоров'я — на різних ланках медичної допомоги, у різних форматах та на різних рівнях. Водночас уже зараз доцільно впроваджувати точкові рішення, які покращать доступ ветеранів та ветеранок до необхідних послуг і сприятимуть швидкій імплементації масштабніших змін.

Експертні рекомендації

■ Підвищувати якість послуг у сфері психічного здоров'я через контроль доступу до ринку надання послуг

Ухвалений у січні 2025 року Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні»¹²⁹ передбачає створення та роботу Національної комісії з питань психічного здоров'я. Серед її обов'язків зокрема — сертифікація фахівців і фахівчинь з психічного здоров'я, які надають послуги клієнтам та клієнткам.

¹²⁹ Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» № 4223-IX (2025).
Стаття 20. zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text

Станом на листопад 2025 року ця комісія ще не розпочала діяльності, але її функція підтвердження кваліфікації спеціалістів/ок вже зараз є критично важливою. Контроль доступу фахівців/чинь до ринку має сприяти підвищенню якості послуг, які отримують українці та українки у сфері психічного здоров'я.

- **Розширити спроможність системи надавати якісні послуги через навчання — додаткове для чинних фахівців/чинь з психічного здоров'я та з першої психологічної допомоги для всіх надавачів державних медичних послуг**

Таке навчання має бути спрямоване на розуміння специфіки психічного здоров'я та можливих станів в умовах сучасної війни для всього населення та під час безпосередньої участі в бойових діях для ветеранів і ветеранок.

Водночас для підвищення доступу до підтримки у сфері психічного здоров'я критично важливим є навчання з першої психологічної допомоги для всіх надавачів державних медичних послуг, соціальних працівників та працівниць, представників Національної поліції та операторів і операторок лінії 102 й 112. Це основний перелік людей, які можуть найпершими взаємодіяти з людьми в гострих кризових станах або загалом з тими, хто може потребувати психологічної підтримки. Тобто важливо, щоб психосоціальну допомогу первинного рівня могли надати не лише фахівці/чині з психічного здоров'я, а й ті, з ким людина вже взаємодіє на цьому етапі. Таке навчання не тільки зменшить навантаження на фахівців/чинь з психічного здоров'я, а й дасть змогу підтримати людину в моменті, коли це найбільш необхідно.

Навчання з першої психологічної допомоги для всіх надавачів державних медичних послуг також забезпечить можливість отримувати підтримку на будь-якій ланці медичної допомоги з подальшим перескеруванням до профільних фахівців/чинь за потреби.

■ **Продовжити реалізацію державної компенсації за надання психотерапевтичних послуг**

З огляду на можливе здорожчання послуг, важливо не лише працювати над професійним розвитком медичного персоналу, а й забезпечувати доступність допомоги для ветеранів/ок.

Державна програма компенсації від Міністерства у справах ветеранів щодо безоплатної психологічної допомоги для ветеранів, ветеранок, їхніх родин і родин полеглих¹³⁰ уже дає змогу зробити психотерапію доступнішою з урахуванням індивідуальних потреб. Важливо продовжувати цю програму, щоб ще більше ветеранів і ветеранок мали можливість отримати якісну підтримку у сфері психічного здоров'я.

¹³⁰ Станьте надавачем послуг із психологічної допомоги для ветеранів війни, членів їхніх сімей, родин полеглих та отримуйте оплату за послуги від Мінветеранів. (2025, 11 лютого). mu.gov.ua/news/stante-nadavachem-posluh-iz-psykholohichnoi-dopomohy-dlia-veteraniv-viiny-chlena-m-ikhnikh-simei-rodynam-polehlykh-ta-otrymuite-oplatu-za-posluhy-vid-minveteraniv

Доступність і якість медичних послуг

Охоплення специфічних потреб ветеранів і ветеранок у межах Програми медичних гарантій

Програма медичних гарантій (ПМГ), яку фінансує Національна служба здоров'я України, визначає перелік та обсяг послуг, гарантованих державою для всіх громадян і громадянок України. Однак повномасштабна війна спонукає до суттєвого переосмислення пріоритетів і механізмів функціонування ПМГ.

Воєнні дії у всій країні призвели до значного зростання кількості пацієнтів і пацієнток із бойовими травмами, пораненнями та психічними розладами. Це створює потребу розширювати пакети ПМГ і вдосконалювати систему реімбурсації – відшкодування витрат на лікарські засоби й медичні послуги.

Крім того, чинна ПМГ поки що недостатньо враховує специфічні потреби ветеранів і ветеранок, яким необхідна тривала реабілітація, складні оперативні втручання й відновлення після поранень. Одна з причин – нестача даних про вплив служби та участі у бойових діях на їхнє фізичне та психічне здоров'я. Через це НСЗУ не може спрогнозувати, які стани й захворювання, зокрема хронічні, уже поширені або можуть стати поширеними серед ветеранів та ветеранок у майбутньому, і які саме пакети послуг будуть потрібні, щоб задовольнити їхні потреби.

Важливою після повернення зі служби може бути комплексна діагностика здоров'я: психологічного та фізичного стану, зокрема, виявлення наслідків черепно-мозкових травм. Після поранень, втрати кінцівок, травм слуху необхідні протезування чи додаткові дорогі матеріали для відновлення й підтримки функціональності. Бойові травми, вплив забруднення та важких умов, медикаменти

й стрес також можуть впливати на репродуктивну здатність людини.

Це не повний перелік наслідків, тож **дослідження стану здоров'я ветеранів, ветеранок і населення загалом мають стати основою для перегляду й оновлення медичних пакетів та забезпечення належного фінансування критично важливих послуг.**

Експертні рекомендації

- **Продовжувати трансформувати ПМГ з урахуванням медичних викликів воєнного часу**

Важливо регулярно проводити аудит ПМГ, щоб оцінювати реальний попит на пакети медичних послуг і визначити пріоритетні напрями для розширення, які відповідатимуть сучасним потребам і викликам.

Поступова трансформація ПМГ з урахуванням викликів воєнного часу зробить систему охорони здоров'я чутливішою до актуальних потреб ветеранів/ок та всього населення. Аудит ПМГ дасть змогу оптимізувати наявні ресурси, зосередившись на напрямках, які мають високий попит і значення для відновлення здоров'я.

- **Запровадити регулярний чекап здоров'я після демобілізації/звільнення зі служби**

Одноразовий сертифікат на **повний комплексний медогляд** необхідно забезпечити для всіх ветеранів та ветеранок після демобілізації/звільнення зі служби. Такий чекап дасть змогу розуміти свій стан здоров'я на перших етапах повернення до цивільного життя й піклуватися про себе та своє здоров'я відповідно до власних потреб.

Для своєчасної профілактики та виявлення порушень здоров'я, які могли бути непоміченими в умовах бойових дій/підвищеного

стресу або розвинутися після, важливою є можливість **повторного регулярного чекапу** з меншою кількістю послуг.

- **Розширити програму реімбурсації (відшкодування) лікарських засобів для амбулаторного лікування**

Амбулаторне лікування часто потребує тривалого приймання препаратів і, відповідно, постійних витрат. Розширення реімбурсації (відшкодування) і покриття індивідуальних витрат на складні випадки лікування зменшує бар'єри для безперервного лікування та фінансове навантаження на пацієнтів/ок і їхні родини, підвищує доступність життєво необхідних послуг і препаратів. Регулярний доступ до потрібних ліків також зменшує ризики загострення хронічних станів.

Зокрема, ми пропонуємо розширення програми реімбурсації у сфері психіатрії та неврології, оскільки деякі психіатричні та неврологічні препарати є критично важливими для стабілізації стану, але мають високу вартість. З часом перелік лікарських засобів можна розширювати.

- **Створити механізм індивідуального фінансування дорогих витратних матеріалів та забезпечити покриття їхньої вартості**

Ветерани й ветеранки з важкими пораненнями можуть потребувати встановлення ендопротезів, слухових апаратів, пластин для остео- й металоостеосинтезу, гвинтів та інших дорогих витратних матеріалів. Часто ціна на них може бути непосильною, однак вони потрібні для успішного лікування, реабілітації, відновлення функціональності та активності.

Використання якісних матеріалів також значно зменшує ризики ускладнень та повторних операцій. Наприклад, вчасне встановлення ендопротеза або металоконструкцій після травми дає змогу зберегти рухливість кінцівки. Механізм індивідуального фінансування допоможе забезпечити ветеранам і ветеранкам доступ до них та враховувати специфіку потреб кожного пацієнта і пацієнтки — анатомічні особливості, тип травми, медичні показання.

Інформаційна доступність і підтримка

Розвиток поінформованості ветеранів і ветеранок про доступні медичні послуги та стан власного здоров'я

Після завершення військової служби ветерани та ветеранки можуть стикатися з викликами у сфері охорони здоров'я, одним із яких є недостатня поінформованість. Повертаючись до цивільного життя, вони можуть не знати про свої права, доступні послуги та шляхи отримання медичної допомоги.

Цивільна система охорони здоров'я не завжди готова до супроводу ветеранів і ветеранок як пацієнтів і пацієнток під час переходу з військового середовища до цивільного життя. Чинні пакети послуг ПМГ охоплюють широкий перелік потреб — від профілактичних оглядів до психологічного консультування. Однак деколи факт доступності таких послуг залишається невідомим або незрозумілим для користувача.

З початку повномасштабного вторгнення профільні міністерства, зокрема МОЗ та Мінветеранів, почали реалізовувати пілотні й постійні проєкти щодо охорони здоров'я ветеранів і ветеранок, зокрема із зубопротезування¹³¹, розширеної первинної медичної допомоги, яка охоплює комплексний скринінг та психологічне

¹³¹ Кабінет Міністрів України. (2024, 27 лютого). Постанова № 212 «Деякі питання реалізації пілотного проєкту щодо зубопротезування окремих категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України».
kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-realizatsii-pilotnoho-proektu-shchodo-zuboprotezuvannia-okremykh-katehori-osib-iaki-zakhyshchaly-nezalezhnist-suverenitet-ta-terytorialnu-tsilisnist-ukrainy-i270224-212

консультування¹³². Проте важливо також, щоб ветерани й ветеранки були поінформовані про подібні програми.

У дослідженні про досвід реабілітації українських військовослужбовців/иць і ветеранів/ок 35 % опитаних, які потребували реабілітації, але не пройшли її, зазначили, що не мали інформації про таку можливість¹³³. В іншому дослідженні про потреби ветеранів і ветеранок на запитання про якість і доступність державних програм реабілітації та протезування для людей з інвалідністю 55 % опитаних було важко відповісти¹³⁴. Це може свідчити про низьку поінформованість або повну необізнаність щодо наявності подібних державних програм.

Рівень обізнаності військовослужбовців/иць і ветеранів/ок
про реабілітаційні програми

Однією з причин непоінформованості може бути недостатня координація політик і стратегій Сил безпеки та оборони, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства соціальної політики й Міністерства у справах ветеранів України, зокрема в питаннях здоров'я воїнів і воїнок та ветеранів і ветеранок. Відсутність узагальненої інформації про наявні послуги, програми

¹³² Національна служба здоров'я України. (2025, 4 березня). Оголошення про укладення договорів про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій за пакетом «Розширені послуги з первинної медичної допомоги окремим категоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України».
contracting.nszu.gov.ua/kontraktuvannya/kontraktuvannya-2025/ogoloshennya-2025/ogoloshennya-za-paketom-rozshireni-poslugi-z-pervinnoyi-me99

¹³³ Принцип. (2024). Реабілітація українських військових та ветеранів: досвід долання несистемності. pryncyp.org/analytics/rehabilitation

¹³⁴ Кіріллова, Ю., Зновяк, В., Казанська А. (2023). Потреби ветеранів 2023. Український ветеранський фонд. veteranfund.com.ua/analytics/needs-of-veterans-2023

й можливості створює додаткові перешкоди для ветеранів/ок на шляху до отримання якісних послуг у цій сфері.

Тому важливим є **розвиток системної просвітницької роботи, яка сприятиме підвищенню обізнаності** ветеранів і ветеранок про власне здоров'я, доступні послуги, симптоми, на які варто звернути увагу, та механізми звернення по допомогу. Ідеться не лише про разові інформаційні кампанії, а й про **впровадження сталої комплексної системи інформування** як на рівні медичних закладів, так і через спеціальні платформи, що повідомляють про доступні послуги.

Лікарі й лікарки первинної ланки можуть відігравати ключову роль у цій роботі за наявності відповідної підготовки та чітко визначених повноважень. Серед їхніх завдань може бути базове інформування про психічне та фізичне здоров'я, можливі виклики, пов'язані з наслідками військової служби, можливість проходження добровільного первинного чекапу, пояснення подальших кроків лікування і переадресація до профільних фахівців/чинь у разі потреби. Такий підхід має сприяти виявленню ризиків на ранніх етапах і підвищувати довіру до системи охорони здоров'я серед ветеранів і ветеранок.

Паралельно варто впроваджувати загальнодоступні просвітницькі програми у формі зрозумілих інформаційних матеріалів чи онлайн-кампаній. Такі ініціативи допоможуть самостійно розпізнавати ознаки психологічного виснаження чи розладів, долати індивідуальні бар'єри, стигми чи стереотипи щодо звернення по допомогу та формувати навички самопомоги й загального піклування про власний добробут.

Це може суттєво підвищити ефективність системи охорони здоров'я, сприяти піклуванню про власне здоров'я та активізувати використання вже наявних можливостей. Доступна інформація про функціонування системи має допомогти орієнтуватися в ній та своєчасно звертатися по необхідні послуги.

Висновки

Аналіз потреб ветеранів і ветеранок у сфері охорони здоров'я засвідчив низку ключових напрямів, які потребують подальшого розвитку та системних рішень:

1 Необхідність системного вивчення та прогнозування впливу бойових дій на стан здоров'я

Брак даних про вплив участі в бойових діях у російсько-українській війні на фізичне й психічне здоров'я ускладнює ефективне функціонування системи охорони здоров'я.

Системний та узагальнений збір такої інформації дасть державі змогу розробляти програми превенції, оцінювати коротко- та довгострокові наслідки війни для здоров'я та враховувати їх у медичних протоколах і пакетах послуг.

2 Інтеграція підтримки ветеранів у загальну систему охорони здоров'я та підвищення її спроможності

Ветерани й ветеранки мають отримувати в межах наявної системи охорони здоров'я послуги, адаптовані до викликів після завершення військової служби.

Напрями медичної підтримки для ветеранів і ветеранок мають спиратися на реальні потреби, виявлені під час емпіричних досліджень.

Система охорони здоров'я потребує продовження фундаментальних реформ і розбудови, включно зі створенням комплексної системи реабілітації та психологічної допомоги. Її завдання — всебічно адаптуватися до впливу війни на фізичне та психічне здоров'я населення та враховувати медичні потреби всіх людей, а не створювати специфічну підсистему, орієнтовану лише на ветеранів і ветеранок.

3 **Посилення системи реабілітації**

Реабілітація є критично важливим складником відновлення після поранень, травм, захворювань та інших наслідків для здоров'я, пов'язаних із військовою службою та участю в бойових діях. Водночас система реабілітації в Україні поки є фрагментованою, що може суттєво ускладнювати доступ ветеранів і ветеранок до якісних послуг.

Важливо продовжувати розробляти комплексну систему фізичної та психологічної реабілітації для громадян та громадянок України, запроваджувати єдині стандарти надання реабілітаційних послуг, навчати фахівців/чинь та впроваджувати дієві механізми моніторингу ефективності.

4 **Довготривалий догляд і підтримка для людей із втратою функціональності**

Ветерани з тяжкими травмами, інвалідністю, досвідом полону, потребують не лише медичної, а й соціальної підтримки на постійній основі. Важливо розробити систему комплексного довготривалого догляду, включно з життєвим медсестринським супроводом та програмами адаптації.

5 **Системний підхід до сфери психічного здоров'я**

Реформа психічного здоров'я є важливим кроком, проте наявні ресурси поки що не відповідають високому попиту. Ветерани і ветеранки потребують послуг на різних рівнях — від первинної психологічної підтримки до мультидисциплінарної реабілітації.

Необхідно розширити навчання з надання першої психологічної допомоги для усіх надавачів державних

медичних послуг, забезпечити контроль якості психологічних послуг через регулювання доступу фахівців/чинь до ринку та розвивати механізми, що роблять психологічні послуги, зокрема психотерапію, фінансово доступними.

6 Продовження адаптації Програми медичних гарантій до сучасних викликів

Наразі ПМГ не завжди враховує специфіку бойових травм, потребу в тривалій реабілітації, протезуванні, підтримці репродуктивного здоров'я та лікування складних випадків. Тому продовження аудиту ПМГ, розширення реімбурсації (відшкодування) та запровадження регулярних медичних оглядів після звільнення зі служби/демобілізації є критично важливими.

7 Доступність послуг завдяки інформаційній підтримці

Ветерани та ветеранки можуть не знати про доступні послуги. Системна просвітницька робота та доступна інформація в громадах суттєво підвищать рівень обізнаності, довіру до системи й ефективність надання допомоги.

Компонент 2

Житло та фізичне середовище

Анотація

Цей підрозділ концепції описує, як житлові умови та фізичне середовище впливають на добробут ветеранів і ветеранок та їхні потреби в доступності оселі, транспорту та громадського середовища. У фокусі — формування простору, що забезпечує базову стабільність і сприяє поверненню до цивільного життя, відновленню автономії, безпеки та добробуту після завершення служби.

У ньому ми розглядаємо:

- житлові потреби ветеранів і ветеранок після служби, зокрема через втрату або відсутність житла, внутрішнє переміщення та фінансову нестабільність;
- чинні механізми державної житлової політики та програми підтримки (компенсації, пільгове кредитування, оренда);
- потреби в адаптації житлових просторів для ветеранів і ветеранок з інвалідністю;
- аспект житлово-комунальних послуг та їхній вплив на фінансову спроможність і комфорт ветеранів і ветеранок;
- значення мобільності та доступності для підтримки активності ветеранів і ветеранок, збереження соціальних зв'язків та доступу до послуг;
- виклики й інструменти підтримки у сфері громадського транспорту, персонального пересування, а також державної транспортної політики.

Вступ

Незалежно від причини завершення служби ветеранів і ветеранок, їхнього досвіду у війську і першочергових потреб опісля, їм важливо мати стабільний, безпечний і доступний простір, що сприяє відновленню добробуту й самореалізації¹³⁵. Потреба в такому просторі пов'язана не з бойовим минулим, а з іншими станами й досвідами, які можуть проживати усі громадяни/ки країни — наприклад, внутрішнє переміщення, втрата або пошкодження житла через обстріли росії, інвалідність та потреба в безбар'єрному середовищі, можливість придбати або орендувати за прийнятною ціною відносно доходу. Водночас бойовий досвід може накладати додаткові виклики для задоволення цих потреб.

Так, під час служби у війську ветерани та ветеранки позбавлені можливості дбати про своє житло, підтримувати його комфорт через ремонт або облаштування. Особливо це відчутно для тих ветеранів/ок, які не мають дружини/чоловіка або партнера/ки, які могли б займатися цим за їхньої відсутності, а також відповідних фінансових, часових чи інших ресурсів.

Якщо оселя ветерана або ветеранки залишилася на тимчасово окупованій території, вони стикаються з додатковими викликами. Під час служби воїни/ки не мають змоги проживати досвід внутрішнього переміщення — переїхати до іншої громади, орендувати або придбати нове житло, адаптуватися в новому середовищі. Навіть якщо їхня родина вже пройшла ці етапи, ветерани/ки повертатимуться з війська в незнайому громаду та чуже для себе житло. У разі втрати або пошкодження житла вони так само мають відкладати ремонт, відбудову, оформлення необхідних документів і відшкодувань або пошук нової домівки до завершення служби.

Інвалідність та потреба в безбар'єрному середовищі також можуть бути спільними для різних громадян і громадянок, однак бойові

¹³⁵ Ветеран Хаб. (2023). Концепція добробуту ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/dobrobut_opys-skorochno.pdf

травми потребують окремого врахування — до прикладу, частина ветеранів/ок може мати підвищену чутливість до шуму, освітлення, потребу в приватності, безпечному розміщенні, що накладає додаткові вимоги до якості та функціональності житла.

Ветерани/ки можуть втратити можливість користуватися власним житлом, якщо воно не облаштоване з урахуванням нових потреб, та змушені проходити тривалий процес переоблаштування простору або пошуку нового. Простір для них має забезпечувати відчуття безпеки, комфорт у повсякденні та можливість автономного життя — від пересування помешканням до приготування їжі, прийняття душу чи відкривання дверей.

Бойовий досвід може також мати опосередкований вплив на можливість придбати або орендувати житло. Через тривалу службу ветерани/ки можуть втратити стабільний дохід на цивільному ринку праці, а після повернення змушені наново відбудовувати свій добробут. Навіть за наявності державних програм підтримки їм може бути складно зібрати кошти на початковий внесок, конкурувати за ринкове житло або знайти оренду в прийнятних умовах і на прийнятний термін. Так бойовий досвід не тільки впливає на фізичну та емоційну спроможність ветерана/ки шукати, облаштовувати чи утримувати житло, але й ускладнює доступ до тих самих базових ресурсів, які мають бути доступними для всіх громадян/ок.

Добробут у житловій сфері для ветеранів і ветеранок, як і багатьох людей, — важлива частина можливості будувати своє життя, відчувати безпеку та захищеність. Саме тому житлова підтримка після завершення служби — у період, коли особливо потрібні відпочинок і відновлення — є формою визнання їхнього внеску, досвіду та пройденого шляху.

Безпечний і комфортний простір стосується й широкої системи мобільності та доступності — міського планування, соціальної інфраструктури та транспорту. Ветерани та ветеранки мають бути рівними та бажаними відвідувачами, учасниками та користувачами всіх публічних просторів у громаді, а не тільки спеціалізованих

«ветеранських» закладів чи послуг. Такий підхід сприяє не лише їхній адаптації, а й формуванню суспільства, що цінує досвід ветеранів та ветеранок і залучає їх у повсякденне життя та громадське середовище без стигми чи маргіналізації.

Дослідження, зокрема у сфері урбаністики, соціології, соціальної психології¹³⁶ та медицини¹³⁷, указують, що мобільність дає змогу розширювати комфортний і безпечний простір людини.

Що більший і ширший цей простір, то більше потрібної інфраструктури й соціальних активностей він охоплює і впливає на рівень добробуту в інших сферах. Для ветеранів та ветеранок це може стати значущою частиною комфортного повернення та адаптації в цивільному житті.

Мобільність ми розглядаємо також як можливість самостійно пересуватися простором. Доступність громадського транспорту, транспортних маршрутів і спроможність купити та користуватися власним авто без фізичних і матеріальних бар'єрів безпосередньо впливають на здатність ветеранів і ветеранок бути активними, отримувати необхідні їм послуги, підтримувати соціальні зв'язки та зберігати незалежність.

Житло та фізичне середовище утворюють взаємопов'язану систему, яка формує основу повсякденного життя. Цей компонент політики має забезпечувати гідні умови проживання, знижувати ризики ізоляції та створювати передумови для відновлення добробуту ветеранів і ветеранок.

¹³⁶ Angell, L. C., & Klassen, R. D. (2014). Integrating environmental issues into the mainstream: An agenda for research in operations management. *Journal of Operations Management*. doi.org/10.1016/j.jom.2014.01.010

¹³⁷ Health and wellbeing care: How mobility impacts quality of life. (2024, 13 March). LOH Medical. lohmedical.com/en/blog/health-and-wellbeing-care-how-mobility-impacts-quality-life

Житлові потреби ветеранів та ветеранок

Житло — базова потреба кожної людини і його наявність або відсутність залежить від широких соціально-економічних умов та загалом державної житлової політики.

Комфортне помешкання — це один зі значущих компонентів добробуту ветеранів і ветеранок на всіх етапах повернення. Саме у своєму житлі вони можуть відчувати фізичну та емоційну безпеку.

Згідно з дослідженням «Шлях ветеранів та ветеранок»¹³⁸, **воїни та воїнки після повернення мають такі житлові потреби:**

- 1) власний простір та місце, де можна жити;
- 2) власне житло — можливість придбати його, зокрема скористатися житловими програмами з доступними умовами, володіти ним, перебудовувати житловий простір;
- 3) комфортні умови — створення простору, який відповідає уявленням людини про комфортне життя;
- 4) особистий простір для відновлення — можливість побути наодинці;
- 5) інклюзивність житла — облаштування простору після поранення.

Під час служби в умовах воєнного стану військові переважно живуть не вдома та не мають змоги дбати про власне приватне житло, доглядати та покращувати його. Після завершення служби або суттєвої зміни її характеру ветерани та ветеранки можуть потребувати дому, у який вони повертатимуться або де розпочнуть відбудову свого добробуту.

¹³⁸ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

Впливає на можливість користуватися житлом і повномасштабне вторгнення росії. За підрахунками Київської школи економіки¹³⁹, з 2022 року через воєнні та бойові дії в Україні були знищені або пошкоджені понад 170 тис. житлових будівель загальною площею 88,9 млн кв. м, що становить 8,6 % від усього житлового фонду. Це негативно позначилося на житлових умовах приблизно 1,4 млн домогосподарств, або 3,4 млн людей.

Оскільки ветерани та ветеранки — люди з різних областей, різного віку й мають різний рівень доходів, а також через суттєвий вплив російського вторгнення в Україну, з 2014 року дотепер ми розглядаємо множину можливих житлових досвідів: відсутність власного житла, недоступність через окупацію, руйнування або пошкодження через бойові дії.

В умовах війни, що триває, ветерани та ветеранки з тимчасово окупованих і прифронтових територій найчастіше змушені починати цивільний шлях не з повернення додому, а з пошуків нового дому для себе та своїх близьких. Ця потреба може бути тимчасовою, якщо ветеран/ка планує повернутися додому після деокупації чи відбудови свого житла, або довгостроковою, якщо дім повністю зруйнований або перебуває під тимчасовою окупацією. Не всі ветерани та ветеранки купують нові домівки (через відсутність бажання або накопичень), тому винаймають житло, що своєю чергою негативно впливає на фінансову стабільність і розбудову довгострокових планів щодо житлових умов.

Тож повернення зі служби разом із досвідом внутрішнього переміщення можуть стати подвійним викликом: коли процес відновлення та адаптації до цивільного життя накладається на пошук житла через його втрату або неможливість повернутися в рідний населений пункт.

¹³⁹ Прямі збитки інфраструктури України через війну зросли до \$170 млрд — оцінка KSE Institute станом на листопад 2024 року. (2025, 14 лютого). Kyiv School of Economics. kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-listopad-2024-roku

Державна житлова політика

Право на житло для всіх громадян та громадянок України закріплене в статті 47 Конституції: «Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду»¹⁴⁰. Ці умови реалізуються через формування та впровадження житлових програм для всіх жителів країни, зокрема ветеранів і ветеранок.

Нині вони мають доступ до такої загальної житлової підтримки¹⁴¹:

- квартирний облік у разі відсутності житла — забезпечення помешканням у загальному порядку;
- квартирний облік для поліпшення житлових умов;
- програма пільгового кредитування «єОселя»;
- державна програма забезпечення доступним житлом;
- програма «Власний дім», яка передбачає можливість отримати довгостроковий кредит для індивідуальних забудовників у селі;
- компенсація за знищене житло.

Окрім загальних програм, для ветеранів і ветеранок чинне законодавство передбачає додаткову житлову підтримку:

- учасники та учасниці бойових дій мають право першочергово отримати житло в загальному порядку через квартирний облік серед усіх громадян і громадянок, а люди з інвалідністю внаслідок війни — позачергово;
- грошову компенсацію за належні для отримання житлові приміщення — для ветеранів/ок з інвалідністю внаслідок війни I та II групи;

¹⁴⁰ Конституція України. (1996, 28 червня). Верховна Рада України. zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

¹⁴¹ Принцип. Житлові програми для ветеранів. navigator.pryncyp.org/veterans/housing-programs

- грошову компенсацію за належні для отримання житлові приміщення — для учасників бойових дій зі статусом ВПО або ветеранів з інвалідністю внаслідок війни III групи;
- проведення безоплатного капітального ремонту власних житлових будинків і квартир;
- грошову компенсацію за найм (оренду) житла (призначається один раз, але на строк, який не перевищує шість місяців)¹⁴².

Попри законодавчо передбачену підтримку, державна житлова політика щодо ветеранів і ветеранок дещо фрагментована та не працює узгоджено, а державні програми не завжди ефективно реалізуються через процедурні складнощі та недостатнє фінансування.

Чинний Житловий кодекс України¹⁴³, ухвалений у 1983 році, не враховує змін за останні десятиліття, які відбулися в житловому фонді та потребах людей, тому державна житлова політика потребує перегляду та оновлення.

Ми вже бачимо важливі кроки в цьому напрямі. У січні 2025 року Уряд зареєстрував проєкт Закону України № 12377 «Про основні засади житлової політики»¹⁴⁴, який має формувати житлову політику України з урахуванням стандартів і норм Європейського Союзу, зокрема принципів доступності та безбар'єрності, справедливого та рівного доступу до житла, стратегічного планування та соціальної інтеграції. Також у майбутньому має бути сформована Єдина інформаційно-аналітична житлова система, яка виконуватиме роль публічного реєстру з даними про житловий фонд України та про тих, хто може скористатися підтримкою для реалізації права на житло.

¹⁴² Принцип. Житлові програми для ветеранів. navigator.pryncyp.org/veterans/housing-programs

¹⁴³ Житловий кодекс України (30 червня 1983). № 5464-X. Верховна Рада України. zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text

¹⁴⁴ Проєкт Закону України «Про основні засади житлової політики» № 12377 (2025, 6 січня). itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55543

Така житлова реформа — необхідний крок для створення єдиної стратегії житлової політики. Розроблена державна стратегія житлової політики сприятиме ефективному розподілу ресурсів та забезпеченню житлом не лише ветеранів і ветеранок, а й інших соціальних груп, які мають потребу в підтримці. У її основі вже закладений важливий підхід: люди можуть мати різні потреби та можливості реалізації права на житло залежно від фінансового становища та фізичного здоров'я. Також стратегія враховує, що приватна діяльність у сфері житла змінилась із часу ухвалення чинного Житлового кодексу України й потребує регулювання.

Окрім загального системного виклику — відсутності оновленої державної стратегії житлової політики — ми також проаналізували актуальні проблеми, що безпосередньо впливають на житловий добробут ветеранів та ветеранок, і далі розглянемо їх детальніше.

Важливо: ми не подаємо загальний огляд сфери житла і її поточної ситуації та викликів, а фокусуємося на потенційно можливих рішеннях, які може впровадити держава і які задовольнятимуть потреби ветеранів і ветеранок. Ці потреби ми визначили на основі аналізу наявних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції громадських організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і консультацій / обговорень з експертами та експертками сфери. Ми розуміємо, що не могли охопити всіх можливих викликів і потенційних рішень, тому важливо продовжувати досліджувати цю тему, щоб розробити дієву підтримку для ветеранів і ветеранок у сфері житлового добробуту.

Власне житло

За результатами дослідження «Реінтеграція ветеранів»¹⁴⁵, у 2019 році частка ветеранів і ветеранок, які володіють житлом, була майже на 20 % меншою порівняно із цивільним населенням. Після початку повномасштабної війни ситуація могла змінитися, однак поки ми не маємо нових даних.

Можливість мати своє житло може бути важливою частиною добробуту ветеранів і ветеранок. Одна з доступних житлових програм в Україні — «єОселя», яка почала діяти в жовтні 2022 року. Вона дає змогу всім громадянам і громадянкам від 18 до 70 років отримати кредит на житло під 7 % на перші 10 років, а після — зі ставкою 10 %. Такі умови є суттєво вигіднішими порівняно з ринковими інструментами, до прикладу, іпотечними кредитами під 15–25 % річних, які пропонують банки.

Для окремих груп — військовослужбовців за контрактом, медиків, педагогів, науковців — програма має пільгові умови: кредитну ставку 3 % на перші 10 років, а після — 6 %.

Програма доступного житлового кредитування «єОселя»

Група позичальників	Річні процентні ставки	
	Перші 10 років	Після
Загальна	7 %	10 %
Пільгова у т. ч. для військовослужбовців/иць за контрактом	3 %	6 %

¹⁴⁵ IREX, Ветеран Хаб. (2021). Програма реінтеграції ветеранів. Аналітичний звіт від 14 липня 2021 р. С. 3. irex.org/sites/default/files/Veterans-Current-Employment-Conditions-Ukrainian.pdf

Ветерани й ветеранки не входять до цього переліку та не мають доступу до вигідніших умов програми. Після повернення до цивільного життя вони не завжди мають достатньо фінансових ресурсів для купівлі житла на загальних умовах кредитування програми «єОселя», адже протягом служби часто не могли накопичити капітал та заощадити кошти, які надалі можна використати на купівлю власного житла, зокрема на перший внесок.

Умови	Перешкоди
Сума першого внеску	
До 20–30 % від вартості житла¹⁴⁶. Для молоді віком до 25 років перший внесок знижений до 10 % від вартості житла¹⁴⁷	Попри знижений відсоток для громадян до 25 років, сума першого внеску усе одно може бути зовеликою для ветеранів і ветеранок, які лише починають розбудовувати цивільний добробут
Вік житла	
Квартира або приватний будинок має бути не старшим за три роки	Така умова створює значні труднощі для тих, хто живе в регіонах із низькими темпами будівництва або в місцях, де на значно дорожчі новобудови є великий попит. Ветерани та ветеранки в малих містах і селах фактично не можуть скористатися програмою через відсутність відповідного житла. У великих містах ціни на новобудови високі, що ускладнює можливість придбання житла навіть за пільговим кредитуванням.

¹⁴⁶ єОселя. Програма доступного кредитування житла. єОселя. Дія. eoeselia.diiia.gov.ua

¹⁴⁷ Як отримати житло в кредит: детальний огляд оновленої програми єОселя. (2024). Свій дім. sviydim.media/articles/help/yak-otrymaty-zhytlo-v-kredyt-detalnyj-oglyad-onovlenoyi-programy-yeoselya

Умови	Перешкоди
Кредитна ставка	
Залежить від груп позичальників	Ветерани та ветеранки, люди зі статусом ВПО та всі інші громадяни та громадянки, які не належать до пільгових груп, можуть отримати іпотеку під 7 % за умови, що вони не мають у власності житла або його площа не перевищує встановлених нормативів. Після 10 років ставка зростає до 10 % та 6 % відповідно, що впливає на доступність програми в довгостроковій перспективі. З огляду на зростання вартості житла навіть ставка 7 % може виявитися завищеною, що ускладнює можливість купівлі власного житла для ветеранів і ветеранок.

Експертні рекомендації

- **Додати ветеранів і ветеранок до переліку пільгових груп в межах програми «єОселя»**

Оскільки програма «єОселя» уже передбачає цільову допомогу для окремих груп населення, ми вважаємо важливим додати до цього переліку ветеранів та ветеранок. Такий крок є не лише практичною підтримкою, а й формою державного визнання внеску воїнів та воїнок у захист країни.

Після повернення ветерани та ветеранки потребуватимуть часу для відновлення і адаптації, протягом якого можуть лікуватися, віднаходити нові цінності, перекваліфіковуватися в професії, змінювати роботу та розбудовувати цивільний добробут і дохід. Водночас вони можуть мати потребу в доступному й комфортному житлі та не завжди мають змоги його придбати. Надання ветеранам і ветеранкам пільгового кредиту в межах програми

«ЄОселя» допоможе їм легше розпочати нове життя після повернення — з власним житлом і підтримкою на етапі відновлення.

Житло для ветеранів та ветеранок із досвідом внутрішнього переміщення

До повномасштабної війни ветерани й ветеранки могли перебувати в черзі на отримання житла в населених пунктах, які згодом стали тимчасово окупованими. З 2018 року в Україні працював механізм, який давав змогу в таких випадках отримати грошову компенсацію на придбання нового житла. Його регулювала **постанова Кабінету Міністрів України № 280**¹⁴⁸, проте у 2023 році її дія припинилася і поки нового дієвого механізму держава не запровадила.

Відсутність стабільного фінансування та незрозумілі перспективи відновлення програми створили ситуацію, за якої ветерани та ветеранки зі статусом ВПО залишаються без ефективної системи отримання житлової підтримки.

Водночас ветерани та ветеранки, чиє житло було пошкоджене або знищене внаслідок збройної агресії росії, уже зараз мають пріоритетне право на отримання грошової компенсації за нього, тоді як ветерани-ВПО, які не отримали житло, втратили таку змогу.

¹⁴⁸ Постанова Кабінету Міністрів України № 280 від 18 квітня 2018 року «Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» була чинною до 24 березня 2023 року. Тоді Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 263 «Деякі питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України», що внесла зміни до постанови № 280.

Експертні рекомендації

- **Надати часткову компенсацію за неотримане або зруйноване житло для ветеранів і ветеранок з досвідом внутрішнього переміщення**

Ми пропонуємо відновити механізм, закладений у постанові № 280, та адаптувати його **для ветеранів/ок з досвідом внутрішнього переміщення, які:**

- стояли на квартирному обліку в окупованих громадах до повномасштабного вторгнення та не мають можливості отримати обіцяне житло;
- мають зруйноване житло внаслідок збройної агресії росії.

Грошова компенсація за неотримане житло відновлює справедливість для ветеранів/ок, які формально мали право на житло, але фактично його втратили. Вона дає змогу купити або орендувати нове помешкання відповідно до своїх потреб та враховує нові реалії війни — масове переміщення, руйнування житлового фонду та відсутність доступу до житла на окупованих територіях.

Оренда житла

Важливим напрямом для розвитку житлової політики є також альтернативні механізми забезпечення житлом, як-от оренда чи піднайом¹⁴⁹.

Окрім браку фінансових ресурсів для купівлі квартири або будинку, ветерани та ветеранки можуть надавати перевагу оренді з інших причин. Зокрема, придбання власного житла потребує певної стабільності — у зайнятості, виборі місця проживання та розумінні власних потреб. Згідно з дослідженням «Шлях ветеранів та ветеранок» після повернення їм може знадобитися приблизно 1,5 року або більше, щоб дійти до етапу піклування про себе та свій добробут¹⁵⁰.

Водночас комфортне житло — це негайна потреба після повернення з війська, зокрема для ветеранів і ветеранок з досвідом внутрішнього переміщення, домівки яких залишилися на тимчасово окупованих територіях або в зоні бойових дій. Тож розвиток альтернативних програм може стати ефективним механізмом розширення житлової підтримки.

У березні 2025 року за ініціатииви Міністерства у справах ветеранів України уряд ухвалив постанову¹⁵¹, яка регулює грошову компенсацію за оренду житла лише для ветеранів та ветеранок, які:

- мають у власності пошкоджене або знищене внаслідок бойових дій житло;

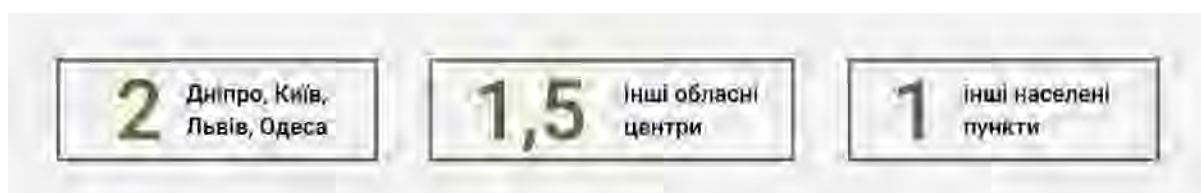
¹⁴⁹ Піднайом житла — це оренда житлового приміщення військовослужбовцем, військовослужбовицею за місцем проходження служби у разі відсутності власного житла в цьому населеному пункті. Держава передбачає грошову компенсацію за піднайом (найом) житла для військовослужбовців, які не забезпечені службовим житлом.

¹⁵⁰ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

¹⁵¹ Кабінет Міністрів України (2025, 7 березня). Постанова № 252 «Деякі питання виплати грошової компенсації особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, за найм (оренду) ними житлових приміщень». kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-vyplaty-hroshovoi-kompensatsii-osobam-yaki-zakhyshchaly-nezalezhnist-suverenitet-ta-terytorialnu-tsili-snist-ukrainy-za-naim-orendu-nymy-zhytlovykh-prymishchen-252-070325

- володіють житлом на територіях ведення бойових дій або тимчасово окупованих росією;
- проходять реабілітацію поза межами свого місця проживання або місця реєстрації.

Вони можуть отримувати компенсацію одноразово та лише протягом шести місяців. **Обсяг компенсації також різниться за територіальним принципом і не може перевищувати таку кількість розмірів прожиткового мінімуму¹⁵² для працездатних людей:**

Якщо ціна оренди вища за встановлені державою розміри компенсації, ветерани та ветеранки самостійно сплачують різницю.

Така програма є важливим кроком до підтримки альтернативних механізмів реалізації права на житло, однак перелік ветеранів/ок, які можуть нею скористатися, обмежений.

Експертні рекомендації

- **Запровадити державну компенсацію частини вартості оренди для всіх ветеранів і ветеранок, у яких немає власного житла**

Ми вважаємо, що часткова компенсація оренди може бути потрібна для всіх ветеранів, ветеранок та їхніх родин без власного житла. Після повернення з війська ветерани/ки можуть орендувати житло одночасно з оформленням усіх необхідних документів, пошуком нової цивільної роботи або поновленням на попередній, адаптацією до цивільного життя та лікуванням, реабілітацією і відновленням за потреби.

¹⁵² Станом на 1 січня 2025 року розмір прожиткового мінімуму для працездатних людей в Україні становив 3 028 грн.

Часткова компенсація оренди стане важливою підтримкою для ветеранів/ок під час перших етапів після повернення, допоможе відновити фінансову стабільність і відчуття матеріальної безпеки. Ми пропонуємо **запровадити її для всіх ветеранів і ветеранок на перші шість місяців після завершення служби**, щоб підтримати їх у період адаптації.

Доцільно також **переглянути встановлені обмеження щодо розміру грошової компенсації**. Наразі найбільший розмір виплати передбачений для оренди житла в Дніпрі, Києві, Львові та Одесі й становить два розміри прожиткового мінімуму у 2025 році для працездатних людей, тобто 6 056 грн на місяць. Хоч ця сума має лише частково компенсувати витрати, вона не завжди відповідає ринковим цінам на оренду житла у великих містах. Так, ціна на оренду однокімнатної квартири в Києві у 2025 році залежно від району міста може сягати від 9 000 до 37 000 грн¹⁵³.

Додатково: часткова компенсація вартості оренди для ветеранів і ветеранок має бути спільною програмою Міністерства у справах ветеранів, Міністерства розвитку громад та територій і Міністерства соціальної політики України, оскільки стосується кількох сфер державної політики та має здійснюватися в міжвідомчій координації для врахування всіх необхідних даних, регіональних особливостей та уникнення дублювання підтримки.

¹⁵³ Статистика оренди. Лун. lun.ua/misto/stat/rent/kyiv

Адаптація житла для ветеранів і ветеранок з інвалідністю

За інформацією Єдиного державного реєстру ветеранів війни, у 2025 році в Україні налічується 120 974 ветерани та ветеранки зі статусом осіб з інвалідністю внаслідок війни¹⁵⁴. Залежно від особливостей поранення чи травми вони можуть втратити можливість комфортно користуватися власним житлом.

Причинами цього бувають:

- невідповідний розмір входних дверей, що робить неможливим зручний в'їзд крісла колісного;
- невідповідна висота робочих поверхонь на кухні;
- відсутність допоміжних конструкцій у ванній кімнаті або туалеті для самостійного користування.

Розв'язання цих викликів вимагає системного підходу, зокрема й перегляду державних будівельних норм (ДБН), які формують основу для забезпечення безбар'єрного житлового середовища.

ДБН – обов'язкові до виконання нормативно-правові акти, що встановлюють вимоги до проектування, будівництва, реконструкції, експлуатації та утримання будівель і споруд, зокрема громадських просторів, об'єктів реабілітації та житла. Вони мають забезпечувати безбар'єрний доступ для всіх груп населення.

Міністерство розвитку громад та територій України регулярно вносить зміни до ДБН, які поширюються і на житлові будинки, зокрема багатоквартирні. Так, ДБН «Інклюзивність будівель і споруд»¹⁵⁵ (В.2.2-40:2018) передбачає облаштування безбар'єрних

¹⁵⁴ Кількість учасників бойових дій 01.04.2025.xlsx. Дія. data.gov.ua/en/dataset/034f43a4-133a-498f-8478-6076ed1013e4/resource/0ed358d8-2ad1-4b31-9850-42ca27c83a24

¹⁵⁵ BN01:2101-4608-3065-1581. Портал Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва. e-construction.gov.ua/laws_detail/3192362160978134152?doc_type=2

входів, ліфтів та підйомників, пандусів, механізмів, переносних апарелей. Також за цими нормами невідповідність об'єкта будівельним нормам щодо інклюзивності може стати підставою для відмови у введенні його в експлуатацію.

Проте поки механізм контролю за виконанням ДБН не завжди ефективний. У результаті через недостатню прозорість моніторингу та перевірок об'єктів будівництва навіть нові будівлі не завжди відповідають вимогам доступності, енергоефективності й безпеки. Тому важливо, щоб інспекційні органи мали не лише контрольну, а й консультативну функцію, зокрема, на етапі проектування — для мінімізації ризику недотримання ДБН і затримок у будівництві. Також важливо, щоб ДБН були адаптовані до міжнародних стандартів ISO (International Organization for Standardization) з урахуванням реальних потреб користувачів, а оновлення ДБН надалі відбувалися систематично та у визначені проміжки часу.

У 2021 році уряд схвалив Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року¹⁵⁶, а в березні 2025 року затвердив план заходів на 2025–2026 роки з її реалізації¹⁵⁷. Згідно з ним необхідно провести аналіз ДБН і внести зміни в норми зведення будівель відповідно до вимог інклюзивності й доступності та запровадити ефективний механізм обміну житла для людей з інвалідністю, якщо адаптувати його неможливо або дорого.

Реалізація цих заходів запланована на 2025 рік, а за механізм обміну житла для людей з інвалідністю відповідальні Міністерство розвитку громад та територій, Міністерство соціальної політики та Міністерство у справах ветеранів України.

¹⁵⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» № 366-р (2021, 14 квітня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#n10

¹⁵⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2025–2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» № 374-р (2025, 25 березня). kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-bezbariernoho-prostoru-v-ukraini-na-period-do-2030-roku-i-374

Однак поки Кабінет Міністрів України не затвердив постанову щодо процедури адаптації житла. Також законодавство не визначило програми та відповідальні органи для адаптації приватного житла під потреби людей з інвалідністю.

Міністерство соціальної політики України в серпні 2024 року розпочало підготовку стандарту послуги з облаштування житла для людей з інвалідністю¹⁵⁸, який має визначати алгоритм зміни в житлі для комфортного проживання. Однак на момент написання цієї концепції стандарт не затверджений.

Нині ветерани та ветеранки можуть отримати компенсацію за адаптацію житла. Так, якщо вони потребують переобладнання своїх осель, наприклад, облаштування пандусів, встановлення спеціалізованих ванних кімнат або ліфтів, то можуть подати заяву до органу місцевого самоврядування. Після цього до них виїжджає комісія, яка має надати висновок про необхідні зміни в житлі, а місцева влада ухвалює рішення про адаптацію, затверджує кошторис та обирає виконавця робіт.

Попри те, що законодавство передбачає компенсацію витрат на адаптацію житла для ветеранів і ветеранок, це питання не уніфіковане на рівні держави та залежить від кожної окремої громади.

Саме тому деколи найпростішим варіантом для ветеранів і ветеранок може бути самотійне облаштування житла під свої потреби за власні кошти. Проте водночас це рішення може бути обтяжливим фінансово, оскільки витрати нерідко значні, а отримання компенсації не гарантоване.

Якщо житло неможливо адаптувати до потреб людини з інвалідністю, законодавство пропонує провести його заміну.

¹⁵⁸ Мінсоцполітики готує стандарт послуги з облаштування житла для людей з інвалідністю і нову модель соцдогляду за людиною — Жолнович (2024, 22 серпня). Interfax. Україна. interfax.com.ua/news/general/1008835.html

Житловий кодекс України передбачає два варіанти для цього¹⁵⁹:

1. Обмін державного або комунального орендованого житла

Якщо людина мешкає в орендованому державному або комунальному житлі, наприклад, у квартирі, яка належить державі або громаді, то може обміняти його на інше, доступніше. Однак є важливе обмеження: цей варіант неможливий, якщо житло приватне, тобто належить самій людині чи іншим власникам.

Ще одним бар'єром є відсутність розвиненої інфраструктури соціального орендного житла в Україні. У країнах Західної Європи соціальне житло, яке перебуває у власності місцевих громад, — відносно поширений тип орендного житла, який надають в оренду вразливим групам людей. Натомість в Україні таке житло займає лише 1,5 % на ринку¹⁶⁰.

2. Обмін приватного житла та передача його у власність територіальної громади

Цей варіант передбачає, що ветеран або ветеранка з інвалідністю можуть передати свою приватну квартиру чи будинок у власність територіальної громади. Натомість громада має надати інше житло, більш зручне та пристосоване до потреб людини.

Для реалізації цих механізмів Кабінет Міністрів України має затвердити спеціальний порядок, однак наразі він не ухвалений, що унеможливорює практичне застосування цієї норми.

Також, згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 719¹⁶¹, ветерани та ветеранки, які мають I або II групи інвалідності та перебувають на квартирному обліку, можуть отримати грошову компенсацію за неотримане житло. Така виплата є важливою підтримкою та дає змогу ветерану або ветеранці самостійно знайти

¹⁵⁹ Житловий кодекс України. Стаття 42-1. zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text

¹⁶⁰ Соціальне житло в Україні стане платним — експерт. (2025, 20 січня). Укрінформ. ukrinform.ua/rubric-society/3950638-socialne-zitlo-v-ukraini-stane-platnim-ekspert.html

¹⁶¹ Кабінет Міністрів України (2016, 19 жовтня). Постанова № 719 «Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей». zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2016-p#Text

чи дофінансувати придбання житла, що краще відповідає їхнім індивідуальним потребам, зокрема щодо доступності, розташування і стану. Однак є суттєве обмеження: ветерани та ветеранки з III групою інвалідності не мають права на цю компенсацію, навіть якщо їхнє житлове становище критичне.

Варіанти адаптації житла для ветеранів і ветеранок з інвалідністю		
компенсація за адаптацію житла	обмін державного або комунального орендованого житла	обмін приватного житла та передача його у власність територіальної громади

Експертні рекомендації

■ Надавати грошову компенсацію замість обміну неадаптованого житла

Оскільки поточні законодавчі механізми заміни неадаптованого житла для ветеранів і ветеранок з інвалідністю не працюють належно, є потреба в альтернативному рішенні. Ми пропонуємо надавати грошову компенсацію замість обміну, щоб ветерани та ветеранки могли розв'язати свої житлові проблеми. Вона надасть змогу самостійно купити житло, яке підходить їхнім фізичним потребам, або на власний розсуд зробити необхідні адаптації, як-от: пандус, дверні прорізи, ванну.

Такий варіант є гнучкішим, швидшим та реальнішим, аніж обмін житла через громаду, особливо в умовах воєнного стану та руйнації житлового фонду.

■ Надавати грошову компенсацію на адаптацію житла

Ветерани й ветеранки з інвалідністю після повернення з війни можуть витратити кошти на лікування, реабілітацію, втратити

працездатність та фінансовий добробут, тож навіть базове перепланування оселі може бути суттєвою витратою.

Покриття витрат повністю лягає на людину, хоча держава зобов'язана забезпечити доступність житла для людей з інвалідністю. Тому необхідно передбачити механізм прямого державного фінансування адаптації житла, компенсації витрат на перепланування, облаштування пандусів, спеціальних санвузлів, щоб ветерани та ветеранки не мали самотійно покривати початкові витрати. Запровадження компенсаційного механізму витрат на адаптацію можливе в поєднанні з визначенням стандартів адаптивного житла.

Додатково: якщо ветеран або ветеранка не мають власного житла, доцільним рішенням буде **часткова компенсація за піднайом квартири**, оскільки помешкання, належно облаштоване для потреб ветеранів і ветеранок з інвалідністю, може коштувати дорожче на ринку оренди.

Житлово-комунальні послуги

Після повернення зі служби ветерани й ветеранки починають відбудовувати цивільний добробут і капітал. Деякі з них потребують часу для адаптації, відновлення, лікування й реабілітації та не мають змоги одразу повернутися до зайнятості, роботи чи власної справи.

Дехто потребує часу для навчання, перекваліфікації, пошуку себе нового чи нової, трансформації своїх нових навичок до цивільного ринку праці. Це впливає на дохід і фінансовий добробут у перші місяці або навіть роки після звільнення з військової служби, оскільки частина ветеранів і ветеранок може залишатися без стабільного джерела доходу. За даними дослідження «Шлях ветеранів та ветеранок», етап відновлення до вкорінення у цивільному житті може тривати приблизно три роки після звільнення зі служби¹⁶². Підтримка в цей період є надзвичайно актуальною та важливою для подальшої розбудови цивільного добробуту.

Одна з відчутних і регулярних витрат, необхідних для комфортного проживання, — оплата житлово-комунальних послуг (ЖКП). Нині держава надає пільги на житлово-комунальні послуги для багатьох аудиторій, включно з ветеранами та ветеранками. Така пільга передбачає пожиттєву знижку на оплату ЖКП у межах норм житлової площі та споживання. Усі ветерани та ветеранки мають право на знижку до 75 % на оплату ЖКП, а ветерани й ветеранки з інвалідністю — 100 %. Така пільга є однією з найдоступніших для ветеранів та ветеранок: згідно з результатами опитування Українського ветеранського фонду¹⁶³, 69,2 % опитаних користуються нею.

¹⁶² Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
drive.google.com/file/d/1gSlkhpMoJHDFNgO6FV0o-y6oA99ieq6a/view

¹⁶³ Український ветеранський фонд. (2024). Потреби ветеранів та ветеранок. С. 5.
veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/Opytuvannia-veteraniv-zhovten-2024.pdf

Попри доступність та популярність, пільга на ЖКП не може цілком врахувати реальний фінансово-майновий стан і потреби ветеранів та ветеранок: на неї можуть претендувати всі, незалежно від рівня доходу чи наявності додаткових ресурсів і часу звільнення зі служби. Це може призводити до перевантаження державного бюджету, а також посилювати відчуття нерівності серед ветеранів і ветеранок із різним матеріальним становищем, адже їхні потреби в пільгах на ЖКП будуть різними залежно від доходів та часу для налагодження цивільного добробуту.

Експертні рекомендації

- **Запровадити грошову допомогу для відшкодування витрат на ЖКП на період відновлення (три роки)**

Ми пропонуємо запровадити для ветеранів та ветеранок у період відновлення протягом трьох років після завершення служби відшкодовувати витрати на оплату ЖКП, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива. Така грошова допомога полегшить фінансовий тиск та дасть змогу краще сконцентруватися на адаптації й розбудові цивільного добробуту.

Її важливо надавати незалежно від форми власності житла, у порядку та розмірах, що визначає Кабінет Міністрів України. Це дасть змогу враховувати індивідуальні обставини: розмір помешкання, місце проживання (місто/село), бажаний тип палива та зробить відшкодування більш гнучким і адаптивним до реальних потреб ветеранів і ветеранок.

- **Надати субсидії на відшкодування витрат на ЖКП з урахуванням потреб і фінансово-майнового стану після періоду відновлення**

Після етапу відновлення ветерани та ветеранки можуть мати стійкіше фінансове становище, тож ми пропонуємо в цей період надати можливість скористатися субсидією на відшкодування витрат на ЖКП, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого

підного побутового палива. Оформлення субсидії можна запровадити на загальних підставах відповідно до механізму і постанови Кабінету Міністрів України № 389¹⁶⁴ та з урахуванням доходу. Такий підхід передбачає відшкодування витрат на ЖКП є гнучкішим, враховує реальну платоспроможність і потреби людини та дає змогу спрямовувати державні ресурси тим, хто справді цього потребує.

Субсидією може стосуватися витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого підного побутового палива, у порядку та розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України.

Так, протягом перших трьох років після звільнення, коли ветеран чи ветеранка можуть найбільше потребувати фінансової підтримки, вони матимуть гарантію на отримання компенсації частини витрат на оплату ЖКП, а після періоду відновлення — відшкодування за потреби.

¹⁶⁴ Пільги на оплату житлово-комунальних послуг, які надаються з урахуванням доходів громадян. (2024, 22 лютого). Пенсійний фонд України. pfu.gov.ua/2163497-pilgy-na-oplatu-zhytlovo-komunalnyh-poslug-yaki-nadayutsya-z-urahuvannyam-dohodiv-gromadyan

Мобільність

Можливість вільно пересуватися — одна з базових потреб і прав людини. Самостійне переміщення може бути важливим не лише для фізичної здатності людини дістатися з одного місця в інше, а й для контролю над власним життям, доступу до послуг, соціальної взаємодії, праці, відпочинку, медичної допомоги, освіти та адміністративних послуг. Мобільність дає змогу людям залишатися активними, зберігати незалежність у пересуванні і брати участь у суспільному житті.

Після завершення служби ветерани та ветеранки повертаються до цивільного життя, в умовах якого можливість безперешкодно пересуватися та мати доступ до всієї необхідної інфраструктури стає важливим складником їхньої адаптації. Для частини з них мобільність може бути ускладнена, зокрема в разі інвалідності внаслідок поранень або захворювань, пов'язаних зі службою. Відсутність доступної інфраструктури та транспорту, непристосованість середовища можуть не лише створювати фізичні бар'єри, але й призводити до ізоляції, втрати самостійності та емоційного виснаження.

Сьогодні мобільність є частиною ширшого концепту безбар'єрності¹⁶⁵. В Україні створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю поки що відбувається переважно на рівні окремих міст або ініціатив. Водночас, за законодавством¹⁶⁶, державні органи та місцева влада спільно з громадськими організаціями зобов'язані забезпечити доступність об'єктів соціальної інфраструктури, тобто зробити так, щоб люди з інвалідністю могли без перешкод користуватися громадськими будівлями, транспортом, послугами.

Регулюють доступність громадських просторів і транспортної інфраструктури також ДБН, однак вони не завжди враховують

¹⁶⁵ Довідник безбар'єрності. bf.in.ua

¹⁶⁶ Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» № 875-XII (1991, 21 березня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text

вимоги до адаптивності міського середовища, а відсутність узгодженості між нормами для будівель і вулиць створює фізичні бар'єри для різних груп населення.

Також уваги потребує інфраструктурна інклюзивність — зручність та безпека фізичного середовища, тобто транспорту, зупинок, тротуарів. У окремих населених пунктах громадський транспорт може бути відсутній або функціонує з перебоями, а маршрути можуть не охоплювати певну соціальну чи адміністративну інфраструктуру. Тоді важливою умовою забезпечення мобільності стає власний транспорт, а його недоступність — додатковим чинником вразливості.

У цій концепції ми розглядаємо сферу мобільності крізь дві призми: **пересування в громадському середовищі** (безбар'єрний громадський транспорт та доступ до нього для людей із порушеннями мобільності, зору чи слуху, належний рівень інформування про його роботу в різних форматах, фінансова доступність) і **персональна мобільність** (пільги на придбання власного транспорту та навчання в автошколах, підтримка в адаптації авто під індивідуальні потреби людини). Вони однаково важливі для забезпечення участі ветеранів і ветеранок у суспільному житті, незалежно від їхнього місця проживання та стану здоров'я.

Мобільність ветеранів і ветеранок	
Публічна (громадський транспорт)	Персональна (власне авто)
Безбар'єрний громадський транспорт та доступ до нього	Пільги на придбання власного транспорту
Інформування про його роботу	Пільги на навчання в автошколах
Фінансова доступність	Адаптація під індивідуальні потреби

Громадський транспорт

Тема громадського транспорту в контексті ветеранської політики є багатокомпонентною та стосується як інфраструктурних, так і соціально-економічних викликів. Загалом в Україні питання безбар'єрності транспорту має системний характер: мова не лише про окремі технічні чи інфраструктурні бар'єри, а й про брак цілісної ефективної політики, яка враховує різні аспекти доступу до громадського транспорту в усіх регіонах і громадах. Це комплексна проблема, яка потребує довгострокових узгоджених рішень на національному та місцевому рівнях.

У цьому підрозділі ми розглядаємо доступність громадського транспорту з двох перспектив: фізичної доступності — безбар'єрності, інклюзивної інфраструктури, технічної оснащеності транспорту для потреб людей з різними видами інвалідності, а також фінансової доступності — можливості скористатися транспортом незалежно від рівня доходу.

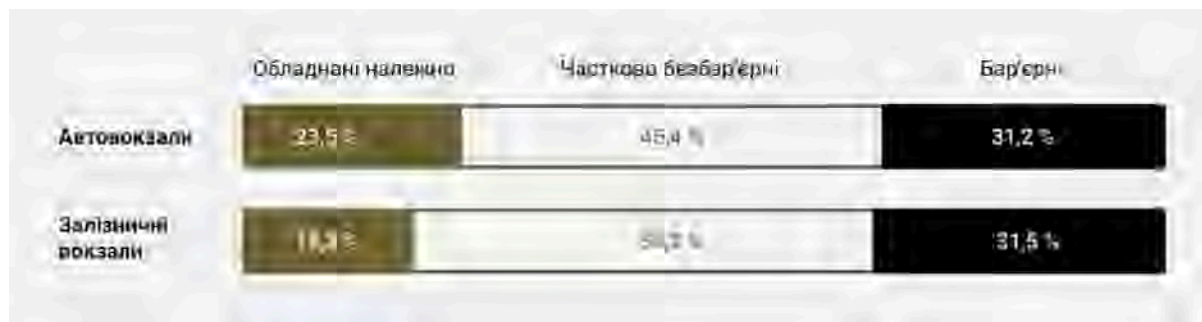
Безбар'єрність

Повсякденне пересування в межах міста або між населеними пунктами забезпечує громадський транспорт, зокрема ним можуть користуватися люди, які не мають власного авто. Для ветеранів і ветеранок з інвалідністю доступний транспорт може стати важливим компонентом комфортного життя та добробуту.

Попри законодавчі гарантії безоплатного проїзду для ветеранів і ветеранок у міському / міжміському транспорті, через низку інфраструктурних, організаційних, інформаційних і фінансових бар'єрів користуватися ним буває складно. Сам транспорт часто не пристосований до потреб маломобільних груп, зокрема людей у кріслах колісних або людей з порушеннями зору й слуху.

На великих транспортних вузлах ситуація так само складна. Лише 18,3 % залізничних вокзалів і 23,5 % автовокзалів

відповідають вимогам безбар'єрності¹⁶⁷. Решта об'єктів або частково адаптована, або повністю недоступна для людей з інвалідністю. Вони часто змушені покладатися на допомогу сторонніх людей або взагалі уникати громадського транспорту.

Згадані бар'єри можуть бути ще відчутнішими в сільських громадах, де громадський транспорт інколи працює нерегулярно або взагалі відсутній, а соціальні та медичні послуги зосереджені у віддалених адміністративних центрах.

Проблеми стосуються і зупинок громадського транспорту: лише 27,5 % з них обладнані належно, а 39,1 % залишаються бар'єрними. Подібна ситуація і з пішохідними шляхами до зупинок, зокрема біля закладів охорони здоров'я: лише чверть (24,5 %) повністю безбар'єрні, більша ж частина визнана бар'єрними (39,7%)¹⁶⁸.

Бар'єром у цій інфраструктурі може бути відсутність необхідної адаптації, як-от занижених бордюрів чи пандусів. Це означає, що люди, які користуються кріслами колісними або мають

¹⁶⁷ Результати моніторингу за ступенем безбар'єрності об'єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю за 2024 рік, проведеного відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 травня 2021 р. № 537. mtu.gov.ua/files/Monitoring_barrier_free_2024.pdf

¹⁶⁸ Там само.

порушення мобільності, фізично не можуть скористатися громадським транспортом.

Ще одна важлива передумова безбар'єрності — комунікація. Навіть за наявності доступного транспорту проблемою може стати брак інформування про його графік, маршрути чи умови використання. Окрім того, що інформація має бути доступною в цифрових каналах, вона повинна дублюватися в офлайн-форматі — це особливо актуально для літніх людей, які менше користуються електронними пристроями, та жителів сільських територій, де може бути обмежений доступ до інтернету.

Окремою проблемою в цьому контексті є інформування людей з порушеннями зору чи слуху. Зараз у публічному просторі гостро бракує адаптованих форматів оголошень. Наприклад, 2022 року у Вінниці хоч і розмістили інформацію про рух транспорту на 90 % зупинок, вона не була доступною для людей із порушеннями зору чи слуху¹⁶⁹. Однак забезпечення інклюзивного інформування є важливим елементом безбар'єрності.

Фінансова доступність

Економічна доступність транспорту — важливий елемент загальної мобільності ветеранів і ветеранок. Пільгові умови користування громадським транспортом можуть стати інструментом зменшення фінансового навантаження на ветеранів і ветеранок у період відновлення після звільнення чи демобілізації та надалі.

Такі пільги не лише покривають частину повсякденних витрат, а і є підтримкою та визнанням. Вони можуть полегшити доступ до важливих послуг: медичних, адміністративних, освітніх — та заохочувати до урізноманітнення дозвілля, подорожей, оскільки переміщення всередині міст і між містами стає доступнішим.

¹⁶⁹ Інформація про доступність транспорту та об'єктів транспортної інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. (2022, 13 грудня). Вінницька обласна військова адміністрація. vin.gov.ua/upravlinnia-dorozhnoho-hospodarstva-oblderzhadministratsii/korysna-informatsiia/51528-informatsiia-pro-dostupnist-transportu-ta-obiektiv-transportnoi-infrastruktury-dlia-osib-z-invalidnistiu-ta-inshykh-malomobilnykh-hrup-naselennia

Право на безоплатний проїзд — одна з найбільш актуальних пільг серед ветеранів та ветеранок: за результатами опитування Українського ветеранського фонду¹⁷⁰, воно є важливим для 48,9 % опитаних.

Нині ця можливість реалізується через два основні механізми:

1. Безоплатний проїзд на міжміських маршрутах (залізниця, повітряний, автобусний транспорти)

Ветерани та ветеранки можуть скористатися такою пільгою один раз на два роки (туди й назад) або раз на рік зі знижкою 50 % на міжміських маршрутах.

Ця підтримка є універсальною для всіх громад та областей і гарантованою державою, реалізується через централізовані механізми бронювання та купівлі квитків і має чіткий порядок використання. Це робить її зрозумілою, прогнозованою та рівною для всіх, незалежно від того, у якій саме громаді проживає ветеран або ветеранка.

2. Пільга на місцевий (міський, приміський, міжміський у межах області) проїзд

Така пільга не є однаково доступною в різних громадах. Впровадження та компенсація пільги залежать від місцевих бюджетів і рішень органів місцевого самоврядування. Вони ж не завжди мають точні дані про кількість ветеранів/ок, що проживають у громадах і потребують такої пільги, а отже, не можуть закласти достатню суму в бюджет на їхні потреби¹⁷¹. Через це обсяги замовлень послуг для перевізників можуть бути заниженими, а механізми компенсації — складними або нереалізованими.

Через недостатню компенсацію перевізники часто працюють без дотацій і самостійно встановлюють ліміти для пільгових груп

¹⁷⁰ Український ветеранський фонд. (2024). Потреби ветеранів і ветеранок. veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/Opytuvannia-veteraniv-zhovten-2024.pdf

¹⁷¹ Cedoss, Принцип. (2024). Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби. С. 76. cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczposlugy_digital.pdf

населення¹⁷², до яких належать не лише ветерани та ветеранки, а й, зокрема, усі люди з інвалідністю, пенсіонери, діти з багатодітних сімей. Тож якщо в конкретному транспорті приватних перевізників є декілька місць для безоплатного проїзду і їх вже зайняли на попередніх зупинках, вони можуть відмовити ветеранам/кам, що дискредитує саму ідею пільги. Це також може спричиняти дискомфортні соціальні ситуації, через що ветерани та ветеранки можуть взагалі відмовитися від цього механізму отримання пільги.

Експертні рекомендації

- **Продовжити реалізацію права на безоплатний проїзд один раз на два роки або зі знижкою 50 % раз на рік на всі види міжміського транспорту**

Ми пропонуємо залишити реалізацію права на безоплатний проїзд ветеранів та ветеранок саме на міжміському транспорті — залізничному, водному, повітряному або автомобільному — незалежно від наявності залізничного сполучення.

Така централізована пільга на міжміські поїздки є ефективною та справедливою, оскільки забезпечує рівний доступ до послуги незалежно від місця проживання. Водночас у межах громад може бути доцільно розвивати інші механізми підтримки мобільності ветеранів і ветеранок, як-от адаптацію особистого транспорту, що може мати більший вплив за меншого навантаження на місцеві бюджети.

¹⁷² Право на пільговий проїзд у громадському транспорті. Безоплатна правнича допомога.
legaid.gov.ua/publikatsiyi/pravo-na-pilgovyj-provizd-u-gromadskomu-transporti

Персональна мобільність

Створення умов для безбар'єрного пересування за допомогою громадського транспорту потребує довгого й скоординованого планування, щоб надавати ефективні та дієві пільги і розробляти доступну інфраструктуру. У короткостроковій перспективі частину викликів для ветеранів і ветеранок можна розв'язувати більш точково: наприклад, через покращення умов для придбання особистого транспорту або його адаптацію.

Купівля авто

Підтримка персональної мобільності є насамперед актуальною для ветеранів і ветеранок з інвалідністю, для яких транспортна інфраструктура або недоступна фізично, або не має належних умов для безпечного користування. У таких випадках власне авто дає змогу адаптувати маршрути під індивідуальні потреби та уникати інфраструктурних бар'єрів, а також мати змогу пересуватися, працювати, брати участь в суспільному житті, отримувати послуги.

Один з економічно доступних варіантів для персональної мобільності в Україні — купівля вживаного авто з-за кордону. Це дає змогу придбати транспортний засіб за нижчою ціною та самостійно обрати його комплектацію й облаштування. Однак у такому випадку додатковим фінансовим викликом може стати вартість розмитнення авто, яка встановлюється на державному рівні.

Експертні рекомендації

- **Надавати компенсацію за розмитнення для ветеранів і ветеранок з інвалідністю — одне авто в будь-який час**

Ми пропонуємо надати ветеранам/кам з інвалідністю можливість пільгового розмитнення автівки в будь-який момент після

завершення служби, незалежно від дати звільнення. Ця конкретна форма підтримки може зменшити фінансове навантаження та забезпечити людей особистим транспортом тоді, коли мобільність та автономність можуть бути найважливішими — під час лікування і реабілітації. Це важливо для тих, хто стикається з ускладненнями стану здоров'я через певний час після завершення служби або потребує заміни транспортного засобу через погіршення здоров'я.

Додатково: важливо також надалі **вивчити й узгодити доцільність поширення такої форми підтримки на всіх ветеранів і ветеранок.**

У 2020 році вже був запропонований законопроект¹⁷³ і створена робоча група щодо запровадження пільгового розмитнення автомобілів для ветеранів/ок, проте пільгові механізми так і не були ухвалені. У 2024 році тема знову актуалізувалася — в Міністерстві у справах ветеранів повідомили про новий законопроект, який пропонує пільгове розмитнення авто для всіх ветеранів/ок¹⁷⁴.

Надалі важливо зрозуміти, якої саме підтримки у цьому напрямі можуть потребувати ветерани й ветеранки. Якщо йдеться про підтримку мобільності, логічно розглядати пріоритет для ветеранів і ветеранок з інвалідністю, для яких пересування є ключовою умовою автономності. Якщо ж мета — матеріальна підтримка, тоді пільгове розмитнення авто для всіх ветеранів і ветеранок може не бути найефективнішим інструментом. Це питання потребує додаткового дослідження й обґрунтування.

Також варто розглядати можливість не лише пільгового ввезення, а й купівлі авто всередині України — як потенційно більш

¹⁷³ Міністерство у справах ветеранів України. Ветерани мають отримати пільги на розмитнення транспортних засобів. mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/veterani-mayut-otrimati-pilgi-na-rozmitnennya-avtotransportnih-zasobiv

¹⁷⁴ Міністерство у справах ветеранів України. Олександр Порхун: «Прийняття законопроекту про пільгове оподаткування при розмитненні транспортних засобів сприятиме вирішенню питання працевлаштування ветеранів АТО/ООС». mva.gov.ua/mediagalereya/oleksandr-porhun-prijnyattya-zakonoproektu-pro-pilgove-opodatkovannya-pri-rozmitnenni-transportnih-zasobiv-spriyatime-virishennyu-pitannya-pracenvlashtuvannya-veteraniv-ato

доцільного рішення, що одночасно стимулює внутрішній ринок і спрощує процес отримання транспорту для ветеранів.

Адаптація авто

Наразі в Україні відсутній єдиний затверджений механізм адаптації особистих транспортних засобів до потреб людей з інвалідністю. Немає єдиних технічних або функціональних стандартів, які давали б змогу безпечно та ефективно переобладнати авто під різні типи фізичних особливостей чи потреб. Через це модифікації відбуваються несистемно, іноді в приватних майстернях без належної сертифікації або стандартизації. Це створює ризики як для самих ветеранів і ветеранок, так і інших учасників дорожнього руху.

Навіть коли місцева влада впроваджує пілотні програми підтримки, як-от рішення Київської міської ради 2025 року про надання до 100 тис. грн компенсації на переобладнання авто для осіб з інвалідністю I – II групи¹⁷⁵, вони залишаються обмеженими географічно й поки що не мають загальнодержавного масштабу.

Експертні рекомендації

- **Запровадити механізм адаптації індивідуальних авто або компенсацію на адаптацію автомобіля**

Компенсація витрат на адаптацію особистого авто або забезпечення такої адаптації як послуги допоможе забезпечити рівність у доступі до транспортної інфраструктури для ветеранів і ветеранок з інвалідністю. Важливо також, щоб механізм

¹⁷⁵ Київрада затвердила порядок компенсації на переоблаштування авто для Захисників і Захисниць України, які набули інвалідність внаслідок війни. (2025, 20 лютого). Офіційний портал Києва. kyivcity.gov.ua/news/kivrada_zatverdila_poryadok_kompensatsi_na_pereoblashtuvannya_avto_dlya_zakhisnikiv_i_zakhisnits_ukrani_yaki_nabuli_invalidnist_vnaslidok_viyni

передбачав скільки разів людина може скористатися такою допомогою, наприклад, у разі зміни транспортного засобу.

Водночас варто передбачити можливість отримати грошову компенсацію, яку ветерани та ветеранки можуть витратити на адаптацію автомобіля. Адже отримання послуги з адаптації авто може бути тривалим у часі.

Додатково:

■ Продовжувати надавати пільгові умови на навчання в автошколі для ветеранів і ветеранок з інвалідністю

Ще одна важлива передумова мобільності — можливість здобути або поновити водійське посвідчення. Для ветеранів і ветеранок з інвалідністю це може стати важливим етапом повернення до цивільного життя через змогу автономно водити транспорт, працювати та не залежати від сторонньої допомоги та сервісів, активно брати участь у житті за межами великих міст із розвинутою транспортною інфраструктурою.

Однак процес навчання в автошколі та складання іспитів на посвідчення може стати фінансовим і логістичним викликом, особливо для людей з інвалідністю, які потребують спеціально переобладнаного авто або додаткового часу на навчання. Вартість курсів, транспорт до навчальних центрів, складнощі з резервуванням місць на іспит — усе це створює додаткові бар'єри.

Навесні 2024 року ініціатива «Без бар'єрів» Першої леді України Олени Зеленської запустила проєкт «Автошколи для осіб з інвалідністю», у межах якого ветерани та ветеранки, які мають інвалідність із порушенням опорно-рухового апарату, можуть безоплатно навчитись керувати автомобілем. Станом на листопад 2025 року проєкт реалізується коштом Міністерства у справах ветеранів у семи областях України¹⁷⁶.

¹⁷⁶ Безкоштовне навчання в автошколах для ветеранів та членів їхніх сімей. Міністерство у справах ветеранів України. mva.gov.ua/ua/news/bezkoshtovne-navchannya-v-avtoshkolah-dlya-veteraniv-ta-chleniv-yihnih-simej-yaki-mayut-invalidnist-iz-porushennyam-oporno-ruhovogo-aparatu-za-fi-nansuvannya-minveteraniv

Збільшення географічного охоплення цього проєкту може стати не лише фінансовою допомогою, але й важливим інструментом покращення особистої мобільності. Вона допоможе зменшити економічний тиск і зробити повернення до цивільного життя більш комфортним через стимулювання отримання водійського посвідчення як кроку до підвищення власної мобільності.

- **Надавати пріоритет у черзі на отримання талона для складання іспиту на водійське посвідчення та звільнення від оплати за талон для ветеранів і ветеранок з інвалідністю**

У багатьох регіонах України, особливо сільських, є обмежена кількість територіальних сервісних центрів МВС або акредитованих автошкіл, що призводить до довготривалих черг на складання іспитів. Для ветеранів з інвалідністю, які можуть мати додаткові медичні обмеження чи складний графік реабілітації, довге очікування є суттєвим бар'єром.

Ми пропонуємо надати ветеранам та ветеранкам з інвалідністю пріоритет у черзі на складання іспитів на водійське посвідчення, а також звільнення від оплати за талон, що може значно скоротити терміни отримання документів.

Висновки

1 Ветерани та ветеранки можуть потребувати житла як простору приватності та можливості відновлення

Житло і фізичне середовище є важливим компонентами у поверненні й адаптації ветеранів і ветеранок до цивільного життя. Власна або доступна оселя, комфортні умови, адаптація помешкання до індивідуальних потреб, наявність соціальної інфраструктури й безбар'єрного транспорту – усе це безпосередньо впливає на рівень добробуту після служби.

Ветерани й ветеранки повертаються до цивільного життя з різним досвідом, станом здоров'я, матеріальними можливостями та особистими обставинами. Додатково на їхні потреби впливає війна: житло може бути пошкодженом або залишитися на окупованій території. Державна політика має враховувати ці обставини та надавати підтримку для відновлення житлового добробуту.

2 Чинні житлові програми не завжди доступні ветеранам та ветеранкам

Чинна житлова політика вже має важливі інструменти підтримки, зокрема грошову компенсацію та програму «ЄОселя». Однак ветерани та ветеранки не завжди можуть ними скористатися, зокрема через те, що не належать до пільгових груп. Важливо розширити умови житлових програм та відновити компенсації для ветеранів та ветеранок зі статусом ВПО, аби придбати або орендувати нове помешкання відповідно до своїх потреб та з урахуванням реалій війни.

3

Житлова політика має гарантувати не лише право на житло, а і його доступність

Ветерани та ветеранки з інвалідністю можуть потребувати облаштування та адаптації простору. Для багатьох із них повернення до активного життя неможливе без фізичної доступності житла: зручних входів, ванних кімнат, кухонь, пандусів, підйомників, а також громадської інфраструктури, транспорту, вулиць. Тому важливо запроваджувати компенсації за адаптацію житла, розробляти стандарти доступного облаштування та переглядати ДБН з урахуванням міжнародних стандартів.

Добробут у сфері житла — це не лише наявність, а й інклюзивність простору, у якому живе ветеран чи ветеранка, а й доступна інфраструктура навколо будинку, мобільність у межах населеного пункту.

4

Доступна оренда як можливість гнучкого реагування на житлові потреби ветеранів та ветеранок

Не всі ветерани та ветеранки мають потребу або змогу придбати житло. Тому важливо розвивати альтернативні види підтримки, наприклад, впровадити компенсацію частини вартості оренди на період відновлення ветеранів та ветеранок після завершення служби.

5

Підтримка мобільності та безбар'єрності для ветеранів і ветеранок має стати частиною політики покращення фізичного середовища

Добробут ветерана/ки після повернення — не лише наявність даху над головою, а й можливість сплачувати комунальні послуги, мати доступ до транспорту, вільно пересуватися, працювати й підтримувати соціальні зв'язки. Доступ до житлово-комунальних послуг через

пільги чи субсидії має бути справедливим, адаптованим до доходів і тривалості перехідного періоду.

Так само важливим є питання мобільності — фізичної (громадський транспорт, адаптовані авто) і просторової (доступність громадських просторів). Мобільність — не лише можливість пересування, а й важлива частина автономії, гідності та участі у житті громади ветерани чи ветеранки після завершення служби, що надає доступ до послуг, можливість відвідувати навчання, працювати, підтримувати соціальні зв'язки. Політика у сфері мобільності має надавати підтримку у придбанні та адаптації власного транспорту ветеранам та ветеранкам з інвалідністю, спрощений доступ до проходження водійської школи та відповідне отримання водійського посвідчення.

Компонент 4

Матеріальні потреби

Анотація

Цей підрозділ описує матеріальні потреби ветеранів і ветеранок як важливий компонент їхнього добробуту після повернення з війська, а тако ключові напрями політики в цій сфері для забезпечення гідного рівня життя після служби, компенсації втрат цивільного капіталу та гарантій фінансової стабільності в період адаптації.

У ньому ми:

- описуємо, як військова служба та участь у бойових діях впливають на можливість накопичення ресурсів і підтримку економічної спроможності ветеранів і ветеранок;
- аналізуємо чинні державні механізми фінансової підтримки, зокрема одноразові та регулярні виплати, пільги, компенсації;
- розглядаємо виплати, які отримують ветерани та ветеранки після завершення служби та їхню доступність;
- аналізуємо проблематику доступу до передбаченого законом права на отримання земельних ділянок різного цільового призначення як інструмента підтримки після повернення до цивільного життя;
- розглядаємо значення правової захищеності для реалізації матеріальних прав ветеранів та ветеранок, оформлення допомог і пільг.

Вступ

Під час служби військові мають обмежені доступ і можливості для управління власним цивільним капіталом — статками, майном та доходом, який вони отримували у цивільному житті до служби. Часто їхня увага зосереджена на виконанні військових і бойових завдань, тоді як цивільні надбання можуть або зберегтися за сприятливих обставин, або ж втратитися.

Так, ветеранам і ветеранкам, які до служби мали власну справу, бракує часу й ресурсу підтримувати діяльність бізнесу, тож він може зберегтися лише за умови, що хтось із близьких візьме на себе управлінські обов'язки. А ветерани й ветеранки, які до служби працювали в цивільній сфері, не можуть під час перебування у війську підтримувати професійну кваліфікацію, тому після звільнення опиняються в менш вигідному становищі порівняно з колегами, які продовжували кар'єрний розвиток на цивільних посадах.

З початку повномасштабного вторгнення рівень матеріального забезпечення військових і винагород за виконання бойових завдань суттєво зріс. Водночас військовослужбовці та військовослужбовиці мають обмежені можливості для накопичення заощаджень під час служби. Часто вони можуть витратити власні кошти на забезпечення підрозділу, нове спорядження, ремонт автівок та іншого майна, що втрачається під час воєнних дій. Додатково вони можуть фінансово підтримувати своїх близьких, особливо, якщо до служби утримували дітей, батьків або рідних з інвалідністю. Ускладнюється можливість накопичення ще й перебуванням у стресових умовах війни та бойових діях, де може бути складно напрацювати механізми заощадження коштів і контролювати свої витрати.

Після повернення ветеранам і ветеранкам потрібен час на відновлення свого фінансового й матеріального становища.

Водночас задоволення матеріальних потреб може бути одним із пріоритетів та критично важливим у поверненні до цивільного добробуту. Нестача коштів після завершення служби може ускладнювати задоволення базових потреб ветеранів/ок, наприклад лікування, відпочинок і відновлення. Тому ветерани й ветеранки на початку цивільного життя можуть ставити заробіток вище за свої інші потреби, що потенційно впливає на загальну адаптацію та добробут¹⁷⁷. Наприклад, якщо ветеран або ветеранка прагне змінити напрям діяльності після служби, брак фінансів може перешкоджати реалізації цих планів, адже додаткова освіта, зокрема короткострокові курси та підвищення кваліфікації, зазвичай є платними.

Поточна державна підтримка цивільного капіталу ветеранів і ветеранок після повернення до цивільного життя розрахована на два періоди:

Короткострокова підтримка	Довгострокова підтримка
Виплати, які ветерани й ветеранки отримують після завершення служби	Пільги та пенсійне забезпечення

Однак ці механізми не завжди працюють ефективно, зокрема тому, що не враховують множинності статусів, досвідів ветеранів і ветеранок та не відповідають їхнім реальним потребам. Окрім цього, важливо, щоб ветерани та ветеранки мали можливість забезпечувати свої матеріальні потреби ще під час служби, наприклад, через споживчі кредити. Хоча законодавчих обмежень на надання кредитів військовослужбовцям і військовослужбовицям немає, на практиці банки часто відмовляють у відкритті кредитних лімітів чи можливості оплати частинами, якщо знають, що людина перебуває у війську¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. С. 150–152.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

¹⁷⁸ Іщенко, А. (2024, 25 листопада). Захист заблокував послугу: чому банки відмовляють військовим у споживчих кредитах. LIGA.net. finance.liga.net/ua/bank/article/zakhyst-zablokuvav-posluhu-chomu-banky-vidmovliaut-viiskovym-u-spozhyvchykh-kredytakh

Якщо ж військові вже мали кредит до служби або отримали його під час перебування у війську, вони можуть користуватися пільговими умовами, які дають змогу не сплачувати відсотки за кредитом¹⁷⁹. Проте після служби пільговий період завершується, і ветеран або ветеранка можуть опинитися в ситуації, коли потрібно одразу виплачувати значні суми, навіть якщо їм необхідний час для відновлення фінансового добробуту.

Урахування запитів і досвіду ветеранів та ветеранок відіграє ключову роль у визначенні актуальних матеріальних потреб. Залежно від додаткових статусів вони можуть потребувати відповідної підтримки і в інших компонентах добробуту — пільг, виплат і соціальних гарантій. Наприклад, пільговий проїзд сприяє мобільності, а компенсація за оплату ЖКП пов'язана з поліпшенням житлових умов.

У цьому підрозділі ми окреслюємо проблеми та надаємо рекомендації, що стосуються лише безпосередньо матеріальних потреб — виплат і пенсійного забезпечення, безоплатного отримання землі з різним цільовим призначенням, доступу до правової допомоги. Проблеми й рішення, що перебувають на перетині цього та інших компонентів, розглядаємо в інших підрозділах концепції.

Важливо: ми не подаємо загальний огляд сфери і її поточної ситуації та викликів, а фокусуємося на потенційно можливих рішеннях, які може впровадити держава і які задовольнятимуть потреби ветеранів і ветеранок. Ці потреби ми визначили на основі аналізу наявних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і консультацій / обговорень з експертами та експертками сфери. Ми розуміємо, що не могли охопити всіх можливих викликів і потенційних рішень, тому важливо продовжувати досліджувати цю тему, щоб розробити дієву підтримку для ветеранів і ветеранок у сфері матеріальних потреб.

¹⁷⁹ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-XII (1991, 20 грудня). Стаття 20. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#n245

Виплати

Завершення служби для ветеранів і ветеранок може відбуватися в стислі терміни, а повернення до цивільного життя — потребувати фінансових ресурсів, які вони не завжди мали змогу примножити чи зберегти. Через недостатні особисті заощадження ветерани та ветеранки інколи змушені одразу поновлюватися на роботі, щоб забезпечити базовий дохід для своєї сім'ї. Водночас із досліджень Ветеран Хабу та правозахисного центру «Принцип» відомо, що час для відпочинку, відновлення та пошуку себе часто є однією з основних потреб після завершення служби.

Окрім того, ветерани та ветеранки, які мають збережене за ними місце роботи, відповідно до трудового законодавства¹⁸⁰, зобов'язані вийти на роботу вже наступного дня після звільнення та взяття на облік у ТЦК та СП. **Якщо вони потребують більше часу перед виходом на роботу, то мають право на одну з відпусток:**

Основна щорічна	Додаткова для учасників бойових дій	Додаткова неоплачувана
24 календарні дні зі збереженням заробітної плати	14 календарних днів зі збереженням заробітної плати	14 календарних днів, для осіб з особливими заслугами перед Батьківщиною — до 21 дня

Також для ветеранів та ветеранок передбачені такі виплати¹⁸¹:

1. Одноразова грошова допомога в разі встановлення інвалідності

Згідно із законодавством така допомога призначена для ветеранів і ветеранок, які «отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання». Розмір виплати залежить від

¹⁸⁰ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань» № 3494 (2023, 22 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/3494-IX#Text

¹⁸¹ Станом на жовтень 2025 року.

прожиткового мінімуму та встановленого причинно-наслідкового зв'язку між пораненням чи захворюванням і військовою службою.

Якщо інвалідність настала **внаслідок захисту Батьківщини**, розмір виплати у 2025 році становить:

- **I група** — 400-кратний прожитковий мінімум (1 211 200 грн);
- **II група** — 300-кратний прожитковий мінімум (908 400 грн);
- **III група** — 250-кратний прожитковий мінімум (757 000 грн).

Якщо інвалідність отримана **під час проходження військової служби або виконання обов'язків у резерві**, розмір виплат у 2025 році становить:

- **I група** — 120-кратний прожитковий мінімум (363 360 грн);
- **II група** — 90-кратний прожитковий мінімум (272 520 грн);
- **III група** — 70-кратний прожитковий мінімум (211 960 грн)¹⁸².

2. Одноразова грошова допомога після звільнення з військової служби

Розмір виплати залежить **від підстав звільнення та років вислуги**:

- **50 % від місячного грошового забезпечення за кожен повний календарний рік служби** — під час звільнення за станом здоров'я, за власним бажанням після 18 або 24 місяців служби в особливий період за контрактом, дію якого продовжено до кінця особливого періоду;
- **50 % від місячного грошового забезпечення за кожен повний календарний рік служби після 10 і більше календарних років вислуги** — під час звільнення за закінченням строку контракту, віком, сімейними обставинами;
- **25 % від місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби після 10 і більше календарних років**

¹⁸² Розмір одноразової грошової допомоги. Турбота про військовослужбовця. Ваш військовий асистент. turbota.mil.gov.ua/vyplaty/na-yakyi-rozmir-odnorazovoyi-vyplaty-mozhna-rozrahovuvaty

вислуги — під час звільнення за власним бажанням або через сімейні обставини¹⁸³.

3. Щорічна виплата до Дня Незалежності

Розмір цієї виплати уряд установлює щорічно. У 2025 році вона становила:

- **для осіб з інвалідністю внаслідок війни I групи** — 3 100 грн;
- **для осіб з інвалідністю внаслідок війни II групи** — 2 900 грн;
- **для осіб з інвалідністю внаслідок війни III групи** — 2 700 грн;
- **для учасників бойових дій** — 1 000 грн;
- **для осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною,** — 3 100 грн¹⁸⁴.

Питання виплат та фінансової стабільності важливе для відновлення та відчуття безпеки ветеранів і ветеранок, особливо на етапі переходу та повернення до цивільного життя. Фінансова стабільність забезпечує прогнозованість майбутнього й дає змогу планувати подальший шлях.

Водночас виплати мають додаткову символічну цінність, адже відображають ставлення держави та суспільства до ветеранів і ветеранок. Це не лише матеріальна підтримка, а й інструмент для формування відчуття справедливості та гідності. Значні затримки або інші проблеми з виплатами можуть негативно вплинути на загальний добробут ветеранів і ветеранок. До того ж вони можуть сприймати це як невизнання їхнього бойового досвіду та внеску.

¹⁸³ Одноразова грошова допомога при звільненні з військової служби: кому виплатять 50 % або 25 %. (2023, 26 жовтня). Армія Inform. armyinform.com.ua/2023/10/26/odnorazova-groshova-dopomoga-pri-zvilnenni-z-vijskovoyi-sluzhby-komu-vyplatyat-50-abo-25

¹⁸⁴ Кабінет Міністрів України (2024, 2 квітня). Постанова № 369 «Про встановлення розмірів разової грошової виплати до Дня Незалежності України, передбаченої Законами України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” і “Про жертви нацистських переслідувань”, у 2024 році». zakon.rada.gov.ua/laws/show/369-2024-n#Text

Експертні рекомендації

- **Забезпечити одноразову безумовну грошову допомогу (ОГД) після звільнення зі служби для всіх ветеранів і ветеранок**

Така одноразова грошова допомога має бути для всіх, незалежно від отриманих поранень, травм або іншого суміжного досвіду ветеранів і ветеранок. Вона має бути тимчасовою підтримкою тим, хто брав участь у бойових діях і може потребувати часу на відновлення після завершення служби. Адже, згідно з дослідженням «Шлях ветеранів та ветеранок»¹⁸⁵, період відновлення після служби зазвичай триває близько трьох місяців.

Це дасть ветеранам і ветеранкам змогу відпочити після служби та забезпечить стабільний запас коштів на перший час адаптації. Грошова допомога також буде підтримкою для тих, хто шукатиме нове працевлаштування, оскільки в них з'явиться час і простір, щоб знайти роботу, близьку за інтересами та цінностями.

Сума такої одноразової грошової допомоги потребує додаткового обрахування та справедливого підходу до розрахунку. Формула, яка використовується зараз для обрахунку ОГД для звільнених зі служби з різних причин, бере до уваги кількість календарних років служби. Вона логічна та закономірна для тих, хто обрали службу як професійну сферу і звільняються з війська на пенсію або після завершення контракту. Однак не враховує досвіду ветеранів і ветеранок, які долучилися до війська після мобілізації і можуть не бути у війську багато років поспіль, проте мають досвід участі в бойових діях.

Саме тому формулу обрахунку одноразової грошової допомоги після звільнення зі служби варто змінити для тих ветеранів і ветеранок, які не були кадровими військовими. Сума такої грошової допомоги має дати їм змогу забезпечити період відновлення після служби протягом трьох місяців без фінансової

¹⁸⁵ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

необхідності виходити на роботу або турбуватися про пошук нового місця працевлаштування. Цю суму можна вирахувати, наприклад, на основі прожиткового мінімуму або середньої заробітної плати в країні. Або ж це може бути фіксована сума для всіх ветеранів і ветеранок, які звільняються з військової служби. Водночас поточний принцип розрахунку одноразової грошової допомоги — вдалий варіант підтримки для ветеранів і ветеранок, які є кадровими військовими.

Додатково: для ветеранів і ветеранок з інвалідністю, окрім одноразової грошової допомоги після звільнення, має зберігатися одноразова грошова допомога, пов'язана з набуттям інвалідності. Адже вони можуть потребувати додаткової підтримки на період повернення до цивільного життя, щоб пройти необхідну реабілітацію, адаптувати житло до своїх потреб, працевлаштуватися та відновитися.

■ Розробити механізми відшкодування наслідків впливу та компенсування служби ветеранів і ветеранок у резерві

Ветерани та ветеранки, які продовжують службу в резерві, не мають гарантій, що результати їхніх зусиль з відбудови власного цивільного життя та добробуту будуть сталими. У разі повторної мобілізації їхній цивільний капітал може знову зазнати негативного впливу. Відповідно, горизонт планування в них обмежений, що ускладнює адаптацію до цивільного життя й довгострокове планування в різних сферах цивільного добробуту.

Вони можуть витрачати значну частину своїх зусиль і ресурсів на підтримку власної бойової готовності, зокрема брати участь у періодичних навчаннях. Хоча за чинним законодавством резервісти отримують добові за кожен день на зборах, а також виплати за весь час виконання обов'язків служби, перебування у військовому резерві може впливати на їхню спроможність генерувати стабільний дохід і заощадження в цивільному житті.

Тому під час розроблення політики щодо ветеранів і ветеранок у середовищі резерву та внесення змін до нормативно-правової бази з управління резервом необхідно:

- 1)** врахувати особливості шляху ветеранів і ветеранок, які перебувають у резерві;
- 2)** оцінити реальний вплив продовження служби в резерві на них;
- 3)** розробити механізми відшкодування наслідків впливу та компенсування служби ветеранів і ветеранок у резерві.

Пенсійне забезпечення

Державна підтримка ветеранів і ветеранок має бути пожиттєвою, відповідно, охоплювати також їхні потреби на етапі старіння. Для ветеранів і ветеранок цей етап може наставати раніше, ніж для цивільного населення, через наслідки участі в бойових діях. Бойовий досвід також впливає на стан здоров'я і часто призводить до раннього зниження працездатності, що негативно впливає на можливості накопичувати кошти на пенсію, продовжувати трудову діяльність і забезпечувати гідний рівень життя в старшому віці.

Саме на цьому етапі потреби ветеранів і ветеранок будуть полягати в забезпеченні доходу в умовах зниження працездатності. Тому завдання держави — подбати про гідні умови пенсійного забезпечення для ветеранів і ветеранок, які даватимуть змогу не турбуватися про власні матеріальні потреби після виходу на пенсію.

Система державного пенсійного забезпечення в Україні ґрунтується на принципі солідарності й покликана фінансово підтримувати людей, які більшу частину свого життя працювали, забезпечували власний дохід і наповнювали державний бюджет, сплачуючи податки. **У ній станом на 2025 рік ветерани та ветеранки можуть претендувати на такі види пенсійного забезпечення:**

1. Пенсія
за вислугою років

2. Цивільна
пенсія

3. Пенсія
за інвалідністю

1. За вислугою років

Пенсійне забезпечення для військових — людей, які обрали професійну сферу, що передбачає більші ризики та обмеження, — вище за загальне. Такий підхід закріплений, зокрема, в ухваленому

в 1992 році чинному Законі України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»¹⁸⁶.

Збільшена пенсія передбачена і для кадрових військових, і для тих, хто проходить службу в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Державному бюро розслідувань та Національному антикорупційному бюро України. Тож військовослужбовці/иці Сил безпеки та оборони, службовці/иці органів внутрішніх справ та Національної поліції отримують значно вищу пенсію через додаткові виплати за вислугу років, а також регулярний перерахунок розміру пенсії та її узгодження із чинними розмірами грошового забезпечення на відповідних посадах.

Ветерани та ветеранки також можуть отримати пенсію за вислугою років незалежно від віку, якщо мають 25 років військового досвіду. Розмір такої пенсії залежить від причини звільнення — 50 % (55 % у разі звільнення у відставку за віком або станом здоров'я) грошового забезпечення за 20 років вислуги. За кожен наступний рік служби після цих 20 років розмір пенсії збільшується на 3 %. Якщо військовослужбовець або військовослужбовиця має менший період вислуги, можна оформити змішану пенсію, яка враховує і вислугу, і страховий стаж. На таку пенсію можуть вийти люди віком від 45 років, які мають не менш ніж 25 років страхового стажу, у тому числі й 12,5 років військової вислуги.

Пенсія за вислугою років	Змішана пенсія
Не залежить від віку	45+ років
25+ років військової служби	25+ років страхового стажу, серед яких 12,5 років військової вислуги
Розмір пенсії залежить від причини звільнення	Розмір пенсії не залежить від причини звільнення

¹⁸⁶ Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» № 2262-XII (1992, 9 квітня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text

2. «Цивільна» пенсія за віком

Пенсію всього цивільного населення України регулює Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»¹⁸⁷. Ветерани/ки мають право вийти на пенсію за віком достроково: чоловіки — з 55 років, якщо мають страховий стаж не менше ніж 25 років, жінки — з 50 років зі страховим стажем не менше ніж 20 років. Станом на листопад 2025 року мінімальний закріплений розмір пенсії для ветеранів/ок становить 5 528 грн.

Загальні пенсії для населення України, на відміну від пенсій за вислугою, підвищуються лише через механізм індексації для врахування інфляції. Цей підхід базується на обрахунку 50 % індексу інфляції та 50 % зростання середньої заробітної плати. Тобто збільшення загальних пенсій, на відміну від пенсій для військових та службовців органів внутрішніх справ і Національної поліції, не прив'язане до збільшення заробітних плат на конкретних посадах, які мали люди під час працевлаштування.

Так, середня пенсія в Україні станом на 1 січня 2023 року, за даними Пенсійного фонду, становила 4 623 грн, а середня пенсія для військовослужбовців та службовців органів внутрішніх справ — 9 463 грн. Додатково серед тих, хто отримує спеціальні пенсії, також є прокурори та судді, чії середні пенсії у 2023 році становили від 21 572 до 96 196 грн, за даними Міністерства соціальної політики України¹⁸⁸.

До загальної пенсії ветерани та ветеранки отримують також додаткові нарахування за свій бойовий досвід:

- 25 % від розміру прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, що втратили працездатність; у 2025 році він становить 2361 грн, а доплата до пенсії за бойовий досвід — 590 грн;

¹⁸⁷ Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV (2003, 9 липня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text

¹⁸⁸ Вінокуров, Я. (2023, 8 червня). Державі складно підтримувати менш захищених пенсіонерів, але легко виплачувати по 100 тисяч суддям. Що не так з пенсійною системою? Економічна правда. epravda.com.ua/publications/2023/06/8/700937

- щомісячна цільова допомога на прожиття — 40 грн¹⁸⁹;
- щомісячна державна адресна допомога до пенсії, якщо загальна сума щомісячних пенсійних виплат не досягає мінімального розміру пенсії¹⁹⁰.

Такий підхід потребує перегляду, оскільки зараз розмір додаткових нарахунків до пенсій не відображає справжньої цінності внеску ветеранів і ветеранок, які захищали державу, ризикуючи власним життям і здоров'ям. Пенсійне забезпечення для ветеранів і ветеранок має бути не лише матеріальною підтримкою, а й формою визнання їхнього бойового досвіду та внеску.

3. За інвалідністю

Така пенсія призначається ветеранам і ветеранкам будь-якого віку після звільнення зі служби, якщо інвалідність настала:

- під час служби;
- протягом трьох місяців після звільнення;
- через три й більше місяці після звільнення зі служби, але внаслідок захворювання, травми, поранення, контузії чи каліцтва, отриманих під час служби або перебування в полоні.

Розмір такої пенсії залежить від причини та встановленої групи інвалідності. Держава гарантує більшу пенсію для ветеранів і ветеранок, чия інвалідність набута внаслідок війни у зв'язку із захистом Батьківщини або внаслідок виконання військових обов'язків. Якщо інвалідність мала інші передумови, пенсія буде меншою. Розмір пенсії також нараховується на основі грошового забезпечення під час служби.

¹⁸⁹ Закон України «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни» № 1603-IV (2004, 16 березня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1603-15#Text

¹⁹⁰ Кабінет Міністрів України (2010, 28 липня). Постанова № 656 «Про встановлення щомісячної державної адресної допомоги до пенсії особам з інвалідністю внаслідок війни та учасникам бойових дій». zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-2010-п#Text

Інвалідність унаслідок війни:

- **I групи** — 100 % від суми грошового забезпечення;
- **II групи** — 80 % від суми грошового забезпечення;
- **III групи** — 60 % від суми грошового забезпечення.

Інші особи з інвалідністю:

- **I групи** — 70 % від суми грошового забезпечення;
- **II групи** — 60 % від суми грошового забезпечення;
- **III групи** — 40 % від суми грошового забезпечення.

Ще одним виміром пенсійного забезпечення в Україні, окрім розміру виплат, є час виходу на пенсію. Нині ветерани та ветеранки мають право на достроковий вихід на пенсію, однак за спеціальних умов. У ветеранів/ок, які були кадровими військовими, має бути 25 років вислуги, а у всіх інших — відповідний страховий стаж, що визначає розмір їхньої пенсії. Наприклад, якщо ветеран або ветеранка мали 15 років страхового стажу й опісля відслужили у війську три роки, їхній загальний страховий стаж становитиме 18 років. Станом на 2025 рік для виходу на пенсію у 60 років потрібно мати 32 роки страхового стажу. Натомість для ветеранів і ветеранок військової служби окремі види служби зараховуються до вислуги років на пільговій основі¹⁹¹.

Зарахування страхового стажу за бойовий досвід на таких самих умовах, що й за трудовий період у цивільному житті, не відповідає реальним потребам ветеранів і ветеранок. Це може ускладнити процес дострокового виходу на пенсію через нестачу страхового стажу. Участь у бойових діях часто негативно впливає на здоров'я та працездатність, що обмежує можливість подальшої активної роботи. Урахування того, що участь у бойових діях — інший тип зайнятості, з більшими ризиками та навантаженнями порівняно

¹⁹¹ Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей» № 530 (2014, 14 серпня). Пункт 2.3. zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1294-14#Text

із цивільною роботою, також можна вважати виявом визнання державою внеску ветеранів і ветеранок.

Описана проблематика пенсійного забезпечення для ветеранів і ветеранок в Україні може змінитися після впровадження пенсійної реформи. Наприкінці грудня 2024 року Міністерство соціальної політики України опублікувало **законопроект про внесення змін до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування»¹⁹²**, що передбачає суттєву трансформацію чинної солідарної пенсійної системи в Україні та впровадження нової формули нарахувань пенсійних виплат. **Пропонована Міністерством соціальної політики України пенсійна реформа матиме такі види виплат:**

Базова пенсія	Страхова пенсія	Накопичувальні виплати
---------------	-----------------	------------------------

Базова пенсія буде гарантованою частиною пенсійної виплати, яку зможуть отримувати всі люди. Натомість **страхова пенсія** залежатиме від трудового стажу та розміру заробітної плати, яку отримувала людина. Вона розраховуватиметься за кількістю балів, які людина отримує щомісяця протягом періоду офіційного працевлаштування.

Ще однією обов’язковою частиною пенсійної системи будуть **накопичувальні виплати** — індивідуальні внески людини для власної пенсії на окремий рахунок, що стане доступним після досягнення пенсійного віку — у 60 років за наявності 35 років трудового стажу¹⁹³.

Усі спеціальні пенсії та надбавки, зокрема для військовослужбовців, службовців органів внутрішніх справ, Національної поліції, Міністерства соціальної політики України

¹⁹² Лист Міністерства соціальної політики України про погодження проектів законів України. spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/ukaz-proyekt-proyekt-E28496-106520-14-24-markuvannya-1.pdf

¹⁹³ Вінокуров, Я. (2024, 9 грудня). Знову пенсійна реформа: як зміниться розрахунок виплат і скільки потрібно буде накопичувати на старість? Економічна правда. epravda.com.ua/finances/pensiya-v-ukrajini-yaku-reformu-gotuye-uryad-800613

пропонують розраховувати за окремим оновленим Законом України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»¹⁹⁴.

Для цього необхідно буде створити професійні пенсійні фонди та залучати додаткові страхові платежі від роботодавців¹⁹⁵.

Попри пропоновану реформу остаточний варіант оновленої пенсійної системи та розміру виплат може відрізнятись. Однак в будь-якому разі така система має справедливо враховувати досвід та внесок ветеранів і ветеранок, які брали участь у бойових діях і захищали державу.

Експертні рекомендації

- **Надати ветеранам і ветеранкам можливість вийти на пенсію в 55 років незалежно від страхового стажу**

Держава має визнавати і поважати внесок та досвід ветеранів і ветеранок, які захищали та обороняли Україну. Такий вибір і служба могли негативно вплинути на їхнє здоров'я, працездатність і можливість відбудови власного добробуту. Тож, незалежно від трудового або страхового стажу та актуальної пенсійної системи, у ветеранів і ветеранок має бути змога вийти на пенсію раніше за інших громадян і громадянок України. Адже їхня служба – досвід, що відрізняється від будь-якої іншої професійної зайнятості, вихід із якої на пенсію наразі відбувається в 60 років.

Окрім цього, ветерани та ветеранки, незалежно від пенсійної системи, мають отримати можливість гідного старіння. Держава може забезпечити таку можливість, заклавши механізми врахування їхнього бойового досвіду в розрахунок пенсійних виплат.

¹⁹⁴ Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» № 1767-III (2000, 1 червня). zakon.rada.gov.ua/go/1767-14

¹⁹⁵ Там само.

Земля

Земельний кодекс України передбачає, що кожен громадянин і кожна громадянка можуть безоплатно отримати земельну ділянку для різних потреб: садівництва, будівництва житлового будинку, ведення особистого сільського господарства, лісорозведення¹⁹⁶.

Ветерани й ветеранки, відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»,¹⁹⁷ мають право на першочергове отримання землі. З 2022 року, у зв'язку з воєнним станом в Україні, діє мораторій на безоплатне надання земель. Однак навіть у разі його скасування, питання отримання землі, зокрема для ветеранів і ветеранок, має низку об'єктивних обмежень:

1. Брак земельних ресурсів в Україні	2. Значні корупційні ризики механізму безоплатної приватизації землі
3. Відсутність принципу справедливості та рівності	4. Відсутність черги на безоплатну приватизацію землі

1. Брак земельних ресурсів в Україні

Оскільки право на безоплатне отримання земельних ділянок мають усі громадяни та громадянки України, протягом 2012–2020 років були приватизовані 690 тис. га державних земель¹⁹⁸. З них лише 32,9 %, тобто 262 тис. га, після 2014 року приватизували ветерани й ветеранки російсько-української війни¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Земельний кодекс України. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text

¹⁹⁷ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII (2003, 22 жовтня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

¹⁹⁸ Центр досліджень продовольства та землекористування при Київській школі економіки. (2023). Щодо недоцільності поновлення безоплатної передачі земель сільськогосподарського призначення у приватну власність. С. 4. kse.ua/wp-content/uploads/2023/10/Analitichna-zpiska-Traven-2023.pdf

¹⁹⁹ Там само. С. 5.

Наразі, щоб забезпечити реалізацію права на землю для всіх громадян/ок України, які ще ним не скористалися, необхідно приблизно 160 млн га землі, що вчетверо перевищує загальну площу сільськогосподарських земель України²⁰⁰. Тобто держава не має достатніх ресурсів, щоб гарантувати всім громадянам і громадянкам реалізацію цього права.

2. Значні корупційні ризики механізму безоплатної приватизації землі

За даними НАЗК²⁰¹, цей процес є одним із корупційних інструментів. Пільга для ветеранів і ветеранок щодо першочергового отримання земельних ділянок може використовуватися для тіньових схем отримання землі у власність²⁰².

3. Відсутність принципу справедливості та рівності

Землю можна отримати в будь-якому місці України, де є вільні ділянки, однак її вартість значно відрізняється залежно від регіону. Це створює нерівні можливості для громадян і громадянок.

Наприклад, земельні ділянки в Київській, Закарпатській чи Сумській областях мають різну ціну на ринку. Крім того, у різних регіонах є різні безпекові ризики та відмінності в придатності землі для певних потреб.

4. Відсутність черги на безоплатну приватизацію землі

Першочергове право на таку приватизацію є формальним і декларативним, адже реально реалізується лише в окремих випадках — коли кілька людей одночасно подають документи на отримання в приватну власність земельних ділянок.

²⁰⁰ Центр досліджень продовольства та землекористування при Київській школі економіки. (2023). Щодо недоцільності поновлення безоплатної передачі земель сільськогосподарського призначення у приватну власність. С. 7.
kse.ua/wp-content/uploads/2023/10/Analitichna-zpiska.-Traven-2023.pdf

²⁰¹ Там само. С. 7.

²⁰² Використання земельних пільг учасників бойових дій у корупційних схемах. Портал доброчесності. Національне агентство з питань запобігання корупції.
antycorportal.nazk.gov.ua/risks/16

На національному рівні немає загальної черги на безоплатне отримання землі, де ветерани та ветеранки мали б пріоритет.

Усі ці обмеження значною мірою ставлять під сумнів як можливість продовження періоду безоплатного надання земель, зокрема ветеранам та ветеранкам, так і доцільність існування такого механізму в майбутньому.

Правовий захист

Доступ до правової допомоги — важливий складник добробуту ветеранів і ветеранок. Перехід від військової служби до цивільного життя означає зміну статусу — з військовослужбовця/иці на ветерана/ку, що юридично передбачає нові права, обов'язки та можливості отримання підтримки й пільг. Для багатьох ветеранів і ветеранок саме початок цивільного життя є відправним пунктом для оформлення необхідних юридичних документів²⁰³. Однак цей процес може суттєво ускладнюватися, зокрема через бюрократію під час оформлення статусів і державних послуг, брак інформації, нерозуміння правових процедур і упереджене ставлення з боку деяких цивільних надавачів послуг²⁰⁴. Саме тому вони можуть потребувати у цьому процесі додаткової підтримки.

Наразі держава пропонує ветеранам і ветеранкам низку правових гарантій:

1. Звільнення від сплати судових зборів

2. Право на безоплатну правову допомогу

1. Звільнення від сплати судових зборів

Відповідно до Закону України «Про судовий збір»²⁰⁵, учасники бойових дій звільняються від сплати судового збору у справах, що стосуються порушення їхніх прав. 25 січня 2025 року Верховний Суд України підтвердив²⁰⁶, що це звільнення стосується також справ, пов'язаних з соціальним захистом ветеранів, наприклад, щодо пенсійного забезпечення.

²⁰³ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. С. 153.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

²⁰⁴ Там само. С. 155.

²⁰⁵ Закон України «Про судовий збір» № 3674-VI (2011, 8 липня). Стаття 5, пункт 13.
zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text

²⁰⁶ Верховний Суд України. (2025, 29 січня). Постанова по справі № 600/3723/24-а (адміністр. провадж. № К/990/36520/24). Єдиний державний реєстр судових рішень.
reyestr.court.gov.ua/Review/124782408

2. Право на безоплатну правову допомогу

Наразі ця система є єдиною розгалуженою мережею, що має представників у сільській місцевості та віддалених районах. Таку послугу ветерани та ветеранки можуть отримати в межах системи безоплатної правової допомоги Міністерства юстиції України — онлайн або в найближчому центрі з надання безоплатної правової допомоги. **До неї входять:**

- консультації з правових питань;
- допомога в підготовці заяв, скарг та інших юридичних документів;
- захист і представництво інтересів у судах, державних органах, органах місцевого самоврядування та перед третіми особами²⁰⁷.

Попри важливість цього права для ветеранів і ветеранок, його реалізація часто буває обмеженою через недостатнє фінансування й перевантаженість центрів правової допомоги²⁰⁸. Тому наразі ветерани та ветеранки звертаються здебільшого не до державних структур, а до приватних адвокатів і громадських організацій. Згідно з дослідженням «Шлях пораненого: потреби, проблеми та бачення майбутнього», військовослужбовці/иці вважають найефективнішими механізмами захисту своїх прав саме звернення до приватних адвокатів або громадських організацій²⁰⁹.

Ще одним викликом у сфері правової безпеки може ставати непоінформованість ветеранів і ветеранок про гарантовані державою права, пільги та послуги. Згідно з дослідженням SREO, спільно з Програмою розвитку ООН, 85 % опитаних ветеранів і ветеранок мають потребу в інформуванні про їхні права, пільги й гарантії після повернення зі служби²¹⁰. Проблеми виникають

²⁰⁷ Про систему БПД. Безоплатна правнича допомога. legalaid.gov.ua/pro-systemu-bpd

²⁰⁸ Юридична сотня. (2022). Аналіз системи соціального захисту ветеранів та військовослужбовців. С. 111. legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-Bila-kniga.pdf

²⁰⁹ Принцип, Gradus Research, & Terra Ukraine. (2023). Шлях пораненого: потреби, проблеми, бачення майбутнього. С. 32. drive.google.com/file/d/1Dtt-5nn2bLZK2M1HnkOSCfhjRo9478kE/view

²¹⁰ Опитування щодо правових потреб ветеранів/-ок та членів їхніх сімей. UNDP. undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-12/veteransreport-2.pdf

через нечіткість переліку необхідних документів, невизначеність відповідального органу для звернення чи складність загальних процедур.

Належне інформування має стати частиною доступності прав, пільг та послуг для ветеранів і ветеранок. Відповідно, держава має приділяти належну увагу комунікаційному складнику надання послуг ветеранам і ветеранкам та спланувати узгоджену роботу відповідальних відомств для ефективного поширення такої інформації на всіх рівнях.

Доцільним кроком для посилення спроможності системи безоплатної правової допомоги також може бути навчання працівників/иць системи в співпраці з Міністерством юстиції України та громадськими організаціями.

Висновки

1 Ключовою підтримкою у сфері матеріального добробуту для всіх ветеранів та ветеранок є одноразова безумовна грошова допомога після звільнення зі служби

Ветерани та ветеранки потребують підтримки в можливості мати час і простір для відновлення та відпочинку після повернення з війська. Одноразова грошова допомога, яка не залежить від причини завершення служби або інших чинників, дасть змогу ветеранам та ветеранкам відновитись, окреслити свій шлях та почати відбудовувати цивільний добробут. Водночас для ветеранів і ветеранок з інвалідністю додатково має зберігатися одноразова грошова допомога, пов'язана з набуттям інвалідності. Адже вони можуть потребувати додаткової підтримки на період відновлення, щоб пройти необхідну реабілітацію, адаптувати житло до своїх потреб, працевлаштуватися та відновитися.

2 Важливо розробити механізми відшкодування наслідків впливу та компенсування служби ветеранів і ветеранок у резерві

Ветерани та ветеранки, які продовжують службу в резерві, не мають гарантій, що результати їхніх зусиль з відбудови власного цивільного життя та добробуту будуть сталими. Оскільки обов'язкове зарахування до військового резерву очікує всіх, хто завершує службу під час воєнного стану або особливого періоду, з такою невизначеністю щодо повторної мобілізації та горизонту планування може стикнутися більшість ветеранів та ветеранок. Це впливає на можливість повноцінно відбудувати добробут у цивільному житті, а також може

позначитися на траєкторії шляху ветеранів та ветеранок. Визнанням досвіду ветеранів і ветеранок є врахування того, що служба в резерві має значний вплив на їхній цивільний добробут і має бути компенсована.

3 Пенсійне забезпечення та вік можливості виходу на пенсію для ветеранів і ветеранок має справедливо визнавати їхній внесок у захист України

Пенсійне забезпечення для ветеранів та ветеранок не відображає належно їхнього досвіду оборони держави. Важливо, щоб вони мали гідну пенсію і могли забезпечити нею своє життя. Вибір воювати міг негативно вплинути на здоров'я, подальшу працездатність і, відповідно, у цивільному житті зменшити можливості відбудови власного добробуту. Отже, у ветеранів і ветеранок, незалежно від трудового або страхового стажу, має бути змога вийти на пенсію раніше за інших громадян і громадянок.

4 Низка обмежень підважують продовження можливості безоплатного отримання землі

Попри те, що низка законів передбачає, що ветерани та ветеранки мають першочергове право безоплатного отримання земельних ділянок для різних потреб, необхідно розуміти, що реалізація цього права наразі є дуже обмеженою. В Україні бракує земельних ресурсів для реалізації цього права для всіх громадян/ок, механізм безоплатної приватизації містить значні корупційні ризики, у процедурі отримання землі відсутній принцип справедливості та рівності, адже земельні ділянки мають різну матеріальну цінність залежно від їхнього розташування.

Компонент 4

Покликання

Анотація

У цій частині концепції ми описуємо, як ветерани й ветеранки можуть знайти та реалізувати своє покликання після завершення служби та можливі напрями державної політики у сфері самореалізації ветеранів/ок з урахуванням їхніх потреб, досвіду та ймовірних викликів.

У розділі ми:

- окреслюємо особливості переходу з військового до цивільного ринку праці, зокрема виклики, пов'язані з втратами в кар'єрі, освіті чи бізнесі під час служби, повторною мобілізацією, службою в резерві та невизначеністю життєвого горизонту;
- розглядаємо досвід і потреби ветеранів і ветеранок, які хочуть змінити фах, відновити навчання або започаткувати власну справу;
- описуємо поточні трудові гарантії ветеранів/ок та пропонуємо гнучкі можливості працевлаштування після завершення служби, зокрема: право на додатковий відпочинок, поступове повернення до роботи та захист від звільнення під час тривалого лікування;
- окреслюємо значення доступу до освіти, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, включно з короткостроковими програмами, можливістю навчатися за індивідуальною траєкторією;
- розглядаємо підтримку підприємництва серед ветеранів і ветеранок як додаткового інструмента самозайнятості та економічного відновлення.

Вступ

З початком російського вторгнення у 2014 році звична комплектація українського війська істотно змінилася: від кадрових військових, які проводили більшу частину дорослого життя на службі, армія перейшла до залучення великої кількості призваних цивільних без попереднього досвіду служби чи з короткотривалим таким досвідом.

Військова служба є громадянським обов'язком усіх громадян України. У статті 65 Конституції України зазначено: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України»²¹¹. Відповідно, військовозобов'язані громадяни можуть бути призвані на службу.

Під час воєнного стану або особливого періоду військові, які завершують службу, обов'язково зараховуються до резерву²¹², тобто в разі потреби будуть першими залучені до війська. Саме такий шлях 2022 року пройшли ветерани й ветеранки АТО/ООС, які одразу повернулися до війська після початку повномасштабного вторгнення росії.

З 2014 року військова служба стала частиною професійного шляху понад 1,5 мільйона громадян і громадянок, більшість з яких мають цивільну кар'єру та планують її розвивати після звільнення.

З продовженням російської агресії та розвитком національної оборонної стратегії кількість військовослужбовців і військовослужбовиць із часом може суттєво зрости.

Служба у війську та в резерві значної частки працездатного чоловічого населення України, а також великої кількості жінок — нова (а подекуди вже й звична) реальність на ринку праці.

²¹¹ Конституція України. Стаття 65.

president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii

²¹² Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України. Пункт 12. zakon.rada.gov.ua/laws/show/618/2012#n15

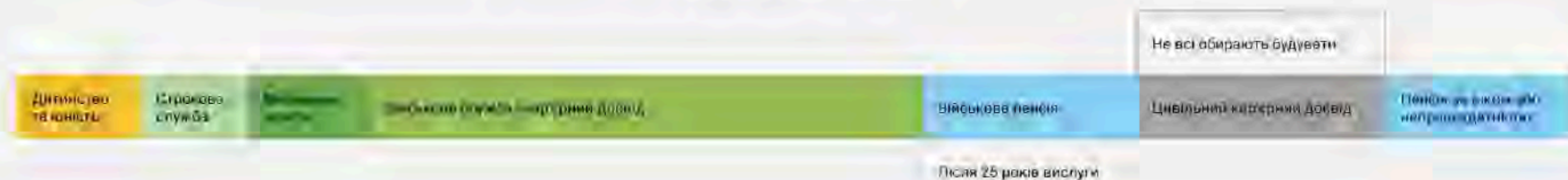
Водночас ані військова кадрова система, ані цивільний трудовий ринок в Україні не враховують значну чисельність військового резерву та не забезпечують рівномірний доступ до кар'єрних можливостей для ветеранів і ветеранок. До того ж військовий та цивільний ринки праці донедавна майже не перетиналися — ані в контексті кадрового обміну, ані за структурою систем і процесів. Попри те, що цивільні фахівці посилюють Сили безпеки й оборони, а ветерани та ветеранки відбудовують цивільну кар'єру — постійну чи тимчасову, — між двома системами досі немає належних зв'язків та механізмів для конвертації досвіду. Тож під час долучення до війська попередні цивільні навички рідко впливають на кар'єрні перспективи військовослужбовця/иці. І навпаки, після звільнення зі служби, досвід, здобутий у війську, здебільшого залишається невидимим для цивільного роботодавця.

Лише частина ветеранів і ветеранок, які здобули бойовий досвід і більше не придатні до служби, мають гарантії повернення до цивільного життя без подальшого призову — звільнені з виключенням з військового обліку через стан здоров'я або досягнення граничного віку. Решта ветеранів і ветеранок мають або тимчасове право на відтермінування служби під час воєнного стану, зокрема за деякими сімейними обставинами, або, за чинним законодавством, можуть бути неодноразово призвані повторно до досягнення граничного віку.

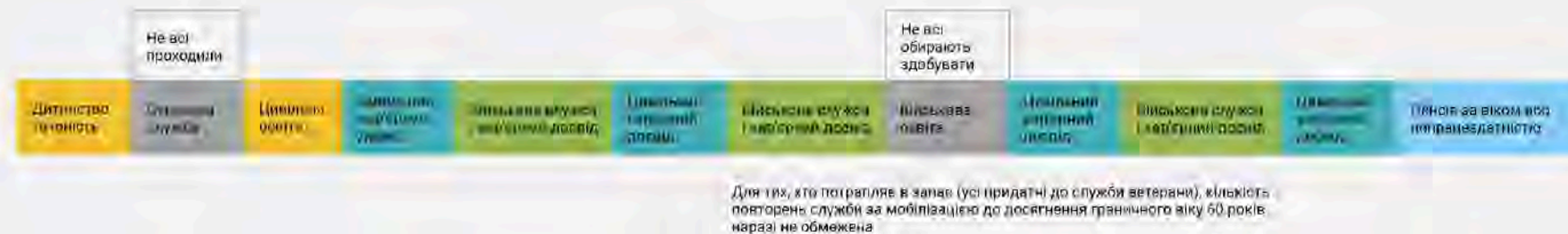
Розглядаючи життєвий шлях людини в державі, ми маємо звертати увагу на нерівність, до якої неминуче призведе нинішнє становище за відсутності нагальних змін. Уявімо двох працівників з подібними кваліфікаціями й талантом на однакових посадах в одній компанії. Один із них долучився до служби, а інший з різних причин — ні. Спершу їхні кар'єри розвиваються паралельно. Після першої мобілізації та військової служби ветеран/ка отримує гарантії збереження робочого місця та рівня оплати праці²¹³. Повернувшись, людина відновлює роботу на тому самому етапі, на якому була до служби.

²¹³ Кодекс законів про працю України. Стаття 119. zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

КАДРОВИЙ ВІЙСЬКОВИЙ кар'єрний шлях

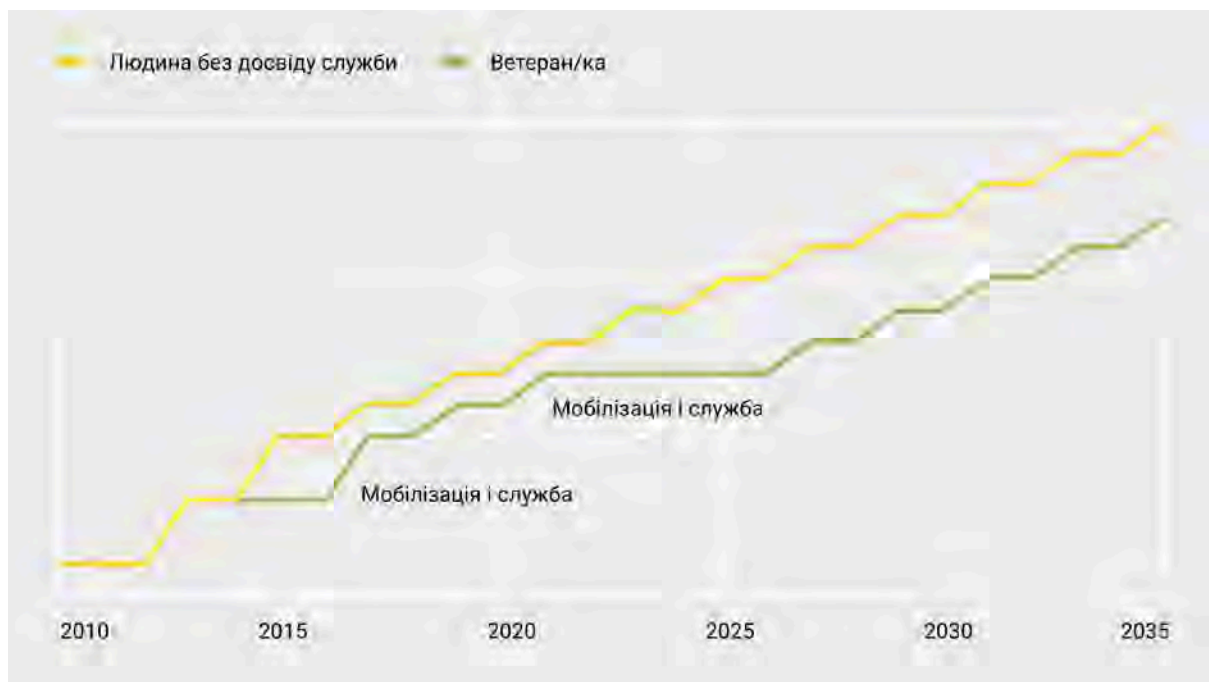

ПРИЗВАНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ кар'єрний шлях

Порівняння кар'єрного шляху кадрового та призваного військового

Тим часом цивільний/а колега продовжує свій кар'єрний шлях з поступовим зростанням. Після повернення до роботи ветеран/ка також починає кар'єрно зростати, але досягає здобутків цивільного/ої колеги на кілька років пізніше. За наступної мобілізації ситуація повторюється: посада й рівень оплати праці залишаються незмінними до завершення служби. І що частіше це повторюється, то відчутнішим стає розрив — у доходах, перспективах, професійній впізнаваності.

Звісно, цей графік не враховує багатьох важливих чинників: особистих рис людей, їхніх амбіцій, політик компаній та війська (зокрема вищого рівня оплати праці військовослужбовців/иць під час воєнного стану), темпів кар'єрного зростання, тривалості служби, нових навичок, здобутих в умовах бойових дій, а також часу, необхідного на відновлення й налагодження побуту чи здоров'я після служби. Водночас він також не бере до уваги особливостей окремих галузей, де ключову роль у кар'єрі відіграють професійна впізнаваність, присутність на ринку, обізнаність про зміни та інновації, а також формальне підвищення професійної кваліфікації.

Ми припускаємо: в нинішніх умовах що раніше за віком ветеран або ветеранка звільняється зі служби зі зняттям з військового обліку, то

вищі їхні шанси на побудову успішної цивільної кар'єри. Однак така ситуація є несправедливою та не забезпечує належного реагування на безпекові загрози з боку росії. Адже наразі Україна мусить бути постійно готовою до тривалої та виснажливої оборони.

За підрахунками Міністерства економіки України, для зростання економіки державі потрібно приблизно 4,5 мільйони працівників та працівниць²¹⁴. Ця цифра свідчить про значний дефіцит робочої сили. Водночас певну їхню частку — до 1,5 мільйона, за останніми даними Міністерства у справах ветеранів²¹⁵, — можуть становити ветерани й ветеранки, які залишили свої цивільні робочі місця і приєдналися до війська.

Попри те, що військова служба також є працевлаштуванням, сьогодні ветерани й ветеранки мають обмежені можливості щодо розбудови кар'єри в Силах безпеки та оборони. Їхній досвід, зокрема бойовий, часто не враховується належно і не є підставою для значного просування по службі.

Ще 2020 року ГО «Повернись живим» провела дослідження причин звільнення військовослужбовців і військовослужбовиць з війська. На той момент 65 % з них після завершення першого контракту обирали повернення до цивільного ринку праці. На таке рішення впливали: якість менеджменту й лідерства, ставлення з боку армійської системи, баланс між роботою та особистим життям, зміст завдань, розмір грошового забезпечення²¹⁶. У 2021 році, за даними дослідження «Реінтеграція ветеранів» Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX), лише 23 % ветеранів

²¹⁴ Крижний, А. (2024, 22 липня). Україні бракує кадрів для досягнення планів щорічного зростання економіки. Економічна правда. epravda.com.ua/news/2024/07/22/716967

²¹⁵ Адміністративні дані в значенні Закону України «Про державну статистику», що збираються Міністерством у справах ветеранів України. Кількість учасників бойових дій (2025, 1 квітня). Український кризовий медіацентр. data.gov.ua/dataset/034f43a4-133a-498f-8478-6076ed1013e4

²¹⁶ Муравейник, А. (2020, 1 березня). Чому військовослужбовці звільняються з армії? Центр ініціатив ПЖ. cbacenter.ngo/page/comu-viiskovoslužbovcı-zvilniaiutsia-z-armiyi

і ветеранок поверталися на свої попередні посади в цивільному житті²¹⁷.

Наразі, доки демобілізація не оголошена від початку повномасштабного вторгнення, цивільну кар'єру розпочинає лише порівняно невелика частина ветеранів та ветеранок: ті, хто звільнився за станом здоров'я, через досягнення граничного віку, після полону, а також за сімейними обставинами (без виключення з військового обліку). Дехто з них потребує адаптації робочого місця у зв'язку з наслідками травм чи поранень та може мати потребу в періодичному додатковому лікуванні, реабілітації.

Водночас більшість ветеранів і ветеранок повернуться до цивільних професій лише після оголошення демобілізації, залишаючись придатними до подальшої служби. За результатами попередніх опитувань, зокрема дослідження «Реінтеграція ветеранів» 2021 року, лише 31% ветеранів і ветеранок продовжували військову службу після звільнення²¹⁸.

Окрім найманої праці, ветерани та ветеранки можуть обирати шлях підприємництва і розвитку власної справи. Ще до повномасштабного вторгнення чимало з них, повертаючись зі служби, започатковували бізнеси. Проте з початком нової фази війни у 2022 році частина підприємців та підприємниць знову опинилася у війську. За таких умов бізнеси ветеранів і ветеранок опиняються у вразливому становищі.

Ми не маємо підтверджених дослідженнями даних, однак припускаємо, що під час служби у війську ветеранам і ветеранкам бракує часу та можливостей продовжувати активну підприємницьку діяльність. Їм доводиться або передавати керівну роль іншій людині, наприклад дружині, чоловіку, партнеру/ці, іншій близькій людині, або закривати бізнес. Така ситуація вже була у 2022 році й може повторюватися надалі. До того ж навіть служба

²¹⁷ IREX, Ветеран Хаб. (2021, 14 липня). Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо поточних умов працевлаштування.
irex.org/sites/default/files/Veterans-Current-Employment-Conditions-Ukrainian.pdf

²¹⁸ Там само.

в резерві впливатиме на можливість повноцінно розвивати власну справу, оскільки передбачає участь у навчальних зборах та має ризики першочергової повторної мобілізації.

За таких обставин, на нашу думку, головним чинником для пошуку й реалізації власного покликання після служби для більшості ветеранів і ветеранок, звільнених у запас, стане гарантований горизонт планування в цивільному житті. Саме на підставі того, чи буде цей період визначеним і скільки він триватиме, ветерани й ветеранки зможуть поінформовано й обережно планувати своє майбутнє.

Згаданий виклик стосується всіх ветеранів і ветеранок та їхніх сімей, незалежно від того, який кар'єрний шлях планує обрати людина після звільнення зі служби — перекваліфікацію, додаткове навчання, працевлаштування чи відкриття власної справи. Ми маємо підтверджений досвід ветеранів і ветеранок АТО/ООС²¹⁹, які після завершення служби розбудовували цивільний добробут — працювали, будували кар'єру чи починали власну справу, але з початком повномасштабного вторгнення знову стали на захист країни. Так, через перебування в резерві та запасі вони не мають можливості довгостроково планувати своє майбутнє, що є серйозним викликом для їхньої адаптації та інтеграції в економічне життя країни.

Оскільки оновлене законодавство про військовий резерв було ухвалене лише у 2024 році²²⁰, механізми залучення ветеранів і ветеранок до такої служби ще не зрозумілі. Відповідно, важко передбачити, які додаткові виклики можуть виникати в них у працевлаштуванні. Проте важливо розробити політики, які захищатимуть ветеранів і ветеранок у резерві та запасі й забезпечать можливість поєднувати зайнятість або працевлаштування зі службою, мати додаткові гарантії

²¹⁹ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/analytics/doslidzhenya-shlyahu-veteraniv-i-veteranok

²²⁰ Указ Президента України (2024, 31 грудня). «Про внесення змін до Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України». zakon.rada.gov.ua/laws/show/895/2024#Text

та підтримку в збереженні робочих місць, а також шанси навчатися та провадити підприємницьку діяльність.

Важливо створити систему підтримки, що враховуватиме різні шляхи професійного життя: повернення до попередньої зайнятості, перекваліфікацію, здобуття нової освіти, старт власної справи. Така система має поєднувати трудові гарантії, доступну формальну і неформальну освіту, програми перекваліфікації, а також інструменти підтримки підприємництва.

Крім того, підтримка в самореалізації є інструментом відновлення справедливості — способом компенсувати втрачений час на ринку праці чи в системі освіти, протягом якого людина захищала країну. Тому політика у сфері покликання має бути орієнтованою на потреби ветеранів і ветеранок та створення умов, коли вони можуть повернутися до участі в цивільному економічному та суспільному житті.

У цьому розділі ми аналізуємо поточну підтримку ветеранів і ветеранок у сферах праці, освіти та підприємництва та пропонуємо рішення, які держава може запровадити вже зараз, щоб створити передумови для осмисленого, гідного і сталого повернення до цивільного життя.

Важливо: ми не подаємо загального огляду всієї сфери працевлаштування, освіти, підприємництва й пов'язаних із ними викликів, а зосереджуємося на потенційно можливих рішеннях, які держава може реалізувати для задоволення потреб ветеранів і ветеранок. Ці потреби ми визначили на основі аналізу наявних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції громадських організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і консультацій / обговорень з експертами та експертками у конкретних сферах. Ми розуміємо, що не охопили всіх викликів і можливих рішень, тому підкреслюємо важливість подальших досліджень цих напрямів.

Робота та працевлаштування

Ветерани й ветеранки становлять значну частку працездатного та платоспроможного населення України. Станом на травень 2024 року в країні налічується приблизно 1,3 мільйона ветеранів/ок, орієнтовно 80 % з них — мобілізовані²²¹. Більшість ветеранів/ок — віком від 19 до 45 років — що вказує на їхню потенційну активну участь на ринку праці й актуальність довгострокових рішень у сфері працевлаштування²²².

У 2020 році чисельність військовослужбовців/иць становила приблизно 194 тисячі людей²²³, однак після початку повномасштабного вторгнення вона зросла орієнтовно до 700 тисяч на січень 2025 року²²⁴. Прогнозується подальше зростання кількості ветеранів і ветеранок: після завершення війни число може сягнути **1,7 мільйона людей** — це приблизно 10 % усього працездатного населення України²²⁵.

Завершення служби часто стає точкою переосмислення кар'єрного шляху для ветеранів і ветеранок. Досвід служби нерідко суттєво впливає на ідентичність, систему цінностей і бачення себе в суспільстві, тому професійному вибору може передувати переосмислення життєвих орієнтирів.

Повертаючись до цивільного життя, ветерани та ветеранки можуть шукати нові можливості для працевлаштування, аби отримати

²²¹ Черновол, К. (2024, 26 липня). В Україні зараз 1 мільйон 300 тисяч ветеранів: як їх підтримує держава. УНІАН. unian.ua/society/v-ukrajini-zaraz-1-milyon-300-tisyach-veteraniv-yak-jih-pidtrimuye-derzhava-12708381.html

²²² Садомська, Б. (2024, 15 лютого). Потреби ветеранів після повернення: опитування та власний досвід. Куншт. kunsht.com.ua/articles/potreby-veteraniv-pislia-povernennia-dodomu

²²³ Семенова, І. (2021, 13 квітня). Сім років від початку АТО/ООС. 10 найважливіших фактів і цифр про війну, яку Росія досі веде з Україною. Радіо NV. nv.ua/ukr/ukraine/events/ato-sim-rokiv-z-pochatku-viyni-10-vazhlih-faktiv-i-cifr-pro-oos-novini-ukrajini-50153614.html

²²⁴ Зеленський озвучив нинішню чисельність української армії (2025, 15 січня). Радіо Свобода. radiosvoboda.org/a/news-zelensky-chysel-armiya/33276800.html

²²⁵ Кожен 10-й працівник буде ветераном — які заходи вживаються вже сьогодні для забезпечення українських захисників роботою (2023, 1 серпня). Україна. Медіацентр. mediacenter.org.ua/uk/kozhen-10-j-pratsivnik-bude-veteranom-yaki-zahodi-vzhivayutsya-vzhe-sogodni-dlya-zabezpechennya-ukrayinskih-zahisnikiv-robotoyu

стабільне джерело доходу, інтегруватися в цивільне середовище, віднайти спільноту, переосмислити покликання, відновити рутину і відчуття внутрішньої безпеки. Дехто прагне реалізувати себе в новій галузі, інші повертаються до попередньої роботи або ж беруть паузу для відновлення, а хтось вирішує започаткувати власну справу.

Водночас пошук професійної реалізації після служби може супроводжуватися викликами — практичними, соціальними, матеріальними, психологічними. **Так, згідно з дослідженням «Шлях ветеранів та ветеранок», під час реалізації в новій сфері респонденти та респондентки відчували такі перешкоди:**

- погіршення фізичного або психологічного стану після служби;
- страх втрати або зниження рівня професійних навичок, пов'язаний із тривалою відсутністю в цивільному середовищі;
- відсутність цивільного досвіду роботи до служби²²⁶.

Ще однією перешкодою може бути недоступність робочого середовища. Згідно з опитуванням Українського ветеранського фонду 2024 року²²⁷, рівень безробіття серед українських ветеранів і ветеранок зріс до 30,95 %, що майже на 3 % більше, ніж у 2023 році, коли 28 % опитаних указали на відсутність роботи. Серед основних перешкод респонденти й респондентки з інвалідністю зазначили

²²⁶ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. С. 197.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

²²⁷ Український ветеранський фонд. (2024, 13 лютого). Серед ветеранів зростає рівень безробіття: дослідження.
veteranfund.com.ua/2024/02/13/sered-veteraniv-zrostaе-riven-bezrobitiia-doslidzhennia

архітектурну недоступність офісів, відсутність адаптованих робочих місць, можливостей гнучкого графіка чи регульованої відпустки, а також нестачу психологічної підтримки на роботі.

Попри чинні норми законодавства, зокрема статтю 18 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю»²²⁸, які гарантують доступне робоче місце, на практиці це право часто не реалізується. Відсутність дієвих механізмів контролю, моніторингу та підтримки роботодавців у питаннях адаптації робочих просторів і місць призводить до того, що умови працевлаштування не враховують потреб ветеранів і ветеранок. У результаті вони можуть шукати роботу довше, погоджуватися на менш оплачувані посади або залишатися поза ринком праці. Це посилює економічну нестабільність, ускладнює адаптацію та може мати довгострокові наслідки для психоемоційного стану людини.

На відновлення кар'єрного шляху може також впливати потреба у відновленні та лікуванні. Після завершення служби ветеранам і ветеранкам часто потрібен час на адаптацію до нового способу та режиму життя, налагодження побуту, ухвалення рішень про подальшу кар'єру. Для багатьох актуальною може бути можливість зробити паузу: відпочити, побути з родиною, пройти реабілітацію. Така перерва — не привілей, а необхідний компонент гідного повернення з військової служби, який має бути гарантований на рівні державної політики.

Водночас після звільнення з військової служби ветерани та ветеранки стикаються з вимогою майже відразу повернутися до трудової діяльності. За законодавством, на час їхньої служби роботодавці зобов'язані зберегти для них місце роботи та посаду²²⁹, та після звільнення і взяття на облік у ТЦК та СП ветерани й ветеранки зобов'язані поновитися на роботі вже наступного

²²⁸ Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» № 875-XII (1991, 21 березня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text

²²⁹ Кодекс законів про працю України. Стаття 119. zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n709

дня²³⁰. Це створює ситуацію, коли перехід до цивільного життя може відбуватися без комфортного проміжку часу на адаптацію, рефлексію чи відновлення.

Після повернення з війська ветерани та ветеранки мають право будь-коли взяти щорічну, а також додаткову 14-денну відпустку²³¹. Але з урахуванням можливого фізичного та психічного виснаження після служби, впливу хронічного стресу, потреби в реабілітації або поверненні до родинного життя гнучкість у використанні цих відпусток набуває особливого значення.

Обставини звільнення зі служби можуть бути різними — плановими або раптовими, пов'язаними зі станом здоров'я, віком, завершенням контракту чи особистими причинами. У будь-якому із цих випадків повернення до цивільної роботи вимагає не лише організаційної, а й емоційної готовності.

Особливої уваги в цьому контексті можуть потребувати ветерани та ветеранки з інвалідністю: їхнє комфортне повернення до роботи можливе лише після завершення лікування чи реабілітації, що може тривати кілька місяців або навіть років. Вимога негайного поновлення на роботі в такому разі не відповідає ані медичним показанням, ані принципу гідного ставлення до людини.

²³⁰ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» № 2232-XII (2025). Стаття 26, частина 11. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

²³¹ Кодекс законів про працю України. zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

Експертні рекомендації

- **Запровадити відстрочку від повернення на роботу після звільнення зі служби до трьох місяців — за бажанням ветерана чи ветеранки**

Ми пропонуємо надати для ветеранів і ветеранок відстрочку на період відновлення, тобто перші три місяці після звільнення зі служби, аби вони мали змогу комфортніше перейти до цивільного життя без втрати робочого місця. У багатьох країнах НАТО передбачений перехідний період — Permissive Temporary Duty (PTDY)²³², який може тривати 60–90 днів. Україна може застосувати подібну практику, адаптовану до власного контексту.

Ми пропонуємо зробити таку можливість опційною, оскільки не всі потребують тривалої адаптації, а хтось хоче повернутися до роботи одразу — і це їхнє важливе право. Тому відстрочка має бути добровільною та за ініціативою самої людини, відповідно до її готовності повернутися до професійної діяльності.

Можливість перепочинку після служби — це прояв турботи та визнання з боку держави. Вона також допомагає уникнути перевантаження, вигорання, погіршення здоров'я і ризику втрати працездатності. Пауза в роботі дає змогу свідомо ухвалити рішення про подальший професійний чи життєвий шлях.

- **Надати тимчасову відстрочку від виходу на роботу ще на три місяці після завершення реабілітації для ветеранів і ветеранок з інвалідністю**

Ветерани та ветеранки після повернення з війська можуть мати потребу в проходженні реабілітації, тривалість якої залежить від індивідуальних обставин і стану людини. Медична або реабілітаційна установа може завершити курс лікування, але це не означає, що людина вже готова фізично чи психологічно

²³² U.S. Department of Defense. Leave benefits during transition. Military Compensation. militarypay.defense.gov/Benefits/Leave-Benefits-During-Transition

до роботи — вона так само може потребувати додаткового часу на повернення додому, налагодження побуту, адаптації в цивільному житті, стабілізацію самопочуття.

Тому для ветеранів і ветеранок з інвалідністю ми пропонуємо запровадити тимчасову відстрочку від виходу на роботу ще на три місяці після завершення реабілітації. Повернення до праці має відбуватися лише після завершення реабілітаційних процедур, з урахуванням медичних показань і бажання самої людини.

■ **Збільшити строк лікарняних днів із гарантією збереження робочого місця навіть після чотирьох місяців лікування**

Після завершення служби ветерани та ветеранки можуть повернутися на роботу, однак із часом мати додаткову потребу в тривалому лікуванні через травми або хронічні захворювання, набуті під час служби.

Нині, відповідно до статті 40 Кодексу законів про працю України²³³, роботодавець має право розірвати трудовий договір із працівником/цею у зв'язку з його/її відсутністю на робочому місці протягом більш ніж чотирьох місяців через тимчасову непрацездатність. Винятками є період вагітності й пологів та травми, пов'язані з професійною діяльністю, зокрема внаслідок нещасного випадку на виробництві або під час виконання службових обов'язків у поліціантів. Однак ветерани та ветеранки не підпадають під чинні винятки і фактично залишаються незахищеними від втрати роботи в період відновлення.

Ми пропонуємо збільшити строк тимчасової непрацездатності з гарантією збереження робочого місця навіть після чотирьох місяців лікування. Таку норму можна запропонувати як поправку до Кодексу законів про працю України. Оптимальну тривалість лікарняного необхідно розраховувати окремо, однак одним зі справедливих підходів може бути узгодження тривалості лікарняних між працівниками й роботодавцями.

²³³ Кодекс законів про працю України. zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n275

■ **Закріпити гарантії на час лікування відповідно до законопроекту №12209 для ветеранів і ветеранок з інвалідністю**

Законопроект №12209, ухвалений Верховною Радою в першому читанні 21 листопада 2024 року²³⁴, спрямований на реформування системи соціального страхування для людей з обмеженою працездатністю, зокрема ветеранів і ветеранок з інвалідністю.

Документ передбачає запровадження нової страхової виплати — у зв'язку з проходженням реабілітації за медичними показаннями. Вплата нараховуватиметься з першого дня реабілітації до моменту відновлення працездатності або встановлення стійкого обмеження працездатності, але не довше ніж протягом одного року. Її розмір становитиме від 70 до 100 % заробітку залежно від тривалості страхового стажу. Окрім цього, передбачена компенсація додаткових витрат — на медичні препарати й вироби, транспорт, догляд та інші супутні послуги²³⁵.

Такі гарантії особливо важливі для ветеранів і ветеранок, які проходять тривале відновлення або потребують багатоетапної медичної підтримки. Вони допомагають знизити ризик втрати роботи через обставини, безпосередньо пов'язані з досвідом служби.

²³⁴ Верховна Рада України. (2024). Картка законопроекту № 12209. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо формування комплексної та справедливої соціальної підтримки (виплат та послуг) для осіб, в яких обмежена працездатність, зокрема осіб з інвалідністю». itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/45246

²³⁵ Нові правила підтримки осіб з обмеженою працездатністю: коментар від профспілок. (2025, січень 24). Дебет-Кредит. news.dtki.ua/labor/social-protection/95575-novi-pravila-pidtrimki-osib-z-obmezenoiu-pracezdatnistiu-komentar-vid-profspilok

Додатково: під час формування державної політики у сфері працевлаштування ми виходимо з переконання, що інтеграція ветеранів і ветеранок у ринок праці має ґрунтуватися на реальному залученні: через підтримку під час адаптації, розвиток навичок і створення рівних умов, а не лише на інструментах пасивного залучення, таких як квотування²³⁶. Ми не підтримуємо й не пропонуємо ідеї квотного найму, адже він здебільшого призводить до формальності, а не до змістовного залучення ветеранів і ветеранок до робочих процесів. Держава має стимулювати роботодавців і самих ветеранів/ок до усвідомленого вибору, забезпечувати ресурси для перекваліфікації, а не лише розподіляти ролі через зобов'язання.

²³⁶ Квотування — у цьому контексті цільове виділення частини вакантних робочих місць для заміщення представниками груп населення, слабо захищених з погляду ринку праці.

Освіта та перекваліфікація

Через брак даних поки неможливо визначити, скільки ветеранів і ветеранок після демобілізації чи звільнення зі служби стануть найманими працівниками, тимчасово залишаться без роботи або вестимуть власну справу — і в яких саме сферах. З огляду на це ми припускаємо, що нинішній склад війська відображає українське суспільство — за соціальним статусом і професійною зайнятістю. Після звільнення багато із цих людей, імовірно, бажатимуть змінити сферу своєї діяльності, адже за час служби їхні пріоритети, цінності й інтереси могли змінитися.

За результатами дослідження «Реінтеграція ветеранів» 2021 року, приблизно 70 % ветеранів і ветеранок АТО/ООС змінили сферу зайнятості після звільнення зі служби²³⁷. Очікується, що впродовж першого десятиріччя після демобілізації попит на перекваліфікацію та зміну місця роботи чи сфери діяльності суттєво зростатиме.

Після завершення служби у війську ветерани й ветеранки можуть прагнути здобути нові знання чи вдосконалити вже наявні навички для пошуку та зміни роботи. У цьому контексті освіта й можливість перекваліфікації відіграють ключову роль: вони відкривають шлях до професійного розвитку, сприяють соціальній інтеграції, формують відчуття стабільності та створюють умови для самореалізації.

На сьогодні система підтримки ветеранів і ветеранок у сфері освіти та перекваліфікації здебільшого орієнтована на здобуття вищої освіти або робітничого фаху. Так, ветерани й ветеранки мають право на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації за робітничими професіями, зокрема за робочими й освітніми програмами²³⁸.

²³⁷ IREX, Ветеран Хаб. (2021, 14 липня). Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо поточних умов працевлаштування. С. 3.
irex.org/sites/default/files/Veterans-Current-Employment-Conditions-Ukrainian.pdf

²³⁸ Пільги на навчання. Міністерство у справах ветеранів.
mva.gov.ua/veteranam/pilgi-na-navchannya

Перекваліфікуватися можна за різними програмами й у різних форматах, зокрема через вищу та неформальну освіту. **Для ветеранів і ветеранок, які прагнуть здобути вищу освіту на рівні бакалавра або магістра, є чотири способи фінансування навчання:**

- 1) безоплатне навчання на загальних підставах** — можливість вступити на будь-яку спеціальність, за умови високих рейтингових балів за результатами НМТ або ЗНО;
- 2) безоплатний вступ на пріоритетні для держави спеціальності** навіть із нижчими балами за результатами НМТ або ЗНО, якщо обрана спеціальність належить до переліку тих, які підтримує держава;
- 3) державні освітні гранти зі співфінансуванням** — частину вартості навчання оплачує держава, іншу — сам/а студент/ка;
- 4) соціальні освітні гранти для пільгових груп** — фінансують 100 % вартості навчання. Ветерани й ветеранки належать до таких груп. Для вступу за цим механізмом ветерани та ветеранки не мають складати НМТ або ЗНО, оскільки зарахування відбувається до закладів вищої освіти поза конкурсом.

Окрім механізмів фінансування навчання, згідно із **Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»²³⁹**, усі ветерани та ветеранки мають право на підтримку безпосередньо під час здобуття освіти — соціальну стипендію, безоплатне забезпечення підручниками й доступом до освітніх баз, безоплатне або пільгове проживання в гуртожитках.

Попри гарантовані можливості, перекваліфікація для ветеранів і ветеранок може супроводжуватися різноманітними викликами. Серед них — труднощі з відновленням знань і навичок після тривалої перерви, фізичні чи психологічні бар'єри, а також невизначеність щодо майбутнього. Багато ветеранів і ветеранок після повернення з війська не готові до довготривалих планів

²³⁹ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII. (1993, жовтень 22). zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

і зобов'язань, наприклад навчання в межах дворічних або чотирирічних освітніх програм.

За інформацією, наданою представниками Міністерства освіти та науки України під час експертних інтерв'ю в межах роботи над цією концепцією, лише незначна частка ветеранів і ветеранок після звільнення зі служби обирає шлях вищої освіти. У перспективі ситуація може змінюватися, зокрема, у зв'язку із впровадженням добровільної служби за контрактом для молоді віком 18–24 років. Водночас наразі брак даних про соціально-демографічний портрет і потреби ветеранів/ок ускладнює розроблення гнучкої політики у сфері освіти.

Також важливо враховувати, що ветерани й ветеранки вступатимуть до ЗВО після певної, іноді тривалої, перерви, пов'язаної зі службою у війську й участю в бойових діях. Їхні знання та досвід можуть суттєво відрізнятися від знань нещодавніх випускників і випускниць шкіл. Це не ставить під сумнів здатність ветеранів і ветеранок здобути якісну вищу освіту, проте може означати потребу в додатковій підтримці, наприклад, у відновленні деяких знань, особливо якщо вступ відбуватиметься на загальних підставах за результатами НМТ.

Крім цього, фокус держави на підтримці ветеранів/ок у здобутті вищої освіти часто не відповідає їхнім реальним потребам. Невелика кількість охочих вступати до університетів може свідчити не про відсутність мотивації до здобуття нових знань і навичок, а про прагнення до більш практичних чи короткострокових форм освіти. Наприклад, згідно з результатами дослідження «Перехід від військової служби до цивільного життя» від правозахисного центру «Принцип», приблизно 40 % з опитаних ветеранів та ветеранок зацікавлені в онлайн- і ще 40 % — у офлайн-курсах для відновлення професійних навичок або опанування нової професії²⁴⁰.

²⁴⁰ Принцип. (2025, 20 березня). Перехід від військової служби до цивільного життя: контексти, досвіди, рішення. pryncyp.org/analytics/perehid-vid-vijskovoyi-sluzhby-do-cyvilnogo-zhyttva-konteksty-dosvidy-rishennya/ c.183

Ще одним значним викликом є непоінформованість ветеранів і ветеранок про державні програми навчання і перекваліфікації. За результатами опитування Українського ветеранського фонду в січні 2024 року, майже 67 % ветеранів і ветеранок не знали про такі можливості²⁴¹. Особливо гострою ця проблема є в малих населених пунктах, де доступ до інформації від місцевих органів, які опікуються ветеранськими справами, може бути обмеженим.

Отже, навіть зацікавлені в навчанні чи перекваліфікації ветерани та ветеранки можуть просто не знати про такі програми. Водночас наявні можливості не охоплюють усіх форм освіти, що робить їх малодоступними чи незручними для ветеранів та ветеранок.

Серед чинних військовослужбовців є також студенти, які скористалися академічною відпусткою через військову службу, проте бажають продовжити навчання після повернення. Згідно з листом-роз'ясненням Міністерства освіти і науки від 11.10.2023 для керівників закладів вищої освіти, учасники й учасниці бойових дій мають гарантоване право на поновлення на місця державного замовлення²⁴².

Однак наказ Міністерства освіти та науки від 07.02.2024²⁴³ встановлює, що учасники бойових дій та люди з інвалідністю внаслідок війни можуть поновитися на навчання після завершення академічної відпустки лише за наявності в закладах освіти вільних місць на бюджетній формі за відповідною спеціальністю. Це означає, що заклади освіти не зобов'язані зберігати бюджетні місця за студентами, що пішли в академічну відпустку на час служби, а можуть передати їх іншим, наприклад, за результатами академічної успішності.

²⁴¹ Український ветеранський фонд (2024). Актуальні потреби та бачення можливостей для кар'єрного і професійного зростання ветеранів. С. 16–17.
veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/02/pracevlashtuvanna.pdf

²⁴² Лист Міністерства освіти і науки України №1/15735-23 (2023, 11 жовтня), Про академічні відпустки. document.vobu.ua/doc/23785

²⁴³ Наказ Міністерства освіти і науки України «Положення про порядок відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, та надання їм академічної відпустки» № 134 (2024, 7 лютого). Розділ III, пункт 5.
zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0509-24#Text

Як наслідок, ветерани й ветеранки ризикують за час служби втратити своє бюджетне місце. У такому разі вони змушені або переходити на контрактну форму, або покидати навчання через брак коштів.

Поточна підтримка ветеранів та ветеранок у сфері освіти та перекваліфікації

Здобуття робітничого фаху	Здобуття вищої освіти	Підтримка під час здобуття освіти
право на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації за робітничими професіями, включно з підвищенням кваліфікації за робочими й освітніми програмами	безоплатне навчання на загальних підставах за умови високих рейтингових балів	соціальна стипендія
	вступ на пріоритетні для держави спеціальності	безоплатне забезпечення підручниками
	освітні гранти із співфінансуванням	доступ до освітніх баз
	соціальні гранти	безоплатне або пільгове проживання в гуртожитках

Експертні рекомендації

- **Надати право на безоплатну підготовку до вступу в заклад вищої освіти**

Окрім чинних інструментів підтримки, зокрема грантів на вищу освіту, доцільно передбачити для ветеранів і ветеранок право на безоплатну підготовку до вступу в заклад вищої освіти. Це дасть їм змогу поновити знання, наприклад, з англійської мови або математики, що сприятиме комфортнішому навчанню в майбутньому.

Для окремих спеціальностей можуть діяти специфічні умови вступу, установлені державою, наприклад, для вступу на медичні спеціальності на загальних підставах наразі передбачена вимога: конкурсний бал ЗНО/НМТ не може бути нижчим за 150. Такі вимоги мають під собою об'єктивне підґрунтя — перевірку базового рівня знань, необхідних для опанування складної професії. Однак держава може підтримати ветеранів/ок та гарантувати їм можливість безоплатної підготовки до вступу, щоб забезпечити рівні умови з іншими абітурієнтами.

Додатково: разом із розширенням доступу до вищої освіти, важливо зберегти для ветеранів і ветеранок можливість отримувати ваучери на професійно-технічну освіту відповідно до переліку професій і спеціальностей, затверджених державою²⁴⁴. Такий формат дає змогу опанувати або вдосконалити практичні навички й знання, здобуті під час служби, і застосовувати їх у цивільній зайнятості. Крім того, таке навчання триває зазвичай не так довго, як здобуття вищої освіти, і може стати вдалим варіантом для тих ветеранів і ветеранок, які не мають змоги або бажання навчатися довго.

■ **Запровадити ваучери на оплату курсів неформальної освіти**

Нині ветерани та ветеранки мають можливість одноразово отримати ваучери на навчання за програмою Державної служби зайнятості. Серед загальних умов — наявність професійної або професійно-технічної, фахової передвищої чи вищої освіти. Водночас отримати їх можна лише якщо людина раніше не проходила перепідготовку коштом Фонду державного соціального страхування на випадок безробіття протягом останніх трьох років. Вартість ваучера не може перевищувати 10-кратного розміру прожиткового мінімуму. Станом на 2025 рік це 30 280 гривень. Якщо вартість навчання перевищує максимальну суму ваучера, ветеран чи ветеранка або роботодавець мають оплатити різницю.

²⁴⁴ Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Переліку професій, спеціальностей, для навчання за якими може бути виданий ваучер» № 2040 (2023, 11 квітня).
zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0793-23#Text

Для врахування потреб ветеранів і ветеранок у короткостроковому навчанні ми пропонуємо запровадити ваучери на оплату неформальної освіти — короткострокові курси, сертифікатні програми, онлайн-курси. Це дасть змогу оперативно опанувати практичні навички для подальшого працевлаштування в цивільному житті, а також час і можливість зрозуміти свої пріоритети та свідомо обрати професію і формат навчання чи перекваліфікації.

■ **Надати право поновитися на своє безоплатне місце в університеті після звільнення зі служби**

Важливо зберегти право ветеранів і ветеранок поновлюватися саме на тих місцях навчання, які вони залишили через службу у війську. Це має стосуватися всіх форм безоплатного навчання, незалежно від того, за яким механізмом надане місце.

Така гарантована можливість є визнанням внеску ветеранів і ветеранок, які поставили на паузу своє цивільне життя, добробут і освіту задля захисту країни. Вона сприятиме подальшій відбудові цивільного добробуту через здобуття знань та навичок, які вони зможуть застосовувати в майбутньому, віднайдення значущої для них діяльності й повернення до кола спілкування.

Підприємництво

Після завершення служби чимало ветеранів і ветеранок не повертаються до найманої праці, а шукають гнучкіші й більш автономні форми зайнятості. Причини можуть бути різними: потреба перепрофілювання, бажання реалізувати власні ідеї або адаптувати вид діяльності до змін у фізичному чи психічному стані. Власна справа для багатьох стає не лише джерелом доходу, а й формою самореалізації та адаптації в цивільному житті.

Згідно з опитуванням Українського ветеранського фонду, приблизно 70 % ветеранів і ветеранок хочуть започаткувати власну справу²⁴⁵. За даними Міністерства у справах ветеранів²⁴⁶, станом на 1 січня 2022 року з-поміж ветеранів, ветеранок і членів їхніх родин зареєстровані майже 13 тисяч (12 789) фізичних осіб-підприємців та самозайнятих осіб.

Поки на рівні законодавства відсутнє чітке визначення «ветеранського бізнесу», що може створювати бар'єри для системної підтримки й формування окремої державної політики щодо підприємництва ветеранів і ветеранок. Тому в майбутньому важливо конкретизувати його, аби забезпечити пріоритетність та прозорість умов надання пільгових програм для бізнесів, створених ветеранами й ветеранками, у державних закупівлях, грантових програмах чи податкових ініціативах.

Важливим чинником майбутнього розвитку підприємництва серед ветеранів і ветеранок є також умови проходження служби в резерві. Більшість ветеранів та ветеранок, особливо тих, хто звільниться під час воєнного стану, будуть зараховані до резерву. На практиці це може означати до трьох місяців участі в зборах та навчання протягом року в мирний час, а також першочергове повернення до війська в разі оголошення мобілізації. Тобто служба

²⁴⁵ Український ветеранський фонд. (2024). Потреби ветеранів і ветеранок. С. 5.
veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/Opytuvannia-veteraniv-zhovten-2024.pdf

²⁴⁶ Український ветеранський фонд. (2022). Портрет ветерана російсько-української війни 2014–2022 рр. veteranfund.com.ua/analitics/portret_veterana

в резерві створюватиме додаткову невизначеність, яка може впливати як на рішення про відкриття власної справи, так і на можливості розвитку власного бізнесу. Важливо, аби держава надавала гарантії щодо майбутніх перспектив та підтримку у веденні бізнесу під час служби.

Нині для підтримки ветеранського підприємництва держава передбачає низку програм. Зокрема, Міністерства у справах ветеранів України має грантову програму для ветеранів/ок та членів їхніх сімей²⁴⁷, що охоплює широкий спектр напрямів розвитку бізнесу. Розмір гранту залежить від кількості створених робочих місць і максимально може становити 1 000 000 гривень.

Грантова програма Мінветеранів для тих ветеранів і ветеранок,
хто створюють нові робочі місця

до 250 тис. грн	до 500 тис. грн	до 1 млн грн (70 % вартості проєкту)
1 робоче місце	2 робочі місця	4 робочі місця
		зареєстрований ФОП понад рік

Окрім цієї програми, наразі для ветеранів та ветеранок є інші загальнодержавні та міжнародні гранти, зокрема на відкриття власної справи²⁴⁸, на садівництво²⁴⁹, на переробне підприємство²⁵⁰.

У майбутньому важливо зберегти й масштабувати чинні грантові програми, адаптувати їх до потреб різних груп ветеранів і ветеранок, спираючись на чітко визначені критерії. Це сприятиме довгостроковій розбудові добробуту через можливість самовиразитися через власну справу, а також економічній

²⁴⁷ Грант для ветеранів та членів їхніх сімей. Дія. diia.gov.ua/services/grant-dlya-veteraniv-ta-chleniv-yihnih-simej

²⁴⁸ Грант на власну справу. Дія. diia.gov.ua/services/grant-na-vlasnu-spravu

²⁴⁹ Грант на сад. Дія. diia.gov.ua/services/grant-na-sad

²⁵⁰ Грант на виробництво переробної промисловості. Дія. diia.gov.ua/services/grant-na-pererobne-pidpriyemstvo

активності й створенню нових робочих місць не лише для ветеранів і ветеранок, а й для громад.

Важливо також зберегти для ветеранів і ветеранок із досвідом внутрішнього переміщення можливість спрощеного припинення трудового договору, самозайнятості, а також спеціальні процедури припинення / відновлення бізнесу. Вони стикаються не лише з наслідками бойового досвіду, а й додатковими соціально-економічними викликами, пов'язаними з втратою житла, документів, робочого місця або бізнесу в регіоні, де велися чи ведуться бойові дії. Тому важливо забезпечити гнучкість для ветеранів і ветеранок, які змушені адаптуватися до нових умов у новому регіоні, втратили дохід чи підприємницьку діяльність або потребують юридичної та адміністративної спрощеності в зміні зайнятості.

Висновки

1 Повернення до цивільного життя потребує передбачуваності

Гарантований горизонт планування є ключовим чинником професійної реалізації ветеранів і ветеранок. Без чітких правил залучення до резерву або повторного призову можливості повноцінного працевлаштування, перекваліфікації чи підприємництва залишаються обмеженими.

2 Державна політика має передбачати гнучкі інструменти адаптації

Після звільнення з військової служби ветерани й ветеранки можуть потребувати часу для відновлення, переосмислення життєвих орієнтирів, адаптації до цивільного життя чи ухвалення рішення про зміну професійного шляху. Законодавство має передбачити можливість добровільної відстрочки від поновлення на роботі без ризику втрати робочого місця.

Важливо також створити систему гнучких трудових гарантій для ветеранів і ветеранок, які проходять лікування чи реабілітацію, мають поранення, травми, інвалідність, потребують тривалого медичного відновлення. Право на збільшену тривалість лікарняних, гнучкі відпустки та збереження робочого місця має бути законодавчо закріпленим. Це особливо важливо для збереження доходу та дотримання професійної траєкторії в період відновлення.

3 Освіта і перекваліфікація мають бути доступними, практичними й адаптивними

Попри наявність формальних можливостей, багато ветеранів і ветеранок можуть не вибрати довготривалі освітні програми через особисті причини — вік, фінансові обмеження чи необхідність швидко повернутися до роботи після звільнення зі служби. Тому держава може зосередити увагу на короткострокових і неформальних програмах та забезпечити не лише право на безоплатне навчання, а й підтримку в підготовці до нього. Також важливо гарантувати можливість поновлення на бюджетне місце після академічної відпустки.

4 Підприємництво має стати повноцінним інструментом підтримки самореалізації ветеранів і ветеранок

Власна справа — це не лише джерело доходу, а й шлях до самостійності, відновлення контролю над життям і впевненості у власних силах. Щоб підтримати цю траєкторію повернення ветеранів і ветеранок на ринок праці, потрібно масштабувати грантові програми й бізнес-навчання, а також законодавчо закріпити поняття «ветеранський бізнес». Це має передбачати можливість отримання пільг, а також доступ до державних закупівель і спеціальних фінансових інструментів.

Компонент 5

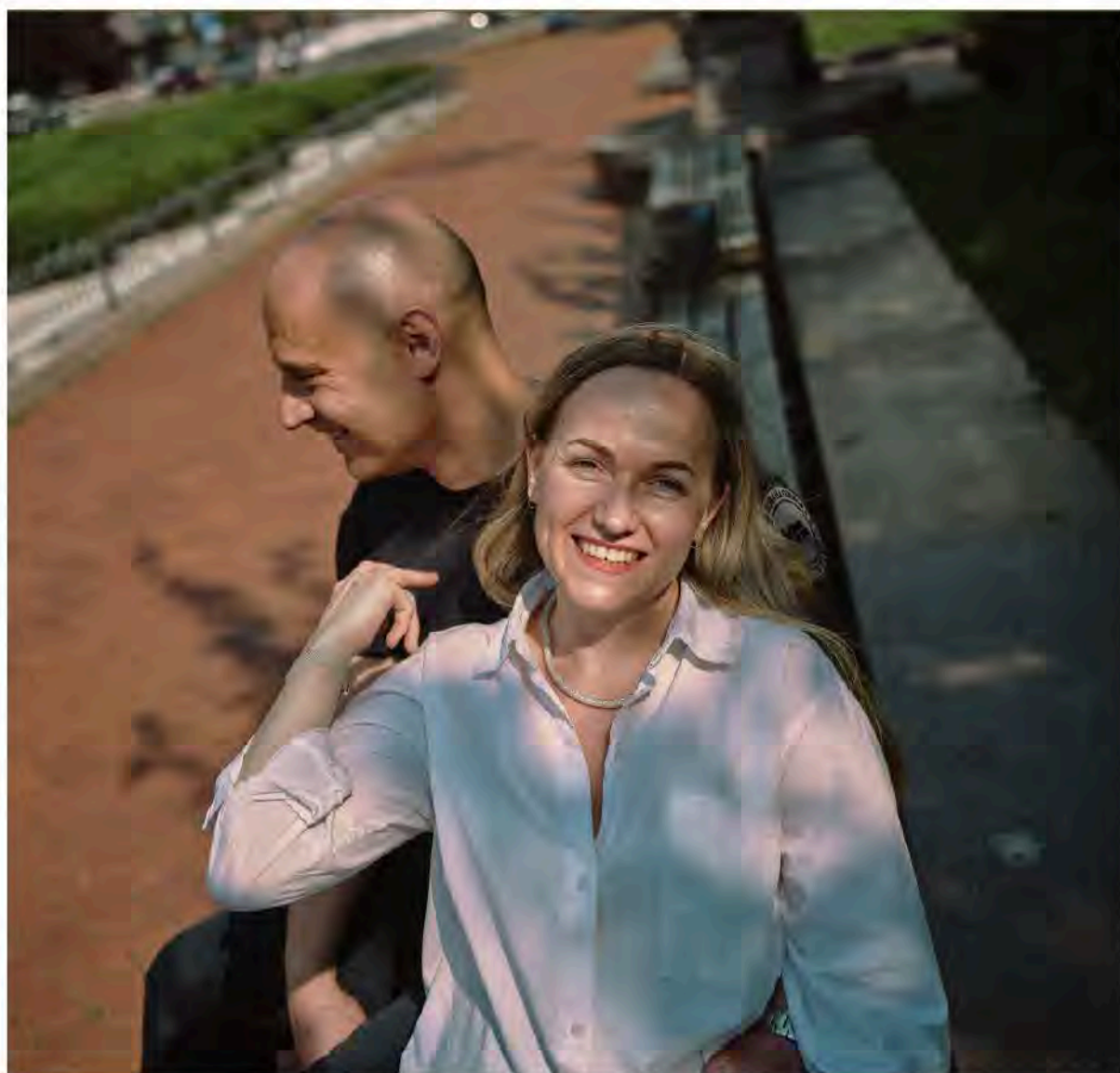
**Стосунки
та визнання**

Анотація

Цей розділ описує ключові напрями політики щодо стосунків ветеранів і ветеранок із найближчим колом, а також системи визнання, вшанування і меморіалізації, що є основою суспільної вдячності й підтримки.

У ньому ми розглядаємо:

- типи особистих стосунків ветеранів і ветеранок, що впливають на їхній добробут, зокрема з родиною, побратимами й посестрами, цивільним оточенням;
- визнання як ключовий принцип ветеранської політики та приклади його інтеграції в суспільні практики й сервіси;
- підходи до вшанування та прощання, меморіалізації, організації поховань та роль держави у збереженні пам'яті;
- механізми меморіалізації як частину культурної пам'яті — від індивідуальних до колективних;
- важливість волевиявлення ветеранів та ветеранок, зокрема в питаннях спадщини, поховання, пам'яті — з урахуванням їхнього права на вибір та гідність.

Частина 1

Стосунки

Вступ

Стосунки з іншими людьми — дружні, романтичні, сімейні — є невіддільною частиною життя будь-якої людини. Вони можуть ставати підтримкою та опорою у складні часи або джерелом додаткового стресу залежно від періоду життя, стану людини, рівня довіри між партнерами. Як і для будь-кого, для ветеранів і ветеранок стосунки та взаємодія з іншими є важливою частиною добробуту.

Після повернення зі служби взаємини ветеранів і ветеранок із родиною, побратимами та посестрами, а також із цивільним оточенням можуть зазнавати змін. Для декого це нерідко означає переоцінку близьких зв'язків, для інших — відновлення чи налагодження нових стосунків і зміну кола спілкування.

Ми виділяємо три основні групи людей, стосунки з якими мають важливе значення для добробуту ветеранів і ветеранок²⁵¹: сім'я та близьке коло, побратими та посестри, цивільне оточення. У цьому підрозділі ми зосередимося на напрямках державної політики, які стосуються перших двох груп, адже саме родина та побратими й посестри зазвичай є найближчими людьми для ветеранів і ветеранок. Водночас робота з цивільною аудиторією також є важливою і багатокomпонентною.

Варто зауважити, що держава не може й не має втручатися в особисте життя людини, тому ми розглядаємо ці стосунки переважно з погляду політик підтримки, не заглиблюючись у складну й багатовимірну природу людських взаємин.

²⁵¹ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

Сім'я та близьке коло

Тривала розлука, різний досвід членів сім'ї та необхідність відновлення спільного побуту після повернення зі служби можуть стати викликом для ветеранів/ок та їхніх родин. Навіть у найближчому оточенні — колі родини, друзів, партнера чи партнерки — може відбуватися «нове знайомство» одне з одним та переоцінка стосунків.

Повернення до цивільного життя потребує від сімей не лише відновлення звичних ролей, а й нового розподілу відповідальності, узгодження змінених потреб і звичок. Водночас ветерани й ветеранки можуть мати обмежений ресурс для побудови чи відновлення стосунків, якщо значна частина їхньої уваги зосереджена на власному відновленні та адаптації. Дехто також може відчувати труднощі в комунікації щодо пережитого досвіду, що стає однією з причин відчуженості в стосунках²⁵².

Військова служба та бойовий досвід можуть впливати не лише на психологічний стан ветеранів/ок, а й на їхнє самосприйняття, зокрема в контексті тілесності та сексуального здоров'я. У разі отримання поранень або фізичних змін унаслідок бойових дій це може бути викликом. Деякі ветерани й ветеранки відчують сором або страх стати «тягарем» для партнера/ки, що, своєю чергою, може призводити до уникання близькості або емоційного відсторонення²⁵³, позначатися на довірі в стосунках та загальному добробуті людини.

Тому важливо на рівні інституцій обговорювати та досліджувати теми тілесності й сексуального здоров'я. Ветеранам/кам з ампутованими кінцівками, спінальними чи черепно-мозковими травмами часто бракує конкретних порад і практичних інструкцій

²⁵² McFee, E., Röders, J., Agrawal, R., van den Aakster, E. Sudachek, D. (2024). Between Frontline and Home Front. Reintegration, Resilience and Participation Strategies for Ukraine's Veterans. Corioli Institute. reliefweb.int/report/ukraine/between-frontline-and-home-front-reintegration-resilience-and-participation-strategies-ukraines-veterans

²⁵³ Ветеран Хаб. (2023). RESEX. Про сексуальне життя для воїнів, які отримали поранення. resex.veteranhub.com.ua

щодо відновлення. Тож система охорони здоров'я має забезпечувати доступ до інформації та фахових рекомендацій щодо налагодження сексуального життя після поранень/травм.

Ця проблема є актуальною не лише для ветеранів і ветеранок, а й для цивільного населення, а отже, потребує системного підходу. Необхідно розвивати інклюзивні програми й готувати медичних фахівців та фахівчинь у сфері сексуального здоров'я, зокрема сексологів/инь і терапевтів/ок.

Зміни під час та після служби можуть відбуватися і в батьківстві. Зокрема, повернення до батьківських обов'язків для ветеранів/ок може бути складним через тривалу розлуку та зміну сімейної динаміки. Батьківство потребує залученості та чутливості до потреб дитини, проте ветерани й ветеранки можуть проживати під час повернення багато власних процесів та відчувати емоційні зміни²⁵⁴, що впливають на якість стосунків із дітьми та можливість присвячувати час їм та їхньому дозвіллю.

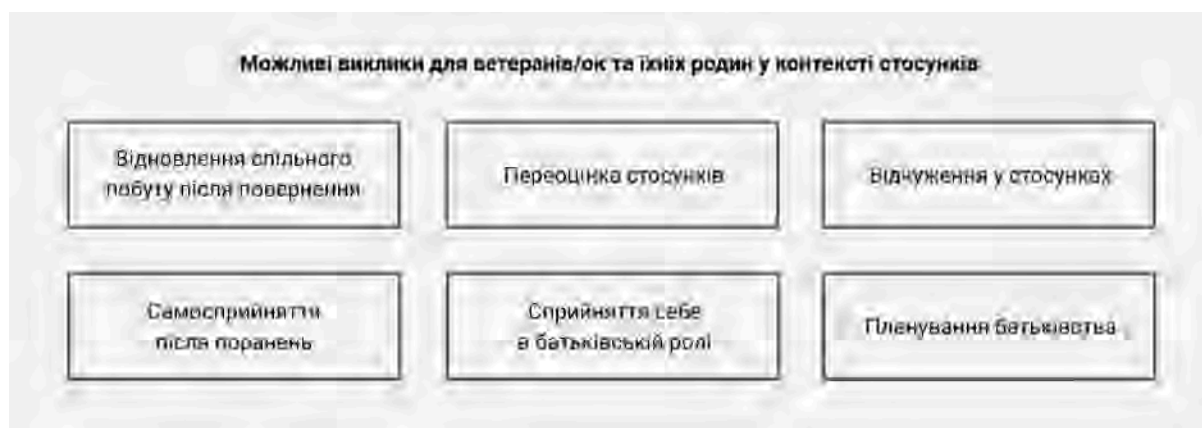
Чоловіки-військовослужбовці не завжди можуть бути присутніми під час народження своїх дітей, оскільки немає чітко визначеного механізму відпустки на цей період. Для багатьох сімей присутність батька, зокрема на пологах, має важливе емоційне значення, а вимушена відсутність може впливати й на його власне відчуття залученості до родинного життя.

У жінок-ветеранок можуть бути окремі потреби в підтримці репродуктивного здоров'я, зокрема через вплив бойових умов, стресу, травм/поранень на гормональний баланс, менструальний цикл, фертильність. Деякі ветеранки можуть мати труднощі з доступом до спеціалізованих медичних послуг, зокрема через брак фахівців/чинь, які враховують специфіку жіночої фізіології під час адаптації та відновлення після служби.

²⁵⁴ McFee, E., Röders, J., Agrawal, R., van den Aakster, E. Sudachek, D. (2024). Between Frontline and Home Front. Reintegration, Resilience and Participation Strategies for Ukraine's Veterans. Corioli Institute. reliefweb.int/report/ukraine/between-frontline-and-home-front-reintegration-resilience-and-participation-strategies-ukraines-veterans

Виклики можуть поставати й перед парами, які лише планують батьківство під час служби або після повернення ветерана/ки. Тривала служба та вимушена розлука можуть суттєво вплинути на можливості пари реалізувати це бажання. Під час служби в партнерів може просто не бути зустрічей для зачаття дитини, а після повернення на цей процес може впливати як психічний і фізичний стан, так і досвід участі в бойових діях. Це особливо актуально для людей, чия репродуктивна функція може знижуватися через вік.

З огляду на ризики, пов'язані з участю воїнів/ок у бойових діях, важливо гарантувати їхнє право на батьківство/материнство навіть у разі їхньої загибелі. Це вимагає не лише медичних рішень, але й етично-правового регулювання збереження та використання репродуктивного матеріалу. Тому важливо розвивати програми, спрямовані на підтримку репродуктивного здоров'я військовослужбовців/иць, і гарантувати їм можливість збереження репродуктивного матеріалу.

Важливим компонентом відновлення та адаптації також є **психологічна підтримка сімей ветеранів і ветеранок**. Повернення до спільного життя після тривалого періоду розлуки може впливати на всіх членів родини та подекуди створювати труднощі в комунікації, напруження чи відчуття відчуженості²⁵⁵. Тому варто

²⁵⁵ McFee, E., Röders, J., Agrawal, R., van den Aakster, E. Sudachek, D. (2024). Between Frontline and Home Front. Reintegration, Resilience and Participation Strategies for Ukraine's Veterans. Corioli Institute. reliefweb.int/report/ukraine/between-frontline-and-home-front-reintegration-resilience-and-participation-strategies-ukraines-veterans

забезпечити ветеранам, ветеранкам та їхнім родинам доступ до програм сімейного консультування, які за потреби допомагатимуть адаптуватися до змін та вибудовувати взаємодію.

Виклики, що стосуються сімей та близьких стосунків ветеранів/ок, часто залишаються поза увагою державної політики, оскільки особисте життя людини не є сферою державного регулювання. Проте дослідження проблематики стосунків ветеранів/ок та викликів сім'ї під час служби й після повернення є важливим для розроблення політик та підтримки, що враховуватиме їхні потреби.

Турбота про родини ветеранів/ок має бути окремим напрямом державної політики, а сім'ї мають бути її повноцінними бенефіціарами. Більше про проблематику цієї підтримки, визначення статусу сімей ветеранів/ок та їхні потреби ми розповідаємо в окремій концепції державної політики²⁵⁶.

²⁵⁶ Концепція політики щодо сімей ветеранів і ветеранок. veteranspolicy.org.ua/family

Побратими та посестри

Під час служби побратими та посестри стають найближчим оточенням воїнів і воїнок, формуючи зв'язок, заснований на спільному досвіді та взаємній підтримці. Ветерани та ветеранки часто зазначають, що саме ці стосунки є особливими й незамінними, адже лише ті, хто проходять війну та бойові дії разом, можуть глибоко зрозуміти пережитий досвід²⁵⁷.

Однак після звільнення з війська цей зв'язок змінюється. Ветерани та ветеранки можуть опинитися далеко від своїх побратимів і посестер, які залишилися на службі або живуть в інших регіонах. Ізоляція може посилюватися, якщо людина завершила службу не з власного бажання, зокрема через важке поранення. У таких випадках особливо гостро постає криза ідентичності воїна/ки та відчуття провини. Цей складний період може поглиблюватися і втратою бойових побратимів та посестер — як під час виконання завдань, так і після завершення служби.

У процесі адаптації до цивільного життя ветерани й ветеранки можуть шукати нові форми зв'язку з іншими воїнами та воїнками: через ветеранські організації та простори, спільноти, громадські ініціативи. Для деякого такі об'єднання стають критично важливими, оскільки дають змогу підтримувати контакт, отримувати емоційну підтримку та відчувати себе частиною спільноти.

В інших країнах, наприклад Великій Британії, держава активно співпрацює з громадським сектором, поєднуючи урядові й неурядові інструменти для комплексної підтримки ветеранів і їхніх родин²⁵⁸. Мережа інституцій, що надають послуги ветеранам/кам, співпрацює з Міністерством оборони, яке координує систему підтримки військовослужбовців/иць

²⁵⁷ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок. veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

²⁵⁸ Брус, С., Бухта, Я., Шматко, І. (2024). Системи соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія. Принцип. pryncyp.org/wp-content/uploads/2024/02/soczpidtrymka-1.pdf

та ветеранів/ок²⁵⁹. Один із ключових напрямів цієї співпраці — розбудова соціальних зв'язків ветеранів/ок після повернення до цивільного життя, що допомагає запобігати соціальній ізоляції та полегшує їхню адаптацію. Важливим у цій співпраці є покращений доступ для ветеранів/ок до необхідних консультацій і підтримки та інформації про них.

²⁵⁹ Державна політика підтримки ветеранів: досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Відділ навчально-аналітичної роботи Українського ветеранського фонду Міністерства у справах ветеранів. Український ветеранський фонд.
veteranfund.com.ua/support-for-veterans-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland

Частина 2

Визнання та вшанування

Вступ

З початку російсько-української війни у 2014 році Україна почала вибудовувати сучасну культуру вдячності, пам'яті й поваги до своїх захисників і захисниць. Після повномасштабного вторгнення потреба в ній стала ще відчутнішою.

Українські воїни й воїнки віддають для захисту та оборони країни свій час, ресурс, здоров'я, зазнають впливу військового досвіду з моменту рішення долучитися до служби й протягом усього життя, мають унікальний досвід, шлях та потреби. Тому політика визнання і вшанування є моральним обов'язком суспільства, а гідне ставлення до них та їхніх родин має бути сталим інституційним стандартом.

Зараз визнання й вшанування воїнів і воїнок в Україні поступово формується як окремий та цілісний напрям державної політики. Водночас це не лише етичні категорії, а й основа стійкої ветеранської політики в умовах тривалої війни та засадниче підґрунтя для екзистенційного виживання країни. Визнання є важливим інструментом суспільної єдності, посилення підтримки ветеранської спільноти, піднесення престижу військової служби.

Нині ми на шляху до усвідомлення важливості цих практик і побудови відповідних механізмів. У цьому розділі ми досліджуємо, як визнання та вшанування мають бути інтегровані в національну політику як інструменти підтримки, довіри, вдячності й соціальної згуртованості. Аналізуючи чинні практики, законодавчі прогалини та міжнародний досвід, ми формулюємо пропозиції щодо побудови сталої, чутливої та людиноцентричної моделі.

Визнання

Одним із важливих напрямів державної політики щодо ветеранів і ветеранок є системне визнання їхнього внеску в безпеку, стійкість і майбутнє країни. Визнання — не лише моральна категорія або символічний жест подяки, а й інституційно значущий інструмент, що має безпосередній вплив на повернення ветеранів і ветеранок, рівень довіри до держави та її здатність зберігати й посилювати свою стійкість у довготривалій війні.

Воно є важливою частиною добробуту ветеранів і ветеранок, оскільки надає відчуття, що їхній внесок, досвід, ризики й втрати не залишилися непоміченими. Це відповідає базовій емоційній потребі: бути побаченими, почутими й гідно оціненими суспільством, якому людина служила. Так, згідно з дослідженням «Шлях ветеранів та ветеранок», респонденти та респондентки наголошують на значущості визнання з боку цивільного оточення²⁶⁰.

Для суспільства визнання — елемент довіри і єдності, спільного осмислення, формування історичної пам'яті та вдячності до воїнів і воїнок, які віддали для захисту країни свій час, ресурс, здоров'я, та подекуди — життя. Для держави визнання є відповіддю на суспільний запит та механізмом формування довіри до інституцій, підвищення престижу військової служби й впливу на готовність громадян і громадянок у майбутньому долучатися до захисту країни.

Ми вважаємо, що гідне визнання життєвого шляху українських воїнів/ок і їхніх рідних та турбота про них має бути наскрізним принципом під час усіх етапів розроблення та реалізації державної політики.

²⁶⁰ Ветеран Хаб. (2023). Шлях ветеранів та ветеранок.
veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/doslidzhennia-shliakh-veteraniv-ta-veteranok.pdf

У 2023 році ми презентували першу Концепцію державної політики щодо ветеранів/ок та їхніх сімей²⁶¹, головною метою якої є визнання досвіду цієї групи громадян і громадянок. У 2024 році ми почали співпрацю з Міністерством у справах ветеранів і першим кроком спільної роботи стала Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року²⁶², яку схвалив Кабінет Міністрів України. Вона врахувала наше бачення щодо визнання як головної мети політики, заклала в державну ветеранську політику важливі принципи поваги й людиноцентричності та надала чіткого визначення статусу ветеранів/ок як людей із бойовим досвідом.

Однак стратегія також наголошує, що «поки в українському суспільстві відсутні унітарні підходи до змістовної демонстрації поваги та подяки ветеранам/ветеранкам та вшанування пам'яті загиблих. Це призводить до формування різних, неузгоджених між собою практик щодо прояву поваги та подяки як на державному, так і місцевому рівні».

На рівні державної політики дійсно поки бракує цілісного підходу до визнання ветеранів/ок, зокрема етапності та втілення в повсякденному житті — від комунікації й культури до освіти, пільг і сервісів. Чинні державні ініціативи в цьому напрямі мають переважно фрагментарний характер — зосереджені на соціальному забезпеченні або символічних подіях, що не формують стійкої системи повсякденного шанування. Такий підхід не відповідає очікуванням суспільства, яке дедалі більше потребує глибших, регулярних і доступних практик визнання.

²⁶¹ Ветеран Хаб, Принцип, Простір можливостей, Юридична сотня, Ветеранка. (2023).

Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей.

veteranhub.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/polityka-shchodo-veteraniv-ta-ikh-simey.pdf

²⁶² Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» № 1209-р (2024, 29 листопада). zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p#Text

Одним із прикладів суспільного визнання є національна кампанія «Завдяки тобі»²⁶³, ініційована громадським сектором 2018 року. Простий жест — долоня на серці — став популярним, оскільки запропонував зрозумілу, неформалізовану мову вдячності.

Це свідчить про наявність запиту на інституційне закріплення таких практик, а також про дефіцит з боку держави зрозумілих, щоденних механізмів визнання. **Окрім символічних жестів, визнання може проявлятися і в практичних кроках та підтримці і ставати системною політикою, інтегрованою в щоденні інституційні й суспільні практики, зокрема:**

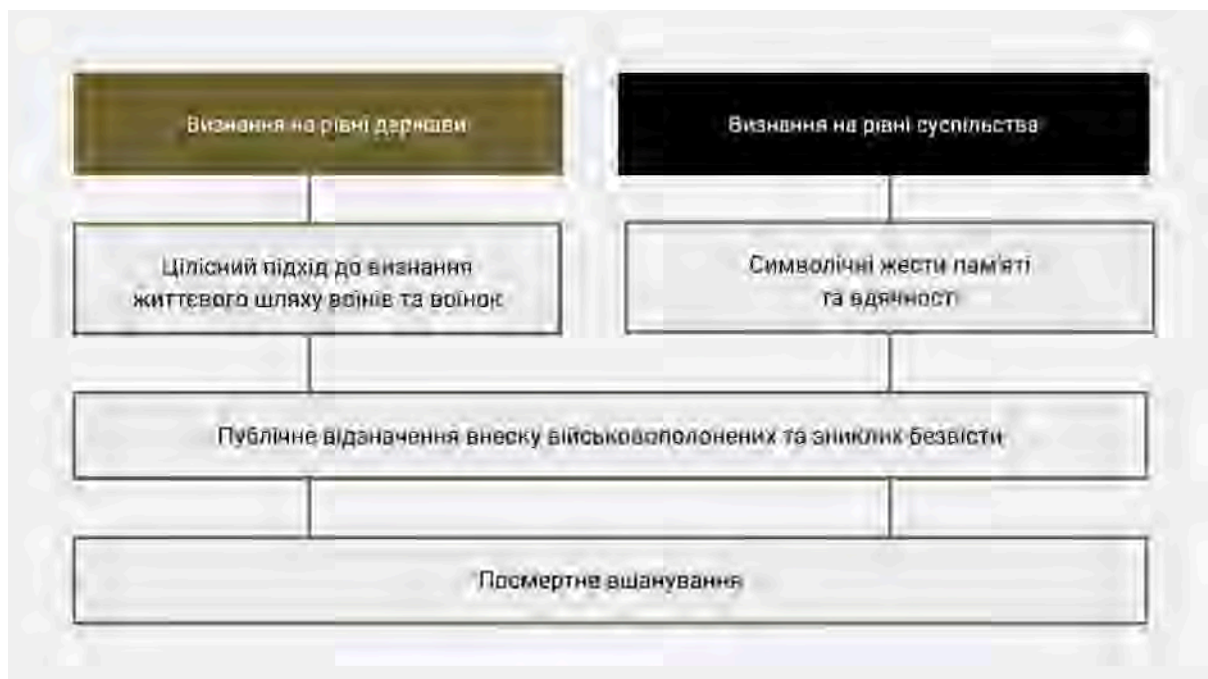
- урахування потреб у послугах і сервісах на рівні держави та місцевих органів влади;
- активне залучення ветеранів і ветеранок у громадське, культурне та освітнє життя;
- підтримка ветеранських підприємств та дружніх до ветеранів бізнесів;
- репрезентація досвіду ветеранів/ок в освітніх програмах, культурних проектах, публічному просторі;
- комунікаційні кампанії та цифрові ініціативи, які сприяють визнанню ветеранів/ок і поширенню інформації про їхній внесок та потреби.

Окрема увага в політиці визнання має зосереджуватися на військовополонених, зниклих безвісти та їхніх родинах, адже для них відсутність публічного відзначення може призводити до відчуття соціальної ізоляції та замовчування. Визнання у цьому разі виконує не лише функцію моральної підтримки, а також є символічним підтвердженням того, що держава усвідомлює свою відповідальність і не забуває про своїх воїнів та воїнок.

²⁶³ Завдяки тобі. Національна кампанія подяки військовим і ветеранам України. [#завдякитобі.
zt.org.ua](https://zt.org.ua)

Запровадження офіційних символів пам'яті, як-от прапор POW/MIA (Prisoners of War / Missing in Action)²⁶⁴ у США, який вже понад пів століття є інструментом формування національної ідентичності та колективної пам'яті, демонструє ефективність такого підходу. В Україні подібні ініціативи, зокрема створення «Прапора Надії»²⁶⁵, мають потенціал стати важливим кроком у розширенні державної політики визнання військовополонених та зниклих безвісти.

Визнання внеску воїнів і воїнок також пов'язане з посмертним вшануванням. Ефективна державна політика має забезпечувати послідовність у підходах: якщо визнання заслуг людини відбувається за її життя, то логічним продовженням цього є гідне вшанування її після смерті. І навпаки, акцентування уваги лише на пам'яті про загиблих без підтримки живих ветеранів/ок створює системний дисбаланс, що може призводити до соціальної напруги та знецінення досвіду тих, хто продовжує службу чи адаптацію до цивільного життя. Тому обидва напрями мають бути частинами цілісної політики.

²⁶⁴ Переклад — «Військовополонені / зниклі безвісти».

²⁶⁵ Електронна петиція «Створення державного символу — "Прапор Надії", що буде нагадувати світу та кожному українцю про полонених та зниклих безвісти» №22/232764-еп (2024).
petition.president.gov.ua/petition/232764

Вшанування

Україна має тривалу, але фрагментовану історію вшанування пам'яті захисників і захисниць. У радянські часи такі практики були формалізовані й ідеологізовані, тож після здобуття незалежності Україна мала переосмислити та виробити новий підхід до вшанування. Упродовж наступних десятиліть ініціативи здебільшого залишалися локальними, тож сталої системи не вдалося вибудувати.

Поворотним моментом став початок російсько-української війни у 2014 році: поява перших меморіалів, Алей Героїв, повернення традицій українського військового поховання, національної символіки. Водночас ці практики залишалися фрагментарними, без єдиної стратегії чи стандартів, та базувалися на ініціативі побратимів і посестер загиблих, родин і громадських організацій.

Повномасштабне вторгнення росії 2022 року збільшило масштаб бойових дій та втрат і посилило потребу в розробленні цілісної політики вшанування полеглих воїнів і воїнок. Наявність такого запиту в суспільстві підтверджують дослідження: за даними опитування 2025 року «Правосуддя та пам'ять про війну»²⁶⁶, 66 % українців/ок пріоритетними формами вшанування називають програми підтримки родин загиблих, створення фільмів, музеїв, парків пам'яті, монументів, а також проведення уроків пам'яті, заснування стипендій імені загиблих і формування цифрових архівів.

Одним із кроків до систематизації й формування політики вшанування стало затвердження у 2021 році **Плану заходів з увічнення пам'яті захисників України до 2025 року**²⁶⁷. Цей стратегічний документ є важливим орієнтиром для довгострокової політики пам'яті та визначає комплексний підхід до реалізації

²⁶⁶ Правосуддя та пам'ять про війну: погляди українців. (2025, 4 березня). Соціологічна група «Рейтинг». ratinggroup.ua/research/ukraine/justice_jan2025.html

²⁶⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року» № 37-2021-р (2023). zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2021-p#Text

меморіальних проєктів, розвитку музейної справи, підтримки пошукових ініціатив і створення тематичних інформаційних ресурсів.

У 2024 році Міністерство оборони України затвердило Концепцію вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України²⁶⁸, що окреслює підходи до організації ритуалів, створення об'єктів пам'яті та ведення відповідних реєстрів. Також з 2022 року в Україні триває активна робота над створенням Національного військового меморіального кладовища — знакового об'єкта, який матиме як символічне, так і практичне значення та сприятиме розробленню й уніфікації політики вшанування військовослужбовців/иць і ветеранів/ок.

Вшанування пам'яті захисників і захисниць України потребує системного підходу та довгострокового планування на національному й регіональному рівнях. У цьому контексті особливого значення набуває організація поховань, формування меморіального простору та забезпечення прозорості й поваги до волевиявлення загиблих щодо місця і формату поховання. Далі поговоримо про поточні підходи та надамо рекомендації для підтримки ветеранів/ок у цих напрямках.

Важливо: ми не подаємо загального огляду всієї сфери визнання і вшанування й пов'язаних із нею викликів, а зосереджуємося на потенційно можливих рішеннях, які держава може реалізувати для задоволення потреб ветеранів і ветеранок. Ці потреби ми визначили на основі аналізу наявних даних та інформації.

Сформовані рекомендації є результатом роботи Коаліції громадських організацій на основі експертного досвіду у сфері ветеранських справ і консультацій / обговорень з експертами та експертками у конкретних сферах. Ми розуміємо, що не охопили всіх викликів і можливих рішень, тому підкреслюємо важливість подальших досліджень цієї теми.

²⁶⁸ Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Концепції вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України в системі Міністерства оборони України» № 544 (2024). zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0544322-24#Text

Прощання та поховання

Поховання воїнів і воїнок в Україні мають не лише ритуальне, а й важливе інституційне значення, адже є конкретним проявом державної політики пам'яті, інструментом визнання внеску захисників і захисниць та підтримки родин загиблих. Поховання є не тільки особистим чи локальним ритуалом, а й частиною публічного простору та соціально-політичного процесу.

Нині в Україні недостатньо поширений єдиний державний підхід до організації, форми та процедури поховання воїнів, відповідальних суб'єктів і уніфікованих інструкцій, які гарантують базовий рівень поваги, гідності й упізнаваності місця поховання в будь-якому регіоні країни. Церемонії в різних громадах відбуваються з великою варіативністю — залежно від рішень родини загиблого/ої, ініціативи самої громади чи виконання алгоритму поховання ТЦК та СП.

Під час експертних обговорень у межах розроблення концепції ми зафіксували свідчення представників/ць сімей загиблих про суттєвий вплив людського фактора на якість процедури поховання. За участі родин, громад, побратимів і посестер та друзів полеглих прощання проходять гідно, а без їхнього залучення можуть бути формальними й не відображати глибину вдячності та поваги.

Також родини зазначали, що з боку держави відсутні інформаційний супровід і комунікація щодо особливостей військового ритуалу поховання. Так, до прикладу, поява почесної варті або постріли під час церемонії могли бути неочікуваними й навіть емоційно травматичними моментами, що вказує на потребу в прозорій та чутливій інформаційній політиці вшанування.

Окремим, але тісно пов'язаним виміром вшанування є підхід до просторової організації місць військових поховань. В Україні в більшості громад місця поховання воїнів і воїнок виникають

стихійно, у межах наявних цвинтарів, без уніфікованих стандартів оформлення чи просторової логіки. У результаті поховання полеглих можуть бути розміщені у віддалених секторах, без належного ознакування або елементів меморіалізації, що ускладнює їхнє сприйняття як простору пам'яті. Відсутність єдиного підходу також створює нерівність у гідному вшануванні — залежно від регіону, рівня ініціативності громади чи матеріального ресурсу родини.

У відповідь на ці виклики у 2022 році Україна ініціювала створення Національного військового меморіального кладовища (НВМК) — символічного місця, що має стати загальнонаціональним простором пам'яті. Створення НВМК мало б забезпечити стандартизацію, підвищення видимості внеску полеглих і забезпечення державної присутності в практиках поховання. Проте реалізація цього проекту затягнулася: первинне місце будівництва кладовища змінили, а регулярне інформування про етапи реалізації відсутнє. Сам об'єкт, станом на жовтень 2025 року, не функціонує.

Наразі також немає оприлюдненого механізму, який визначає, хто саме має право бути похованим на НВМК, чи буде це поховання безоплатним за замовчуванням, та як відбуватиметься процедура звернення й ухвалення рішень про поховання в цьому місці.

Водночас у деяких українських містах, зокрема Львові, Дніпрі, Харкові та Одесі, уже діють окремі сектори для військових поховань. Проте через відсутність єдиної державної стратегії та стандартів вони розвиваються ізольовано, за логікою локальних рішень і ресурсних можливостей. Як наслідок, навіть наявність таких секторів не формує в суспільстві цілісного сприйняття військового поховання як частини загальнонаціональної політики пам'яті.

Експертні рекомендації

- **Гарантувати безоплатне поховання на НВМК для усіх загиблих ветеранів і ветеранок**

В українських умовах запуск і повноцінне функціонування НВМК має потенціал не лише для формування єдиного символічного простору пам'яті, а й для впровадження чітких механізмів підтримки родин загиблих. Одним із таких кроків може стати гарантія безоплатного поховання на НВМК, яка дасть змогу забезпечити рівність доступу до гідного вшанування — незалежно від фінансових обставин, місця проживання родини чи спроможності місцевої громади.

Закріплення гарантії безоплатного поховання на НВМК дасть змогу:

- зменшити для родин у момент втрати фінансове та адміністративне навантаження, коли поховання може стати серйозним економічним викликом, а адміністративні процедури — додатковим стресом;
- сформувати єдиний стандарт вшанування, який уніфікує підходи до поховання та посилить довіру до державної політики пам'яті;
- закріпити державну відповідальність за гідне вшанування полеглих, зробивши НВМК сталим, впізнаваним і загальнонаціональним символом.

Для закріплення безоплатного поховання на НВМК важливо внести зміни до постанови КМУ № 1466²⁶⁹, зокрема до статті 10, частини 2. Це забезпечить юридичну визначеність для органів місцевої влади й відповідальних установ.

²⁶⁹ Кабінет Міністрів України (2024). Постанова № 1466 «Деякі питання організації здійснення поховань (перепоховань у випадку встановлення особи) на Національному військовому меморіальному кладовищі невідомих тіл (останків) військовослужбовців, поліцейських, які загинули (померли) внаслідок збройної агресії проти України». zakon.rada.gov.ua/laws/show/1466-2024-p#n103

Додатково:

■ Гарантувати безоплатне поховання для ветеранів та ветеранок після звільнення зі служби

Станом на 2025 рік українське законодавство передбачає безоплатне поховання лише для чинних військовослужбовців і військовослужбовиць, які загинули під час під час захисту Батьківщини або виконання військових обов'язків. Такий підхід, хоча й логічно пов'язаний зі статусом на момент загибелі, залишає поза сферою державної підтримки ветеранів/ок, які звільнилися зі служби, але могли померти внаслідок її довготривалих наслідків — фізичних травм, поранень, хронічних захворювань чи психічних станів.

Ця нерівність у доступі до гарантій гідного поховання суперечить принципам послідовної політики визнання внеску захисників і захисниць. Повага до ветерана чи ветеранки не має обмежуватися строками або фактом перебування на службі в момент смерті, а турбота й підтримка з боку держави мають бути безперервними для людини, яка захищала її незалежність.

Ми пропонуємо надати право на безоплатне поховання для всіх ветеранів і ветеранок як логічне продовження політики визнання їхнього внеску та можливості гідного завершення життєвого шляху. Перспектива заздалегідь розраховувати на гарантовану державну підтримку, зокрема незалежно від дати звільнення зі служби, є проявом інституціоналізованої турботи, яка має бути позитивною для кожного ветерана й кожної ветеранки. Таке рішення має підсилити правові гарантії, сприяти формуванню передбачуваної, рівної і справедливої політики пам'яті для всіх воїнів і воїнок та підвищувати довіру до держави.

Надання державних гарантій на безоплатне поховання є також важливим елементом підтримки родин ветеранів і ветеранок. У разі втрати близької людини вони стикаються не лише з глибоким емоційним потрясінням, а й з вагомими фінансовими та організаційними труднощами. Відсутність чітко визначеного

механізму державної допомоги в таких ситуаціях може посилювати відчуття покинутості та знецінення внеску загиблого/ої, а отже, підривати довіру до задекларованої політики поваги й вдячності захисникам і захисницям.

■ **Гарантувати безоплатну кремацію для ветеранів і ветеранок після звільнення зі служби**

У війську служать люди з різними поглядами, переконаннями, вірою і традиціями. Вони об'єднані спільною метою — захищати країну. Але кожен і кожна з них залишаються насамперед людьми — з правом на гідність, вільний вибір і повагу до особистого рішення, навіть після смерті. Одним із таких рішень є форма поховання. Для багатьох це усвідомлений вибір — релігійний, етичний, екологічний або практичний. Тож гарантування можливості такого вибору є важливою частиною державної ветеранської політики.

Однією з альтернативних форм поховання в Україні є кремація. Відповідно до статті 84 Закону України «Про статут гарнізонної та вартової служб ЗСУ»²⁷⁰ вона є безоплатною для чинних військовослужбовців/иць. Однак, як і в разі звичайного поховання, ми вважаємо, що ця можливість має бути доступною і після завершення військової служби.

Ми пропонуємо гарантувати безоплатну кремацію для ветеранів і ветеранок як альтернативу, що забезпечить рівність у доступі до різних форм прощання відповідно до волі самої людини або її родини.

Попри те, що ця форма поховання може бути дешевшою за класичну, повна вартість кремації в Україні, залежно від регіону, може становити від 8 000 до 15 000 гривень²⁷¹. Ціна не враховує супутніх витрат — транспортування тіла, прощальної церемонії,

²⁷⁰ Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» №550-XIV (2024). zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text

²⁷¹ Гайдук, Ю. (2024, 8 серпня). Яка вартість кремації в Україні у 2024 році та де проводиться. Факти ICTV. fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20240808-yaka-vartist-kremacziyi-v-ukrayini-u-2024-rocz-i-ta-de-provodytsya

урни для праху, зберігання в морзі. Ця вартість може бути відчутною як для самих ветеранів/ок, так і для родини, що пережила втрату. Тож така форма підтримки — не просто ритуал, а й державна повага до воїнів і воїнок, гідне визнання їхньої служби не лише за життя, а й після смерті, та турбота про них та їхніх рідних.

Меморіалізація

Наразі в Україні немає окремої державної політики, яка визначає єдині принципи, стандарти, процедури та підходи в меморіалізації воїнів і воїнок як частини національної пам'яті. Через це меморіальна робота залишається фрагментарною, неузгодженою та залежною від ситуативних ініціатив.

Міжнародна практика засвідчує ефективність централізованого підходу в меморіалізації воїнів і воїнок. Наприклад, у США діє National Cemetery Administration²⁷², яка координує понад 150 національних військових кладовищ та забезпечує уніфіковані стандарти для церемоній, надгробків, написів і догляду за територіями. Така модель гарантує гідність, впізнаваність і рівність вшанування незалежно від соціального статусу чи місця поховання, зменшує адміністративне та емоційне навантаження на родини й демонструє державну відповідальність за пам'ять про полеглих.

В Україні поки немає центрального органу, який опікується меморіальною політикою, а меморіальні проекти реалізуються переважно за грантові кошти або за залишковим принципом із місцевих бюджетів. У період з 2016 до 2023 року на Prozorro було укладено понад 2 тисячі договорів на встановлення пам'ятників і облаштування скверів, присвячених вшануванню воїнів, на суму приблизно 1 мільярд гривень. Ще 500 мільйонів гривень

²⁷² U.S. Department of Veterans Affairs. National Cemetery Administration. cem.va.gov

спрямували на парки, алеї, меморіали²⁷³. Це підкреслює потребу в сталому фінансовому забезпеченні цієї роботи з боку держави, щоб громади могли планувати відповідні заходи не епізодично, а системно.

Нині практики увічнення пам'яті загиблих воїнів реалізуються на місцях несистемно — за ініціативою родин, громад або місцевої влади. Через це в одних регіонах з'являються численні пам'ятники, в інших — поодинокі меморіальні об'єкти. Також немає єдиних підходів до оформлення ділянок і пам'ятників, форми, символіки, меседжу чи інструкцій, порад щодо вигляду місць, які могли б підсилити практики пам'ятування людей. Саме тому важливо закласти меморіалізацію до системи бюджетного планування — як на національному, так і регіональному рівнях — для подолання нерівності, що виникає через місцеві відмінності в підходах до вшанування. Також необхідно створити методичні рекомендації щодо сучасних форм вшанування, які поєднуюватимуть персоналізацію й культурну чутливість із належним рівнем якості й етики ритуалів.

Через відсутність державної підтримки та координації процеси, пов'язані з меморіалізацією, часто лягають на родини: вони самостійно обирають дизайн пам'ятника, замовляють виготовлення, шукають кошти. Через це може виникати суттєва нерівність та залежність від бюджету родини, що суперечить принципу рівності: усі, хто захищали державу, мають бути вшановані гідно.

У світі є приклади ефективного розв'язання цього питання через запровадження єдиних підходів до меморіалізації. Один із найвідоміших — Арлінгтонське національне кладовище в США, що є символом поваги до військовослужбовців незалежно від їхнього звання, раси, віросповідання чи соціального статусу. Це кладовище має уніфікований підхід до меморіалізації — однаковий за формою і матеріалом надгробок, виготовлений

²⁷³ Синицька, Д. (2023, 22 березня). Гроші на пам'ять: скільки витратили на пам'ятники за останні шість років. DOZORRO.
dozorro.org/blog/groshi-na-pamyat-skilki-vitratili-na-pamyatniki-za-ostanni-shist-rokiv

за державним стандартом, із чітко визначеним шрифтом, структурою напису та державною символікою.

Це забезпечує гідність і впізнаваність, рівність усіх, хто служили державі, незалежно від обставин їхнього життя чи смерті, а також надає змогу достойного вшанування незалежно від фінансового стану воїнів та їхніх родин.

Експертні рекомендації

- **Гарантувати безоплатний пам'ятник за державним зразком або компенсацію його вартості усім ветеранам та ветеранкам**

Запровадження державної гарантії на встановлення пам'ятника — важливий крок у визнанні особистого внеску ветеранів і ветеранок. Така ініціатива не лише забезпечить гідне вшанування в разі смерті, а й дасть змогу адаптувати цю практику до індивідуальних побажань.

Держава має гарантувати безоплатне встановлення пам'ятника за уніфікованим зразком, а також передбачити компенсацію його вартості для родин, які хочуть створити індивідуальний меморіал. Це дасть змогу вшанувати не лише статус, а й особистість захисника чи захисниці.

Компенсацію варто надавати безпосередньо родинам чи людям, відповідальним за організацію поховання, щоб вони могли обрати форму пам'яті, орієнтуючись на побажання загиблого чи загиблої або на свої уявлення про гідне вшанування, особливо коли прижиттєві побажання не були висловлені.

Волевиявлення

Одним із глибоких проявів поваги до людини та її гідності навіть після загибелі або смерті є фіксація волі щодо власного поховання, способів вшанування або ритуальних побажань. Серед військовослужбовців/иць та ветеранів/ок є представники й представниці різних світоглядів, культур, конфесій та віросповідань. Повага до переконань має бути не менш важливою, ніж формальності, а форма вшанування має символічне завершення життєвого шляху, тож її вибір має робити сама людина. Станом на 2025 рік українське законодавство не передбачає чітко визначеної процедури, за якою військовослужбовець/ця може офіційно зафіксувати свої побажання щодо форми ритуалу вшанування після загибелі.

Нині організація військового поховального ритуалу відбувається відповідно до вимог Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України²⁷⁴. Згідно із ним відповідальність за організацію поховання покладається на військову частину, яка координує процес із родиною загиблого. Зокрема, посадова особа, відповідальна за організацію поховання, має отримати згоду від родичів або близьких на проведення військового поховального ритуалу.

Так, хоча законодавство передбачає участь родини у визначенні форми поховання, воно не надає військовослужбовцям можливості заздалегідь офіційно зафіксувати свої побажання щодо ритуалу вшанування. Тому такі рішення найчастіше ухвалюють родина, військові структури або органи місцевого самоврядування, не на зафіксованій волі самої людини, а на усних домовленостях, попередніх розмовах чи припущеннях про її цінності та переконання. Якщо людина не встигла або не мала змоги передати свої побажання, то її воля може бути повністю проігнорована через

²⁷⁴ Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» № 550-XIV (1999, 24 березня). zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text

недостатню поінформованість родичів або відсутність будь-якого доступного документа. Це знижує суб'єктність людини та іноді призводить до неетичних чи болісних для родини рішень, наприклад проведення обряду, який суперечить релігійним переконанням загиблого чи загиблої.

У низці країн розробили спеціалізовані механізми для фіксації волевиявлення. Наприклад, у Данії військовослужбовці/иці мають змогу заповнити спеціальну форму «My Last Will. If I fall in the service of the Defence Forces»^{275,276}, де зазначають не лише технічні аспекти поховання, а й духовні, культурні чи символічні деталі: місце, музику, оформлення, форму ритуалу. В українському контексті такий механізм також може бути виявом турботи: дати людині голос у питанні власного вшанування не менш важливо, ніж забезпечити поховання коштом держави. Це також зменшить навантаження на родини в момент втрати, коли вони не мають сил розв'язувати складні адміністративні чи моральні питання щодо доречності ритуалу.

В Україні сьогодні військові можуть скористатися трьома основними інструментами для фіксації своєї волі, зокрема майнових та фінансових побажань:

1. Особисте розпорядження	2. Довіреність	3. Заповіт
---------------------------	----------------	------------

1. Особисте розпорядження

Регулює отримання певних видів виплат військовослужбовця: одноразову грошову допомогу в разі загибелі²⁷⁷ та грошове

²⁷⁵ Переклад — «Мій останній заповіт. Якщо я загину на службі в Збройних силах».

²⁷⁶ Sørensen, B. Public commemorations of Danish soldiers: monuments, memorials, and tombstones. (2016). academia.edu/26284936/Public_commemorations_of_Danish_soldiers_monuments_memorials_and_tombstones

²⁷⁷ Кабінет Міністрів України (2022, 28 лютого). Постанова № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану». zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-p#Text

забезпечення на випадок полону або зникнення безвісти²⁷⁸.
Оформити особисте розпорядження можна в довільній формі, із зазначенням отримувачів і їхніх часток. Документ має підписати військовий і засвідчити нотаріус або командир військової частини.

2. Довіреність

Дає змогу людині за життя передати повноваження іншій людині, однак автоматично втрачає чинність після смерті. Довіреність складається письмово та містить дані військовослужбовця та його представника, перелік дозволених дій і строк дії. Якщо строк не вказано, документ чинний до моменту його скасування, зокрема, у разі повернення ветерана чи ветеранки зі служби, визнання людини безвісно відсутньою або загибелі.

3. Заповіт

Основний правовий документ, у якому людина розпоряджається своїм майном після смерті. До складу спадщини входить усе майно, яке належало людині на момент смерті: житло, транспорт, банківські рахунки, частки в бізнесі. Заповіт складається письмово, посвідчується нотаріусом або командиром військової частини²⁷⁹. Цей документ дозволяє передати майно не лише родичам, а й іншим близьким людям.

Водночас законодавство дає змогу заповідачеві додати до нього розпорядження, що стосуються порядку поховання

та увічнення пам'яті. **Згідно зі статтею 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу», у волевиявленні можуть бути зафіксовані:**

- згода або незгода на проведення патолого-анатомічного розтину;
- згода або незгода на вилучення органів та/або тканин тіла;

²⁷⁸ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Стаття 9, частина 4. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

²⁷⁹ Цивільний кодекс України. Статті 1248, 1252, пункт 4. zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

- побажання бути похованим у певному місці, за певними звичаями, поруч із певними людьми;
- побажання щодо кремації;
- доручення щодо виконання цих побажань конкретній людині;
- інші розпорядження, що не суперечать законодавству.

Таке волевиявлення має бути зроблене ще за життя та чітко зафіксоване. Однак на практиці заповіти рідко містять подібні положення, оскільки, відповідно до поширених суспільних уявлень, увага зосереджена переважно на майнових аспектах, а не на духовних чи символічних. Унаслідок цього, навіть маючи заповіт, людина може залишитися без належного вшанування згідно зі своїми переконаннями, якщо цих інструкцій не буде в документі або якщо родина про них не знатиме.

Тому важливо інформувати громадян/ок про можливість долучення до заповіту положень щодо поховання й увічнення пам'яті та практику оформлення таких розпоряджень ще за життя, щоб забезпечити реалізацію волевиявлення людини. Крім того, варто підвищувати обізнаність родичів про наявність таких положень у заповіті, щоб уникнути ситуацій, коли духовні та символічні побажання залишаються неврахованими через незнання або недооцінку їх важливості.

Висновки

1

Визнання як основа ветеранської політики

Визнання внеску воїнів і воїнок у захист країни є не лише символічним актом вдячності, а й фундаментом соціального контракту між ними та державою і громадянським суспільством. Воно має проявлятися як у публічній площині — через ритуали, символи, комунікації — так і у щоденних політиках, послугах і сервісах, які враховують потреби людей з бойовим досвідом. Сучасна ветеранська стратегія закладає цей підхід, але надалі визнання внеску воїнів/ок потребує посилення у всіх сферах суспільного життя.

2

Вшанування загиблих як продовження визнання

Гідне вшанування — логічне продовження прижиттєвого визнання. Воно потребує цілісної державної політики, яка охоплює не лише пам'ятні дати чи монументи, а й практики підтримки родин, освітні й культурні ініціативи, розвиток меморіальних просторів. Суспільний запит на такі підходи вже сформований, проте важливо, аби реалізація не залишалася точковою і залежною від локальних зусиль та ініціатив.

3

Прощання та поховання: потреба в стандартизації

Відсутність єдиного підходу до поховання воїнів/ок створює нерівність, фрагментованість і ризик втрати гідності під час прощання. Запровадження єдиних стандартів, належної комунікації, участі громад і родин є критично важливим.

4

Меморіалізація як політика рівного вшанування

Меморіалізація досвіду війни в Україні досі залишається несистемною, нерівномірною і залежною від ресурсів родин чи громад. Держава має запровадити єдину політику, яка забезпечить гідні пам'ятники, доступні механізми компенсації та уніфіковані етичні підходи до вигляду й символіки. Меморіали мають не лише увічнювати пам'ять, а й сприяти формуванню національної ідентичності та колективної пам'яті.

5

Волевиявлення як прояв поваги до гідності людини

У центрі ветеранської політики має бути людина, її право на голос і вибір, навіть після смерті. Відсутність механізмів для офіційної фіксації побажань щодо поховання, прощання та форми вшанування знижує суб'єктність військових. Необхідно створити прості, доступні та визнані державою інструменти волевиявлення, а також забезпечити пільговий доступ до юридичних процедур, зокрема оформлення заповіту.

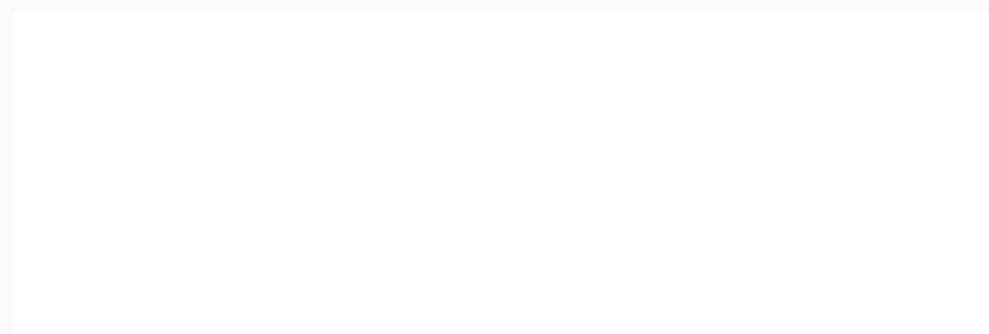
6

Системна політика пам'яті як основа справедливості

Україна потребує не поодиноких рішень, а цілісної політики, яка поєднуватиме визнання, вшанування, меморіалізацію та повагу до волі військових. Лише інтегруючи ці елементи в законодавство, адміністративну практику, комунікаційні кампанії і бюджетне планування, можна досягти справедливості для тих, хто захищав і захищає Україну.

РОЗДІЛ 5

Мапа стейкхолдерів

Вступ

Попри суттєвий вплив бойового досвіду та військової служби на ідентичність і потреби ветеранів та ветеранок, багато аспектів їхнього життя залишаються спільними з цивільним населенням. Новий статус може зумовлювати специфічні потреби, проте водночас вони залишаються громадянами і громадянками держави.

Після військової служби вони повертаються до своїх сімей та близьких і знову стають частиною громади: взаємодіють з людьми в суспільному просторі, на роботі, у закладах освіти, охорони здоров'я, у державних і бізнесових структурах. Вони також є представниками різних соціальних груп та користуються тими самими послугами, що й інші.

Аналогічно і родини ветеранів/ок — партнери й партнерки, батьки, діти, брати й сестри — перебувають у постійному контакті з державою та суспільством. Вони продовжують жити у своїх громадах, працювати, навчатися, звертатися по медичну допомогу, користуватися державними та приватними послугами. Водночас їхній власний досвід — переживання війни, розлуки, необхідність самостійно вести побут і підтримувати емоційний стан, а іноді проживати втрати, полон або зникнення безвісти рідної людини — впливає на їхні потреби, добробут і спосіб життя.

Усе це вимагає комплексної, міжгалузевої відповіді з боку держави, громад і всього суспільства. Державна політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей має послуговуватися підходом відкритої системи та ідентифікувати всіх, хто прагне підтримати і природно взаємодіє з ними на їхньому шляху, а також бути наскрізною — інтегрованою в загальну політику держави.

Для реалізації ефективної та цілісної ветеранської політики необхідна участь широкого кола суб'єктів — як державних, так і недержавних. Кожен із них відіграє унікальну роль у забезпеченні підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх родин

на різних етапах і в різних обставинах: від повернення з війська до адаптації в цивільному житті, а також у ситуаціях, коли людина залишається в полоні, зникла безвісти або загинула.

В Україні поки лише формується єдине стратегічне бачення та система скоординованої підтримки ветеранів/ок та їхніх сімей з боку різних стейкхолдерів. Зусилля державних органів, місцевої влади, громадських організацій, бізнесу та міжнародних партнерів не завжди узгоджені між собою — іноді дублюються або розходяться в підходах. Це може призводити до нераціонального використання ресурсів, ускладнювати доступ до послуг і впливати на рівень довіри до інституцій.

Під час розроблення та впровадження державної ветеранської політики важливо не лише визначити, хто є її стейкхолдерами, а й розуміти функціональне навантаження кожної сторони — від формування політики до її практичного впровадження та посилення. Такий поділ може допомогти краще зрозуміти зони відповідальності кожного стейкхолдера, забезпечити узгодженість дій між ними, систематизувати наявну інфраструктуру підтримки та виявити потенційні точки співпраці, взаємодії чи прогалин у ній.

У межах цієї концепції ми розробили **мапу стейкхолдерів**, яка систематизує та ідентифікує «гравців» ветеранської політики — державні органи, органи місцевого самоврядування, бізнес, громадські організації, міжнародні партнери, — а також визначає їхні функції, сфери відповідальності та потенційний вплив. Така мапа не лише візуалізує стейкхолдерів, а й дає змогу всім учасникам ветеранської політики — від державних управлінців до бізнесу та донорських структур — побачити, як вони взаємопов'язані, можуть доповнювати одне одного, а також визначити, де їхні дії можуть бути більш скоординованими, ефективними та сталими.

Як користуватися мапою

Мапа стейкхолдерів має вигляд таблиці, у якій описані зони відповідальності й потенційного впливу кожного стейкхолдера. **У ній ми виокремлюємо п'ять основних стейкхолдерів:** державні органи та інституції на національному рівні, місцеві органи влади, бізнес, громадський сектор і міжнародний сектор. У таблиці ми даємо опис кожного стейкхолдера, основну функцію та конкретну роль у впровадженні ветеранської політики.

Ми також виокремлюємо три типи стейкхолдерів за їхніми **функціями** в побудові ефективної системи підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх родин. Жодного з них не виокремлюємо пріоритетним та не надаємо переваги жодній із ролей, адже лише спільна, скоординована робота всіх учасників забезпечить ефективне впровадження ветеранської політики.

Розподіл стейкхолдерів за ролями

Формують та реалізують політику	Реалізують політику на національному та місцевому рівнях	Доповнюють політику, надають послуги, ресурси чи експертизу, посилюють державні зусилля
Органи законодавчої, виконавчої влади та Президент України	Центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування	Недержавні діячі: громадські організації, бізнес, міжнародні партнери

У таблиці можна сортувати стейкхолдерів за кількома ознаками:

1. Компонентом Добробуту

Модель Добробуту — умовна система категоризації людських потреб. Якщо потреби задоволені, рівень добробуту вважається високим, якщо ні — низьким. Модель складається з шести компонентів:

- **Здоров'я** — фізичне та психічне;
- **Матеріальні потреби** — фінансовий дохід, житло, юридична безпека;
- **Стосунки та визнання** — близьке коло спілкування, приналежність до спільноти;
- **Покликання** — робота, хобі, навчання, розвиток;
- **Життєві навички та духовність** — резиліентність, віра, цінності;
- **Фізичне середовище** — умови життя, дім, простори взаємодії.

Важливо, щоб підтримка ветеранів, ветеранок та їхніх сімей була комплексною та охоплювала всі компоненти добробуту. Саме тому ми класифікували кожного стейкхолдера за відповідним компонентом.

Це дає змогу швидко знайти, хто надає допомогу в тій чи тій сфері. Наприклад, якщо ви шукаєте, який орган у вашій громаді надає підтримку в компоненті матеріальних потреб, то вибираєте опцію сортування, натискаєте на пошук серед органів місцевого самоврядування та обираєте опцію «Матеріальні потреби». Такий підхід допомагає швидко знайти релевантних стейкхолдерів і бачити, де саме надається підтримка.

2. Типом діяльності

Щоб краще розуміти, що саме робить кожен стейкхолдер у сфері ветеранської політики, ми класифікували їх за типом діяльності. Це допомагає побачити, як влаштована система підтримки:

хто задає стратегічну рамку політики, хто координує, хто працює з людьми безпосередньо, а хто — оцінює якість.

3. Цільовою аудиторією (ветерани й ветеранки, члени родин)

Попри те, що потреби ветеранів, ветеранок і їхніх сімей часом перетинаються, не всі стейкхолдери працюють одночасно з обома групами. Деякі зосереджені лише на підтримці ветеранів/ок, інші — тільки на роботі з родинами. Водночас є й ті, хто охоплює обидві групи. Щоб забезпечити точне розуміння, на кого саме орієнтована діяльність кожного стейкхолдера, ми класифікували їх у мапі за типом цільової аудиторії.

Інструмент можна використовувати для навігації у сфері ветеранської політики: мапа допомагає швидко знайти, хто й на якому рівні надає підтримку ветеранам, ветеранкам та їхнім сім'ям, визначити ключові ролі за типом діяльності, компонентами добробуту та цільовою аудиторією, виявити прогалини в системі, будувати міжсекторні партнерства чи планувати адвокаційні кампанії.

Ця мапа не є остаточною чи сталою, адже з часом контекст реалізації політики може змінюватися і впливати на її структуру. Далі ми надаємо скорочений перелік типів стейкхолдерів та їхніх ролей з мапи, а повну таблицю можна переглянути [за посиланням](#) або QR-кодом.

Розподіл стейкхолдерів за типом діяльності

Стейкхолдери	Зона відповідальності	Приклади інституцій
Політичні/стратегічні	Формують загальну рамку ветеранської політики: цілі, цінності, напрями, правила гри. Вони визначають пріоритети, створюють законодавчу та фінансову базу, затверджують програми, впливають на інші сектори та ефективність підтримки	Міністерство у справах ветеранів, міжурядові організації, Верховна Рада, ОВА та інші
Координаційні/адміністративні	Відповідають за впровадження політик та програм: узгоджують дії між рівнями влади та адмініструють ресурси	Пенсійний фонд, Департаменти соцзахисту, місцеві управління охорони здоров'я та інші
Надання послуг/робота з людьми	Установи, які безпосередньо взаємодіють з ветеранами, ветеранками та їхніми родинами. Вони надають підтримку, допомагають, консультують, супроводжують	Національна поліція, Центри соціальних служб (ЦСС), Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) та інші
Аналітика/моніторинг/контроль	Здійснюють незалежну оцінку, збирають дані, аналізують політики, контролюють дотримання прав. Їхня робота допомагає покращувати державну політику та програми підтримки на місцях	Уповноважений ВРУ з прав людини, аналітичні центри, ЗМІ та інші

Стейкхолдер 1:

Державні органи та інституції на національному рівні

Державні органи та інституції несуть особливу відповідальність за забезпечення системної, якісної політики, що відповідає потребам ветеранів, ветеранок та їхніх сімей. Вони формують загальну рамку ветеранської політики та визначають її стратегічні напрями, мають забезпечити цілісність політики у сфері підтримки бенефіціарів, а також координувати міжгалузеві ініціативи й міжсекторну взаємодію. Ми розділяємо їх на дві категорії:

1. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади

- Законодавча влада приймає законодавчу основу ветеранської політики.
- Виконавча формує політики та реалізує їх.
- Судова влада забезпечує кожній людині право на справедливий суд та захист прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України.

2. Заклади та установи, що представляють державні структури, які забезпечують функціонування держави загалом та захист прав і свобод людини відповідно до Конституції України

- Формують стратегію ветеранської політики, розробляють нормативну базу та фінансові механізми для її реалізації на національному та місцевому рівнях.
- Інтегрують ветеранську політику в усі сфери державного управління, розробляють і модернізують стандарти надання послуг відповідно до потреб ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, а також контролюють виконання цих послуг у межах своєї компетенції.

Стейкхолдер 2:

Місцеві органи влади

Місцеві органи влади — органи місцевого самоврядування на обласному, районному та місцевому рівнях, а також місцеві органи виконавчої влади та територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади.

Вони відіграють важливу роль у підтримці ветеранів і ветеранок після їхнього звільнення зі служби, стають місцем відновлення та підтримки в поверненні до цивільного життя. Вони також є джерелом підтримки та опори для близьких ветеранів і ветеранок, допоки ті перебувають на службі й захищають країну.

Саме місцеві органи влади мають можливість адаптувати національну стратегію до власного контексту з урахуванням потреб ветеранів/ок та їхніх сімей, розробляти додаткові програми підтримки на місцевому рівні та оперативно реагувати на індивідуальні запити. Це дає змогу впроваджувати адресні рішення, які не може охопити держава на національному рівні через обмежені ресурси, зокрема фінансові. Такі адресні рішення також можуть враховувати місцеві особливості та потреби ветеранів/ок і їхніх сімей, які мешкають у цих територіальних громадах або регіонах.

Місцеві органи влади також мають:

- забезпечити доступ ветеранів/ок та їхніх рідних до соціальних, медичних, освітніх, адміністративних і реабілітаційних послуг, гарантованих державою;
- надавати консультації щодо доступних програм і можливостей;
- створювати чи відновлювати громадський простір, доступний для всіх ветеранів/ок;
- організовувати навчання фахівців і фахівчинь, що взаємодіють із ветеранами та їхніми рідними;

- сприяти реалізації ініціатив, спрямованих на збереження пам'яті про воїнів та воїнок, формувати культуру вдячності та зміцнювати суспільну згуртованість громади;
- надавати зворотний зв'язок центральним органам влади, що розробляють політики та стандарти послуг, для вдосконалення механізмів підтримки та підвищення ефективності реалізації ветеранської політики загалом.

Стейкхолдер 3:

Бізнес

Після повернення зі служби ветерани та ветеранки часто починають шукати нові можливості працевлаштування, потребують економічної стабільності, доступу до підтримки та послуг. У цих напрямках важливим партнером держави та громади може стати бізнес, забезпечуючи практичні рішення як у сфері зайнятості, так і через надання товарів і сервісів, адаптованих до потреб ветеранів/ок.

Він також відіграє важливу роль у підтримці їхніх сімей, зокрема в ролі працедавця, як під час військової служби, так і після повернення до цивільного життя. Коли військовий/а перебуває на службі, його/її близькі часто стикаються з більшим емоційним, побутовим і фінансовим навантаженням. Тому бізнес може стати підтримкою та враховувати потреби рідних, наприклад, відпустку для догляду після поранення ветерана/ки або для з'ясування обставин у разі зникнення безвісти/полону/втрати близької людини. Така увага з боку працедавця допомагає родинам відчувати захищеність і турботу навіть у найскладніші моменти.

Загалом ми виділяємо в мапі дві важливі ролі бізнесу:
роботодавець та постачальник товарів і надавач послуг.

Роль бізнесу	Дія
Роботодавець	створює безбар'єрні умови для працевлаштування ветеранів і ветеранок
	формує дружнє робоче середовище та підтримує ветеранів і ветеранок на всіх етапах, від мобілізації до повернення й адаптації до цивільного життя, а їхні сім'ї — під час проходження активної військової служби воїна/ки
	адаптує робочі місця до потреб працівників з інвалідністю, зокрема придбавши необхідне обладнання коштом місцевого бюджету або Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю
Постачальник товарів і надавач послуг	адаптує свої продукти та сервіси до потреб ветеранів і ветеранок, забезпечуючи доступність та інклюзивність
	впроваджує програми підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх родин
	надає цільові послуги для ветеранів, ветеранок та їхніх родин, зокрема медичні, психологічні, юридичні, фінансові, соціальні, освітні, транспортні, рекреаційні

Стейкхолдер 4:

Громадський сектор

Громадські організації також є учасниками ветеранської політики. Тут ми маємо на увазі передусім організації, які мають безпосередній контакт із ветеранами, ветеранками та членами їхніх сімей: надають послуги, підтримку, досліджують їхні потреби та взаємодіють із ними в різних форматах. Їхня гнучкість і наближеність до спільноти дають змогу швидко реагувати на виклики, що можуть залишатися поза межами державних програм.

Прямий контакт із цільовою аудиторією дає громадським організаціям глибоке розуміння потреб, викликів та досвіду ветеранів і ветеранок та їхніх сімей. Це допомагає оперативно реагувати на індивідуальні запити та підсилювати державу у формуванні стратегічного бачення ветеранської політики.

Громадський сектор може готувати аналітику, проводити дослідження щодо потреб, шляхів адаптації та добробуту ветеранів/ок та їхніх сімей, що є важливою емпіричною базою для розроблення ефективних державних програм і рішень.

Організації у сфері ветеранських справ також можуть запроваджувати практики визнання і вшанування на місцевому рівні, лобювати зміни на національному рівні, адвокатувати інтереси своєї цільової аудиторії та брати активну участь у реалізації ветеранської політики, зокрема як надавачі послуг.

Стейкхолдер 5:

Міжнародний сектор

Міжнародний сектор відіграє вагомий роль у матеріально-технічній підтримці сфери ветеранських справ, спрямовуючи ресурси на пріоритетні напрями ветеранської політики та розширюючи можливості у створенні програм і наданні якісних послуг ветеранам/кам та їхнім сім'ям.

Роль міжнародного сектору реалізується в кількох ключових напрямках:

- **Фінансова підтримка** — як безпосередньо в державний бюджет, так і через фінансування програм підтримки громадського та приватного сектору.
- **Експертна підтримка** — обмін досвідом, рекомендації щодо формування політик, розроблення стандартів та процедур на основі міжнародної практики.
- **Аналітика та дослідження** — підтримка місцевих аналітичних

центрів або організацій, які здійснюють дослідження чи аналітичну роботу, а також проведення власної аналітики або досліджень.

- **Партнерство з неурядовими організаціями**, які реалізують проекти безпосередньо в громадах.
- **Інвестиції міжнародного бізнесу** — реалізація проектів, що можуть прямо або опосередковано підтримувати ветеранів, ветеранок та їхні сім'ї, на національному й місцевому рівнях.
- **Участь дипломатичних установ** — посольства, міжнародні уряди й агенції підтримують адресні програми, культурні ініціативи, обміни та адвокацію.

Роль Міністерства у справах ветеранів України

Міністерство у справах ветеранів — головний орган центральної виконавчої влади, який відповідає за формування та реалізацію ветеранської політики. Воно координує роботу всіх державних інституцій і стейкхолдерів у цій сфері.

Хоча ветеранська політика реалізується зусиллями багатьох стейкхолдерів, саме Міністерство у справах ветеранів України є ключовим координатором цього процесу. Воно не лише відповідає за формування політики на національному рівні, а й забезпечує її узгодженість між усіма органами влади, громадами, громадським і міжнародним секторами.

Саме тому роль Мінветеранів у мапі ми винесли окремо — як центрального суб'єкта, відповідального за системність, узгодженість і сталість ветеранської політики.

Ця роль полягає в забезпеченні наскрізної державної ветеранської політики через ефективну координацію зусиль усіх залучених сторін та мобілізацію наявних ресурсів на її пріоритетні напрями. Ідеться про створення умов для успішного повернення ветеранів і ветеранок до цивільного життя, захист їхніх прав та гідності — у колективі, громаді та державі загалом, а також про ефективну підтримку для сімей ветеранів та ветеранок.

Міністерство у справах ветеранів має зберігати лідерство в розробленні та впровадженні політик підтримки ветеранів, ветеранок та їхніх сімей як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Ми виділяємо такі основні функції та завдання Міністерства у справах ветеранів України:

■ **Розроблення архітектури, філософії та рамки державної політики щодо ветеранів, ветеранок і їхніх сімей**

Міністерство є головним розробником і координатором політики в усіх середовищах реалізації політики. Воно забезпечує її наскрізність і лобіює необхідну пріоритизацію серед усіх органів державної влади, визначає основні принципи, на яких базується підтримка ветеранів/ок та їхніх сімей, зокрема розробляє загальну стратегію підтримки на національному та місцевому рівнях.

■ **Координація стейкхолдерів**

Міністерство має повноваження взаємодіяти з іншими органами державної влади, громадським сектором, громадами, міжнародними донорами й організаціями, а також бізнесом. Його мета — скоординувати зусилля всіх учасників реалізації політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей.

■ **Моніторинг, верифікація та контроль відповідності політик принципам державної ветеранської політики**

Міністерство відповідає за перевірку та підтвердження відповідності політик у всіх органах виконавчої влади й на рівні громад основним принципам державної ветеранської політики. А також відстежує та контролює включення принципів політик до нормативно-правових актів інших органів державної влади, забезпечуючи їхню відповідність основним цілям.

■ **Консультування та координація державних органів у процесі розроблення рішень**

Доступ до аналітики, даних і досвіду ветеранів, ветеранок та їхніх сімей дає міністерству змогу бути джерелом експертизи, що допомагає в розробленні супутніх політик у різних секторах.

■ Міжнародне співробітництво та інтеграція досвіду

Міністерство представляє інтереси ветеранів, ветеранок та їхніх сімей на міжнародному рівні, залучає досвід міжнародних партнерів до розроблення політик.

■ Захист прав та інтересів ветеранів, ветеранок та їхніх сімей

Міністерство дбає про безпеку й підтримку ветеранів, ветеранок та їхніх сімей, зокрема в час кризових ситуацій. Воно наголошує на важливості визнання внеску ветеранів та ветеранок у національну історію.

Функції та завдання Міністерства у справах ветеранів України

Зважаючи на зростання чисельності ветеранів і ветеранок та міжвідомчий характер політики, вважаємо також доцільним розглянути запровадження посади віцепрем'єр-міністра — Міністра у справах ветеранів України. Посада дасть змогу підвищити рівень міжвідомчої взаємодії, адже на відміну від міністра, який керує виключно своїм відомством, віцепрем'єр має ширші повноваження: може координувати дії кількох міністерств, запускати комплексні програми та забезпечувати узгодженість політики щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей на рівні всього уряду. Це важливо, щоб зробити ветеранську політику справді наскрізною і системною.

Бюджетування

Ветеранська політика в Україні фінансується з державного та місцевого бюджетів та може доповнюватися ресурсами приватного сектору і міжнародних партнерів. Витрати розподіляються між різними міністерствами та органами влади, що створює можливості для адресної підтримки ветеранів, ветеранок і членів їхніх сімей, але водночас може породжувати ризики нерівномірності фінансування та недостатньої координації.

Державний бюджет

Відповідно до статті 87 Бюджетного кодексу²⁸⁰, з державного бюджету фінансується щорічна разова грошова допомога ветеранам війни, державна підтримка громадських об'єднань для реалізації загальнодержавних програм, житлові субсидії та пільги на оплату житлово-комунальних послуг. Додатково, окремими програми з державного та місцевого бюджету, фінансуються стипендії, компенсації та послуги для ветеранів, ветеранок і їхніх сімей.

Ветеранська політика є міжвідомчою та фінансується через різні міністерства в межах їхніх відповідних бюджетних програм.

Наприклад:

- через бюджет Міністерства охорони здоров'я фінансуються реабілітаційні та медичні послуги;
- Міністерство економіки забезпечує грантові програми для бізнесу та перекваліфікації.

У результаті більша частина фінансування ветеранської політики забезпечується не через профільне Міністерство у справах ветеранів, а через інші центральні органи виконавчої влади, що відповідають за конкретні послуги. Водночас його реалізація

²⁸⁰ Бюджетний кодекс України (08 липня 2010 р. № 2456-VI). (2025). Законодавство України. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

ускладнюється відсутністю належного механізму моніторингу та оцінки видатків на підтримку ветеранів у різних відомствах, адже у більшості випадків вони не передбачені.

Місцеві бюджети

Місцеві бюджети відрізняються від державного, оскільки відображають рівень автономності та децентралізації в Україні. Їхньою перевагою є те, що представники громади визначають пріоритетні видатки в конкретному населеному пункті. Це дає можливість ветеранським об'єднанням мати більший вплив на бюджет на місцях у порівнянні із державним, оскільки вони можуть брати участь у його плануванні.

Разом із тим бюджетна децентралізація має ризики нерівномірного фінансування ветеранських ініціатив. У різних громадах рівень підтримки ветеранів може суттєво відрізнитися: в одних відшкодовують проїзд, надають додаткові виплати, фінансують програми підтримки сімей ветеранів/ок, а в інших такі ініціативи можуть бути відсутні або недофінансовані. Рівень фінансування також значною мірою залежить від економічної спроможності та управлінських пріоритетів конкретної громади, ініціативності місцевих органів влади.

Місцеві бюджети також отримують підтримку з державного бюджету через цільові субвенції. Їх спрямовують на:

- роботу фахівців із супроводу ветеранів війни і демобілізованих осіб,
- грошові компенсації за отримання житлових приміщень для людей з інвалідністю внаслідок війни I-II групи,
- розвиток ветеранських просторів.

Інші можливі джерела фінансування

Ветеранська політика не обмежується фінансуванням з державних та місцевих бюджетів. До програм підтримки можуть долучатися:

- **Приватний сектор:** може забезпечувати програми з перекваліфікації ветеранів, їхньої адаптації на новому робочому місці, часткове зменшувати вартість послуг для ветеранів від приватних надавачів.
- **Міжнародні програми:** можуть фінансувати інфраструктуру чи соціальні послуги — як через окремі проекти, так через державний бюджет.
- **Громадські об'єднання та благодійні фонди:** реалізують програми підтримки, організовують тренінги, консультації та соціальні ініціативи / заходи — коштом міжнародної допомоги, державного бюджету чи приватного сектору.

Висновки

- 1** Політика щодо ветеранів, ветеранок та їхніх сімей є важливим елементом національної безпеки, стійкості та відновлення держави. Мапа стейкхолдерів показує, що підтримка ветеранів, ветеранок та їхніх родин — не завдання одного міністерства, а результат зусиль багатьох: від тих, хто формує рамку політик, до тих, хто щодня працює з людьми на місцях. Ефективність ветеранської політики залежить від здатності держави забезпечити її наскрізність, узгодженість і сталість.
- 2** З огляду на кількість залучених сторін, критично важливою є координація між усіма стейкхолдерами — державними органами, місцевими органами влади, громадським сектором, бізнесом та міжнародними партнерами. Саме спільна робота та чіткий розподіл ролей допоможуть ефективно використовувати ресурси, уникати дублювання функцій і створювати підтримку, яка відповідає реальним викликам.
- 3** **Державні органи** — задають стратегічний напрям, формують політики, закони та стандарти, забезпечують їхнє впровадження і контроль. Вони мають ключову роль у створенні цілісної рамки ветеранської політики та гарантій для бенефіціарів.
Місцеві органи влади — саме громади першими зустрічають ветеранів і ветеранок після служби, забезпечують доступ до послуг, формують безпечний простір для повернення до цивільного життя.
Бізнес — створює безбар'єрні умови праці та підтримує родини військових, надає послуги, які пристосовані

до потреб ветеранів і ветеранок. Його участь критично важлива для економічної стабільності й добробуту.

Громадський сектор — швидко реагує на потреби, заповнює прогалини, яких не охоплює держава, та генерує знання, що можуть лягти в основу ефективної політики.

Міжнародні партнери — надають ресурси, експертизу, а також підсилюють спроможність національних інституцій через навчання, спільні програми чи обмін досвідом.

4 Центральну роль у цьому процесі має відігравати Міністерство у справах ветеранів як орган, відповідальний за формування політики, її інтеграцію в загальнодержавні стратегії, координацію зусиль усіх учасників та контроль за дотриманням визначених принципів та стандартів. Саме системне лідерство міністерства дає змогу об'єднати зусилля всіх стейкхолдерів у спільну, ефективну і гідну політику для тих, хто захищав і захищає Україну.

Післяслово

Ця концепція є результатом спільної багаторічної праці громадських організацій і експертів, які щоденно працюють з ветеранами, ветеранками та їхніми сім'ями. Вона народилася з досвіду, діалогу і потреби — створити державну політику щодо ветеранів і ветеранок, аби засвідчити їхній внесок у захист країни.

Цей документ — не завершена історія, а радше жива основа для подальших змін. У ньому закладені орієнтири для державних інституцій, місцевої влади, бізнесу, міжнародних партнерів і громадянського суспільства, які разом формують систему підтримки ветеранів та ветеранок. Його практичне втілення вимагатиме постійної співпраці, перегляду та вдосконалення, щоб кожна людина, яка долучалась до оборони країни, могла жити в ній гідно.

Ми також переконані: формування ветеранської політики — не лише реалізація гарантій і соціальної підтримки, а й важливий внесок у національну пам'ять, безпеку та майбутнє країни.

Цей документ є закликом до дії та засвідченням нашого зростання як суспільства: ми готові визнавати внесок ветеранів і ветеранок не лише символічно, але й через інституційну та системну підтримку на всіх рівнях та у всіх сферах. Державна політика щодо них має стати прикладом того, як Україна дбає про своїх громадян і громадянок.